

B. Kovács András

**"
VARGABETŰS IDŐK
"**

B. Kovács András

VARGABETŰS IDŐK

Kiadói tanács:

Gálfalvi György
Kovács András Ferenc
Markó Béla
Vida Gábor

Megjelent a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
támogatásával

B. Kovács András

VARGABETŰS IDŐK

Riportok

Mentor Kiadó,
Marosvásárhely, 2004

© B. Kovács András, 2004

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

B. KOVÁCS ANDRÁS

Vargabetűs idők/B. Kovács András - Marosvásárhely

[Târgu-Mureș] : Mentor, 2004

256 p; 20 cm.

ISBN 973-599-101-2

913(498)

SORSOK KÖNYVE

A háromszéki Szentivánlaborfalván, szoba-konyhás kis lakásában látogatta meg B. Kovács András 2002 nyarán Nagy Róza néni, aki 94 éves korában a riporternek arra a kérdésére, hogy volt-e valaha boldog, így válaszolt: „Mint a nótában: Nálam a boldogság nagyon ritka vendég (...) Én ahogy jött a sors, a mindennapi valamivel meg voltam elégedve. A szegénységgel – azzal hát.” Született az Osztrák-Magyar Monarchiában, megtapasztalta a szegények nyomorúságát a román királyságban, a rövidre sikeredett „magyar világban” kapált és gyomlált épp eleget a Gábor úr birtokán, aztán dolgozott a kollektívben (a férje cipésmester volt), megérte a 89 utáni időket, sok szép helyet bejárt...

Nagy Róza néni azonban csak egyike azoknak az idős székel asszonyoknak, akik szülőföldjükön küszködve, gyermekeket nevelve, unokák bölcsőit ringatva s örökös munkában végigélték a 20 századbeli vargabetűs időket: a válogatott megpróbáltatások, sorsalakító kényszerek és kínok tengernyi sokaságát. Csak egyike a rendtartó székel falu hagyományos erkölcsét, ősi szokásait, megtartó erényeit mindmáig éltetve őrző kortársainknak, akikkel B. Kovács András (talán az utolsó órákban) Szentivánban, Bodokon, Fotosmartonoson, Rétyen, Mikóújfaluban, Zágonban, Bikfalván, Étfalván, Kökösben, Gelencén, Zoltánban, Gidófalván – és a már elnéptelenedett csángó településre, Gyertyánosra emlékezve elbeszélgett barangolásai során.

Ahogy mondani szoktuk: minden emberi életről regényt lehetne írni. Ezek a sorsok – a Szöllősi Ferenc Józsefé, az Incze Gergeyé, a Varga Vilmosé, a Deák Juliannáé, a Csoma Istváné, a Módi Ferencé, a Nagy Andrásé, a Plugor családé, a Szigeti Kocsis Andrásé – valamennyiüké – valóban regénybe illő élettörténetek. Döntő többségükben olyan idős férfiak és asszonyok vallanak itt személyes élményeikről, tapasztalataikról, hányattatásaikról, kiútkereső kísérleteikről, akik felnőttékként élték át, szenvedték végig a ro-

mániai kommunizmus gyötrelmeit, a székely falu hagyományos világának pusztulását az 50-es–60-as esztendőkből, az erőszakolt kollektivizálás viharai közepette. És azokat is megismerhetjük ezeknek a vallomás-beszélgetéseknek az olvasása rendjén, akiket a legkegyetlenebb intézkedések, önkényeskedések sem tudtak leteperni: akik felismerték a túlélés módozatait bármilyen helyzetben, s aszerint cselekedtek; akik töretlen székely leleménnyel és szorgos munkával képesek voltak talpon maradni a legvadabb viharokkal szemben is. Róluk szólnak ezek a dokumentum értékű, hiteles tudósítások.

Beszédes székely sorsok bontakoznak elénk B. Kovács András szociografikus fogantatású riportjainak lapjairól; a történelem korjellemző mozzanatait láttatja a szerző emberközelből – s ez talán munkájának legfőbb erénye. A *Vargabetűs idők* ugyanakkor a nagy múltú erdélyi magyar valóságirodalom mai és holnapi lehetőségeire is figyelmeztet – példamutató módon.

NAGYPÁL

Volt-e, s ha igen mekkora esélye a székely falvak népe boldogulásának a most lezárult, körbeforgó évszázadban?

Itt tesznek-vesznek közöttünk még azok a nénikék és bácsikák, akik első emlékei a húszas vagy harmincas évekhez fűződnek, s azokat szívesen mesébe oldják, ha akad, aki meghallgassa őket. Történeteik mélyén fel-felcsillan a 70-80 évvel ezelőtt cseperedő és eszmélő évjáratok életútjának nem egy tanulsága, s tükröződik benne kimondatlanul is legalább két, azóta lezárult korszak, az interbellumról és a kommunizmusról kialakított véleményük.

Hogy mit nyert, és mit veszített a székely gazda az időknek eme forgandósága következtében, arra egy idős ember példáját hoznám fel: a 92 éves, magát jól bíró agastyán a minap büszkén vezetett végig gazdaságán, megmutatta negyvenes években épült, valóban monumentális és szénával tele csűrét, mellette a nagy istállót hat tehénnel, két szép lóval és jó pár borjúval, tinóval, az udvar túlsó felén megcsodálhattam, hogy gépszínében a valamikori és elkobzott cséplőgép (ezért kulákbélyeg járt) helyén traktor és egyéb gépek állnak. Formai különbségeket leszámítva, olyan az egész, mint volt valami 40–50 éve, mikor egyik napról a másikra mindenét elveszítve, egy számára idegen színjátékban osztottak ki neki statisztaszerepet, melyet akarata ellenére végig kellett játszania a dicstelen bukásig. Minden olyan, mint régen — csak közben eltelt egy fél évszázad, s az apa helyét — ez lenne e gazdaság privát szerencséje — a mezőgépesznek tanult fiú vette át. Újrakezdés — szinte azonos kiindulópontból.

ZITÁVAL ÉS ZÁPORRAL A ZIVATARBAN

Az olvasó nézze el nekem a kissé túlhajtott betűrímet, de itt most többszörösen találónak érzem. Zita és Zápor lónevek, s a szentiváni Szöllősi Ferenc Jóska bácsi a lovak szerelmese volt egész életében. Nem az ő hibája, hogy nem csupán a mezőre vagy, mondjuk, vásárokbba hajtott el kedvenc állataival, mint szerette volna, hanem megjárta velük a hadak útját is, s a század nem egy olyan pokoli erőpróbáján kellett „jelen!”-t kiáltania, melyekről szívesen távol maradt volna. A lovak becsületére legyen mondva, ott is hű társaknak bizonyultak, az ukrajnai visszavonuláskor éppúgy kihúzták a kátyúból, mint a nem kevésbé nyaktörő kényszerpályán, melyre a század nemzeti, majd egyszerre etnokratikus és kommunista diktatúrái lökték e jómódú földműves família sarját. A paraszti osztály legfelső rétegéhez tartozó család, a 19. század végi boldog békeidőket kihasználva, a gyarapodás éveiben eljutott a polgárosodás célegyenesébe. Gazdasági erejét még őrizte a két világháború közt, de hogy a modernizáció küszöbét miért volt képtelen mégis átlépni, hogyan viselte évtizedekig a kulákbélyeget ahelyett, hogy rátért volna például a farmgazdálkodás útjára, amire pedig belső körülményei, törekvései predesztináltak volna – nos erről, szól a 92 évét taposó Szöllősi bácsi viszontagságos, „zivataros” és „vargabetűs” időkben fogant életének története.

Miben mérhető egy emberi életút? Egy szentiváni székelyé? Házat építettél-e, és hányat? Milyen állatokat neveltél fel, földet mennyit vettél és műveltél? S jönnek sorra tovább a családalapítással járó események – egy kiegészítéssel: hány életveszélyen evickéltél át? Valahogy az utóbbtól lesz 20. századi e személyes história.

A patriárcha

– Jómódú család volt a mienk, nem túl gazdag, de aztán még vellegettek hozzá. Nekem? Nekem nincs többem, mint a szüleimnek. Nekik már megvolt a saját lakásuk, ezt, amiben most élek, én építettem, de akkor még közösen gazdálkodtunk, mert nem voltam megnősülve. Egy harmadikat a nővéremnek vettünk, de hogy Olt-szemre ment volt férjhez, nem tartottuk meg. Most? Hát megvan ez, és a szomszédban a fiamé. Alább az apai ház helyére az újat én építettem, mikor hazakerültem a háborúból. Ennyi.

Egyike a leltároknak. Rövid, de kifejező. Mutatja, nem élt hiába az ember.

– Hárman voltunk testvérek. Négyen lettünk volna, de egyet a dühös kutya megmarta. Budapesten is jártak vele, de nem tudták megmenteni. A leánytestvéremet is megmarta, az felépült. Anyámnak a másik nagy bánatja az volt, hogy a 28 éves édestestvérét egy tolvaj gazember éjjel agyonütötte. A kancái csikózók voltak, s ezért az istállóba feküdt volt le. Egy leány lakott itt a felső háznál, s annál öntözni járt volt húsvétkor. A leány a bátyámnak tette a szegfűt, s a másik amiatt ölte meg, hogy nem neki. Ebből! De volt ott kutya a kertben! Mert egy harmadik is akart udvarolni, az kocsmáros volt, s ezt a hülyét feltűzelte. Kidolgozta, hogy ez agyonüti a bátyámat, őt elzárják, s a leány az övé lesz. Aztán nem adták neki, de elszöktette. Igaz, nem volt szerencséje, a leány meghalt, két gyermek ottmaradt. No de gazemberség örökké volt. Anyámnak a bánata: a fia s a bátyja.

– Én itt a faluban jártam a katolikus felekezeti iskolába hat osztályt, de csak négyről van vizsgám. Még ismétlőbe jártam utána az államiba, úgyhogy a román betűket is megismertem. Apám nem engedett tovább vizsgázni. Nem volt rádió, újságot nem olvastak, de amikor Erdélyt odacsatolták Romániához, emlékszem, apám sírva jött haza, hogy „né, mi történt, oláhok kell legyünk”. Engem vizsgázni nem engedett. „Hadd el, fiam, úgysem lehetsz semmi, mert román világ van.” Mentünk szántani a mezőre.

– Itt a faluban három családot hívtak Oprának. Egyik román vallást tartott, de románul nem tudott. A másik volt Opra András, itt, a szomszédban. Gazdag ember, száz hold birtoka, de adóssága még több. S azt elérverezték. Én Oprának születtem, de apám már a '16-os menekülés előtt át volt keresztelve. Miért? Apámat is Opra Andrásnak hívták, s a birtoka veszélybe került emiatt. Zentai, az ügyvéd Szentgyörgyről, azt a tanácsot adta: változtassa meg a nevét. Apámnak szinte két ökör árába került, míg kibogozta, de felszabadította a birtokot. Ezt az Oprát elérverezték, s szegényen halt meg egy kis házban.

– Mennyi földünk volt? 48 hold egybe, míg el nem osztódott. Állatok? Úgy es volt, hogy 8 ló állt az istállóban. Két kanca volt, azok csikózták. Egyszerre négy mént heréltettek meg. S mind feketék! Adtam el, persze. Hát abból építettem én ezt a három épületet ezen a telken. Nem mindenki tette meg. Úgyhogy a lovak jól pénzeltek nekünk. Készültem megnősülni, de elvittek a háborúba. Mikor elmentem, négy ló maradt itt; mire hazajöttem, üresen állott minden, mert nem voltam megházasodva. Aztán az is meglett. A feleségem Kese leány, lisznyói. Négy leány és négy fiútestvér volt. Jó módban éltek. Aztán tanultak a leányok. A feleségem első tanuló volt, de mint legidősebbet, befogták. Szerette a gazdaságot. A testvérei Szentgyörgyre mentek férjhez, az egyik Mikó ügyvédhez, a másik Hervai rajztanárhoz.

– Mikor adta ki apám a részem? Csak '45-ben, amikor megnősültem. Korábban nem lehetett. Miért? Hosszú történet. Besoroztak '32-ben. Három évet lehúztam egyvégtében a csendőrségnél. Ahogy leszereltem, karácsonykor visszahívtak újból '40-ig. Minden egyes esztendőben évi két hónapot letekertem a román csendőrségnél. Aztán vittek a magyarok is átképzésre minden évben, végül a frontra.

– Hogy lóval is lehetett volna szolgálni, s kevesebbet? Persze, a bátyám a gyalogságnál csak másfél évet katonáskodott a románoknak. Én pedig ha lóval vonulok be, letehettem volna egybe a kötelező három hónapot, vagy három évben egy-egy hónapot. S ráadásul Vidombákon s Höltövényben, itt a környéken. Ott állt a hat ló az istállóban. De apám, kucifántos ember, azt mondta: „Hadd, menj

csak! A román király gazdagabb, mint én, adjon ő lovat neked.” Aztán gondoltam én is: „Egye meg a fene! Nekem eltelik, apám!” El is tőtt, az egész Moldovát összekatonáskodtam: Huși, Vaslui, Târgu Neamț, Târgu Ocna, Fălticeni... Románul ott tanultam meg. Én nem rovom meg az apámat, volt neki is baja elég. Hogy nem kellett-e itthon a munkaerő? Hát legkisebb gyerek voltam, maradt honn a bátyám s apám; nagydolgu emberek mind a ketten. Cselédet nem tartottunk, napszámosokkal dolgoztunk. A többit mi magunk végeztük el. Lovunk? Mondom, hogy volt! Hat darab, s négy ökör s négy tinó, ami felváltsa. Apám még 80 éves korában is le-génykedett. Délelőtt ment két lóval s délután másik kettővel, a bátyám meg a két ökörrel. Akkor úgy ment, a dologért hajtottak! Engem is korán odatettek dolgozni. Ez volt a baj. Már tízévesen az eke szarvát tartottam, két ökröt hajtottam. S amikor akkorára nőttem, jött a kaszálás, aratás. hetekig arattuk a rozsot, a búzát s az árpat. Három nap csépelte a gép, annyi volt!

A román király kenyerén

– Sok székellyel találkozott-e a csendőrségnél?

– Voltak. Marosvásárhely környékiek. Ügyes fiúk.

– Összetartottak-e a magyarok?

– Össze, de az egész katonaság alatt egyszer esett meg velem.

Egy román papnak a fia volt, sublocotenent [alhadnagy]. Egy barátommal összetalálkoztunk, s ott a dísfák alatt beszélgettünk a kaszárnyaudvaron. Nem vettük észre, hogy jó, s magyarul szóltunk. Olyan pofot húzott le, hogy istenest. „Ce vorbiți ungurește?” [Hogy merészeltek magyarul beszélni?]

– Nem volt szabad?

– Nem úgy, hogy hallják. Egyébként beszélgettünk. Én aztán eleven voltam, a gyakorlatot megcsináltam, s a csendőriskolában a káplárom is jó fiú. Nekem a ládámban örökké volt élelem, kockacukor, borszesz. Tudtam, mikor jöttünk bé a gyakorlatról, neki örökké fájt a foga. A borszeszt vettük elé, cseppentettünk reá a kocka-

cukorra. Jó volt! Ahogy tött az idő, kimentünk a vendéglőbe, s fizettem. Hát egy-két lejbe került a bor. Ezeknek az kellett. Úgy-hogy a magyar katonának, amelyik ügyes volt, annak jól ment. De elnéztem egy román fiút, Stanciu Gavril: az olyan kemény, fogdmeg legény volt, – de nem tudott lőni. Nem találta el a táblát. Ez az alhadnagy úgy elverte! A patak ott folyt, a kötelet beletette, s megvizülve verte vele a katonát. A káplár fel kellett vegye a hátára, letaszították a nadrágját s a gagyát is le. Úgy belevert, hogy a feneke kihasadt. Délután megint. De akkorra a vérbe beleragadt az alsónadrág. Újból lehúzatta. Ütte. Az úgy ordított!... Piacnap volt, a népek tértek haza a gyakorlótéren. S odajöttek, hogy mi van. Akkor adta a parancsot, menjünk, s tapodjuk le őket, kergessük el. Mocskos gazember! Egy marosvásárhelyi fiú, Nagy Sanyi volt a tisztilegénye. De olyan fehér örökké. Pedig ott élet volt, a tisztilegény ott fintergett a konyhán. De ette meg. Kutya rossz ember! „Sose telik el!” – mondta Sanyi. Ő egy évvel idősebb volt nálam, de nem helyezték ki őrsbe, benn fogták a kaszárnyában. A csendőriskola hat hónapot tartott Târgu Neamţban. Kemény gyakorlat. Utána elosztottak városokba, „legiune” – úgy mondták –, aztán kiosztottak a szekciókra, s onnat kerültünk az őrsökre. Nekünk három falunk volt s egy őrmesterünk. Jární kellett. Nem volt veszélyes. Éjjel hol csináltuk, hol nem. Olyan is volt, hogy mentünk az őrmesterrel a lakására s ott lefeküdtünk. Ő volt a şef de post [őrsparancsnok], mi a kisegítők. Mi 75 lejt kaptunk egy hónapra. Sokra nem mentünk vele. Amelyik bocskorban vonult be, az bocskorban szerelt le, és ment haza. 75 lejből nem tudott felöltözni. A szüleitől sem kapott pénzt. Mikor az iskolába látogatóba jöttek a fiaikhoz, mit hoztak: cserépfazékban kis tejet és puliszkát. Ez volt a meglátogatás! Szegények voltak.

– Ahogy leszereltem, karácsonykor visszahívtak. Minden egyes esztendőben '40-ig, mint meséltem, évi két hónapot a csendőrségnél töltöttem. Felléptek a vaspárdisták. Azokért Csíkszeredában le-töltöttem '38 és '39 telit, mert '38 decemberére és '39 januárjára ott fogtak. A következő alkalommal megint '39 decemberére és '40 januárjára. Őrizni kellett őket. Összeszedték, és Taplocán lődözték le.

Egy nagy meszes gödörbe hányták be. Sokat lelőttek. Ki volt adva parancsba. Fel kellett szólítani, a faluból kikísérni, a falun küjjel elereszteni s ott hagyni. Ilyen világ volt, kérem szépen! Örökké hajnalban jött a vonat. Lezárt vagonok. Egy-két busz oda volt rendelve. Olvasták meg őket. Egy üveg víz volt nálunk, egyéb semmi. Ott le voltak törve. Aztán, ahogy Hitler fellépett, akkor szabadultak fel. De Zelea Codreanut, a vezérüket is lelőtték. Én még ott is jártam, ahol a fészük volt a föld alatt. Hol is? Konstancán inset, na!

Egy másik alkalommal, gyanús alakokra figyelt fel a csendőrcsoport, mellyel épp járőrözött Szöllősi József. A három férfiről letartóztatásukkor hamarosan kiderült, Románia legveszélyesebb körözött bűnözői voltak. Szóval csupa olyan izgalom, melyre a szentiváni legény, köszönte szépen, csöppet sem vágyott.

Bátyja mindamellett rosszabbul járt, őt munkaszolgálatosnak hívták be az orosz határszélre, azaz Besszarábiába, közvetlenül az orosz ultimátum és az ország rész átengedése előtt. Ott a zűrzavarban ők ketten egy ismerőssel elszöktek, hazafele még egy „bojárhoz beálltak csépelni”, mert nem volt mivel útjukat folytassák. A család végül egyben érte meg 1940 augusztusát, a bécsi döntést. A háború azonban még az elején tartott.

*

92 évének egyik fő tanulságát a szentiváni Szöllősi József bácsi így összegezte a riporter előtt: „Nekem az állatok után szerencsét adott a Jóisten”. Azaz: szemben a veszteséges gabonatermesztéssel, az állattenyésztésben sikerült némi hasznot elérnie, e téren volt viszonylag eredményesebb iparkodása, mellyel mindig a megélhetésen túli felhalmozásra törekedett. Eme igyekezetében a körbeforgó század ugyan folyton elgáncsolta, ismételt újrakezdésre kényszerítve őt, mégis, ha volt elégtétele, azt a lovak és szarvasmarhák jelentették. A kor gazdasági viszonyairól felállított korisme kemény ítélet a mezei szorgalom esélyei fölött Szentivánlaborfalva ugyanis a háromszéki medence legtermékenyebb lapályán fekszik. Ha itt sem volt érdemes földet művelni, akkor ugyan hol? Persze, mint

látni fogjuk, a szántóföld „vétke” a legkisebb e dologban: az jó időben bőségesen meghálálta a ráfordított munkát. Csakhogy a termés mások kezébe került.

A mesélő így folytatta fenti szavait – a kérdés az volt: mi szépet tud felmutatni hosszúra nyúlt, úgyszólván az egész századot felölelő életében? –: „Nekem az állatok után szerencsét adott a Jóisten. Annak örvendhettem. S szép volt a feleségem munkája s ügyessége. S a gyermekeim. De a többi, ami szép termésem lett, azt mind elvitték.” – Szépnek nevezi még a ’45 és ’51 közti időszakot, amíg a kuláczkaklatás áldozatául nem esett vállalkozó kedve és családi nyugalma egyaránt. De itt most hadd meséljen állatairól.

Pénzt fiadzó állattartás

– Miből pénzeztünk? Apám azt mondta: „Fiam, egy évbe’ egyszer csépelünk, s az kicsi és elfogy.” Állatot kell hát tartani. Volt négy ökör, négy ló, hat ló vagy nyolc – ahogy csikóztak, felszaporodott. Nálunk minden nagypiacra volt mit vinni. Kisbornyús tehén! Hízó disznók! Vagy kicsi malacok! Ez mezőföld – nem öltük meg az ökröket. Egy kicsit dolgoztak, jól éltek, meghíztak három hónap alatt, jöttek a mészárosok, és vitték el. Visszaemlékszem az 1929-es évre, akkor volt a konverzió. A népnek vége volt a sok adósság miatt. Egyedül az apámnak és Szentiványi Gábor nagyságos úrnak – földesúr volt, magyar időben főispán – nem volt adóssága a faluban. És a malomnak, persze. A rendelet azt jelentette, hogy mindenki adósságát leredukálták, és a maradékot 17 év alatt kellett törleszteni. Könnyebbséget jelentett az embereknek. Mi vettünk rajta, mert a pénzünket bankban tartottuk, a Háromszéki Takarékbán, s a betétek értékét is csökkentették. No de miért nem volt adósságunk? Mert nem úgy gazdálkodtunk, mint a mások. Csak vették fel tavasszal a sok bankkölcsönt, hogy vethessenek. Ha állatot tartottak volna, mint mi, nem szorulnak a bankra. De restellték az állattartást. Gyávák voltak, gyávák! Nem lett volna akkora szegénység, ha több állatot tartanak.

A gazdasági világválság éveiből ezt a tanulságot hozta magával Szöllősi bácsi, s e felismerésének később, egészen más társadalmi rendszerben is hasznát látta. Előbb azonban megélte az impériumváltást, majd meg nem érdemelt megpróbáltatásként pusztá életét kellett hazamentenie a világégésből.

Új rend, új rendőr

– *A magyarok bejövetelére emlékszik-e?*

– Hogyne emlékeznék! Az egy jeles nap volt. Én '40-ben már öreg legény voltam, katonaviselt, összejártam Moldvát és fél Romániát. A hadsereg mire ideért, elfogyott. Egy autó lefutott, annyi. Hanem vasárnap délben kijövünk a katolikus templomból, s látom: az úton három csendőr sétál fel Uzon felől. Jöttek, megállottak, s a tiszthelyettes – szabó, ügyes, fájin ember – bemutatkozik, hogy ki, s ott sorra lekezelt az öregebbekkel. Volt ott egy nagy halász-vadász és tolvaj is, nevet nem mondok. Falunkbeli. Jön, s bemutatkozik: „Nevem ez és ez, szegény vagyok, de becsületes.” „Örvendek – azt mondja a tiszthelyettes –, hogy egy ilyen ügyes emberrel megismerkedhettem, ezentúl barátságot tartunk.” Történt mindez augusztus végén. S szeptemberben itt, a Cserealatt egy lisznyói embernek a földjein szép káposzta termett. S jó a hír, hogy a káposztát ellopták. Kinyomozzák, hát az említett falunkbeli vitte el. A „becsületes” ember! A tiszthelyettes feljön: „Hát Izé bácsi, én szégyellem magamat! Maga úgy mutatkozott be, hogy szegény, de becsületes. Most meg kiderült, se nem szegény, se nem becsületes!”

Az eseten sokat derültek a faluban, a csattanó valósággal szálólóigévé vált, s a történet talán azt is érzékelteti, milyen hangulati változások kísérték a főhatalomváltást. Az új rend háborús időkben született, évi több hónapos átképzést jelentett az „öreg legénynek”, ismételten hátráltatván őt a családalapításban.

– Hajnóczy János századossal erős nagy barátságba léptünk a szentgyörgyi kaszárnnyában. A hadseregnek nem volt annyi kincstári lova, hogy a legénység gyakorlatozni tudjon, s közzétették:

amelyik fiúnak otthon lova van, hogy megfelelné, hozza be, eltávoztást kap és megfizetik. Vaj hárman jelentkezünk, a többiek nem mertek. Gyönyörű lovaim voltak, beviszem a kocsizó géppuskásokhoz, mert azokról volt szó. De amikor Hajnóczy meglátja: hej, ezeket az ágyúhoz kell tenni! Nem – mondom –, az ágyú nehéz! Na de addig jobbra-balra, három orvos, Serester Zolti, Végh Endre és Nagy Dezső is kerülgettek, hogy kötélnek álltam. Azt mondja a százados: „Szöllősi! Tegye meg, s itt rajtam kívül senki nem parancsol magának!” Mondom: „Én mindenkinek szót fogadok...” Addig-addig, hogy csak megtettem. De nem is volt baj, annyit fizettek, hogy egy első osztályú kisborjúcskát tudtam venni belőle. A foglalkozásom meg az volt: a lovakat etettem, megtakarítottam és hajtottam. Mikor a magas rangú tisztek ellenőrizni jöttek, eltátották a szájukat: „Kincstári lovak ezek?” Nem, mondom, ezek beszóltott lovak!

– Szóval bérelte őket a magyar állam?

– Ezeket úgy „elbérelte”, hogy végül nem kaptam semmit értük. A frontra kerültek, odavesztek. A tengersok ló mind elpusztult. Szomorú. Sokszor eszembe jut, hogy szegény ország, mi veszteség érte a hadseregét '14 és '18 között, és '40 és '44 között.

Katonaként Ukrajnáig jutott, onnan Körösmezőn, a Visó völgyén, Bethlenen, Nagybányán keresztül vonultak vissza, végül Sátorújlakon érezték úgy társaikkal, hogy „már elveszett a haza”, s megszöktek. Ismerősöknél elrejtőzve megvárták, amíg átvonult felettük a front, s a „bütükön bujkálva” hazatértek. Itthon Szöllősi Józsefet letartóztatás várta, a rétyi őrsre, majd Szentgyörgyre vitték be a visszatért román csendőrök, s akár a földvári haláltáborba is kerülhetett volna, ha nem sikerül megszabadulnia. A megtorló hatóságnak hamar „lejárt a napja”, az „oroszok kisépérték őket”.

Négy „levetköztetés” története

A vargabetűs évszázadban az emberélet a kifosztások számával is mérhető. Aki lószerető és főleg az állattartásban leli kedvét, azt tartja mindenekelőtt számon, hányszor forgatták ki lábas jószágai-

ból térítés nélkül. Gyakori szókép a székelységben a „levetköztetés” – mint a vagyontól való megfosztás szinonimája. Szöllősi bácsi, bár veszteség többször érte, négyszer érezte úgy, hogy az ellenséges hatóság – vagy a még nyersebb erőszak – valósággal kisemmizte, gazdaságát igaerejétől megrabolta.

– Az *első* a bécsi döntés előtt történt, mikor 1939-ben a románok bekonsztrálták négy lovamat. Abból többet se hámot, se lovat nem láttam. Jött ősszel a répaszedés, s szerencsém volt unokatestvéremmel, a botfalusi cukorgyár igazgatójával, Molnár Jenővel. Kisegített. El lehet képzelni: ügyes fiatalember volt, ha a román időben oda tudott kerülni. Segítségért fordultam hozzá. Szentivánban én voltam a répamegbízott is. Leszerződtek a répát a cukorgyárral. Akkor annyi pénzt adott előlegbe, hogy négy ökröt vettem rajta, és a munkát elvégezhettem. Jó répatermésünk lett, abból törlesztettem.

– A *második* úgy történt, hogy elmentem a háborúba, és négy ló itthon maradt. 1944 decemberében, hazatértemkor csak a vasekét kaptam. Egy csitkócska megmaradt, annak vettem egy társat, s úgy kezdtem újra. Megnősültem, a feleségem hozott két tehént, az egyiket eladtam, s vettem két ökröt megint. Mindezt idővel. De addig még ’45 tavaszán itt állott a gazdaság marhaerő nélkül. Az orosz parancsnokság itt székel a malomban. Élt a faluban Emelján – első világháborús hadifogoly –, aki itt rekedt, traktort vezetett, fát faragott az úrnál, Szentiványinál. Elmegyek hozzá, s mondom: jöjjön velem tolmácsolni. Jelentkeztem az orosz parancsnokságon. Egy hatalmas marhacsorda volt összeszedve az Apor-életen s egy másik a Gábor úr életjén. Amiket az oroszok a népektől elvettek, egy részét Csíkból hajtották, itt összpontosították, kiteleltették továbbszállítás előtt. Mondom: adjanak nekem négy ökröt két hétre, hogy a dolgot végezzük el. Adtak is. Azokkal kellett volna, hogy szántsak, csak ne esett volna négy nap kivételével végig az eső. Másodszor hiába kértem. A szomszédok segítettek. Akkor még egybe volt a 48 hold, később osztottuk fel.

– A *harmadik* levetköztetésem a társas gazdaság megalakulása-kor történt. A legkegyetlenebb. Igaz, mindegyik az volt. Itt alakí-

tották meg a közelben, oda engem mint kulákot nem vettek be, pedig én beláttam, sok mindentől megkímélném magam, ha belépnék. De nem lehetett. Apámat sem fogadták be, pedig ő nem számított kuláknak, mint én, mert már öreg volt, nyolcvanon túl. És a mi jó drága földjeinket itt elvevék. Olyan drága jó földjeink voltak, hogy amit adtak helyette, evvel a földdel meg lehetett volna trágyázni. Elvették, és tizenhét (!) helyt mértek helyette mást. Megkezdve kint egészen, ahol a Depner-tanya van, itt körbe a Halom nevű helyen, átal a Rednik-tanyán, akkor a bodoki útnál... Tizenhétfelé szakították. Az ökreimet el kellett adjam, mert hova járnak velük olyan messzire. Aztán vettem két lovat, a szekérre felültünk – s gyerünk! A legrosszabb földek voltak a határszéjjen, fel egészen a Komollói Széjjig. Az nem volt elég, a feleségem részével is meggyűlt a bajom. A lisznyói határvég egészen idáig nyúlik, a feleségem ott kapta ki a maga részét. Tudja, azért is húzultam én Lisznyóba, – mert volt nekem Csernátonban is ügyes leánya ismerősöm. De mikor jöttem haza tőle éjjel biciklivel, azt kérdeztem magamtól: hova vigyem én olyan messzire az ekét szántani? Felsőcsernátomba! Megismertem a feleségemet itt Lisznyóban, fájín leánya, s ide nősültem. Na ezt a földet elvették, és Szacsva és Mogyorós között kaptam érte mást, olyan messze, hogy fel kellett hagyjuk. Jöttek az egyéb nehézségek. '51-'52-ben 500 kiló disznóhúst kellett hogy beszo­l­gáltassak és 50 kiló marhahúst. S rengeteg gabonát. Közben a népeket békéztették, a sok baj kényszerítette őket a társasba. Én a kollektív megalakulásáig, '61 vagy '62-ig kínlódtam magamban.

– *Azt nevezi a negyedik levetkőztetésnek.*

Hogyan gazdálkodott az ötvenes években?

– Egy kis pénz a marhákból került. A gabonával úgy jártam, volt valami régi rozsom a padláson, azt vittem be két szekérrel. Beszo­l­gáltatás, Szentgyörgyön az állomás mellett. S belékött az átvevő, hogy ógabona. S álljak félre! Telik-múlik az idő, jó a főátvevő, az jó barátom volt, s int: fogjam bé a marhákat, s induljak haza. Ellép-

tem akkor. Hazahoztam, mintha leadtam volna. De ez csak egy évben történt! Mi mindent kellett leadni? Mindent. Búzát csak hét árat engedtek vetni, többet nem. Vettették viszont az ipari növényeket: cukorrépát, cikóriát, koleándert, mentát, mákot... Még a mákkal nem es volt baj, mert jól bevállott. Olyan mákom is lett, hogy tizenhét fej termett egy szálon. Ezeket korábban? Dehogyan vettem. Ezeket csak a kommunizmusban. Adtak magot.

– *Búzának akkor szűkében lehettek.*

– Kenyeret nem kaptunk. Hét áron mennyit tudj termelni? Az Isten végül megsegített. Egy illető idejött Brassó mellől, s tehén kellett volna neki. Pénze nem volt, de két szép kancája közül, mondta, az egyiket nekem adja. Jó! Mert a lovat szerettem. A tehént elvitte, s barátságot kötöttünk. Üzletet tartott fenn a Nouában, ami Brassóhoz tartozik, s az éjjeliőre, egy Samu nevű cigány innét házasodott. Azon keresztül vásárolgattuk mi a lisztet abból az üzletből! Úgy lett nekünk kenyerek, kérem! Aztán annak is vége lett, ahogy a kollektívet kezdték szervezni. Béhiáltak sokszor a néptanácshoz. De mint kuláknak nem volt szabad az ajtón bémenni, nehogy megfertőzzük őket, csak küjletről beszélgettünk.

„Itt kulák lakik, ne higgy neki!”

A polgárosodó nagygazda réteg szétfűzése tervszerűen haladt. Miként a szentiváni Szöllősi József történetéből eddig is kiderült: a totalitárius állam a számára rendszeridegennek számító, életerős és nagy tekintélyt élvező réteget lehetetlen helyzetbe hozta mind gazdaságilag, mind társadalmilag. A kisajátított földbirtokosi földeken, a határ legtermékenyebb helyein, Szentiványi Gábor elkobzott birtokán állami gazdaság alakult. Még korábban, 1945-ben szétszították az Apor-féle másik földbirtokosi tulajdont a reform során, erre fordították a Szentiványi birtok harmadát is, a többi lett az államé. A '45-ben földhöz jutottakkal alapították meg aztán a társas gazdaságot 1951-ben. A terület egy része tehát egyben volt, de a társasba belépett-beléptetett kisebb gazdák szétszórt parcelláit, hogy az egye-

dül üdvöztetőnek tekintett nagyüzemi gazdálkodásra alkalmassá tegyék, még össze kellett vonni, még hozzá úgy, hogy egyúttal a kívülrekesztett nagygazdákra is megsemmisítő csapást lehessen mérni. Ami a társasnak előnyére, az önekik hátrányukra vált; Szöllősi József például a termékeny lapályon elvett földjeiért a határ külső részein – tizenhét darabban kapott, úgymond, kárpótlást, minőségileg is rosszabb földeken, ráadásul megsemmisítve mindazon igyekezet eredményeit, melyeket e törekvő parasztrétegnek a 19. századvégi tagosítás és arányosítás nyújtott, illetve amit saját erejéből ért el legalább három-négy nemzedék a jobb földek felvásárlása, parcellái összevonása terén, nemegyszer házasságkötési taktikáját is alárendelve a birtok kikerekítésének. Szöllősi József szomszéd faluból származó feleségének a lisznyói határ egy félreeső és távoli sarkában, de a szentiváni határ közvetlen szomszédságában adták ki az örökségét. Nos e tekintélyes parcellát az új társulást patronáló diktatórikus hatalom elvette, és helyette Szacsva és Mogyorós között mért másikat, oly képtelen távolságra és olyan minőségben, hogy azt a család művelni sem tudta már, ezért „felhagyták” – ahogy fogalmaznak. Ami pedig nemcsak, hogy nem volt szokása, de normái szerint főbenjáró bűnnek számított.

Ezt a réteget tehát megfosztotta a diktatúra a földkoncentráció elért szerény eredményeitől is, erőszakkal sok apró parcellára szétzaggatott birtokát a határ külső részeire számúzta, ráadásul vetési tervet írt elő, minek egyik következményeként a kenyérnekvaló gabonát sem tudta megtermelni magának, a lisztet városban kellett vásárolnia. Állatai ellátására is kevés jutott, a takarmány helyett viszont a szocialista ipar számára volt köteles olyan ipari növényeket termesztetni, melyekhez nem értett, s melyeket államilag megszabott áron volt kénytelen átadni az egyetlen „felvásárlónak”. Ha netán maradt volna még terményfeleslege, azt a beszállítási kötelezettségen keresztül szívta el a telhetetlen állam. Ez megint önkényesen megállapított áron való, tulajdonképpen jó részben térítésmentes átengedését jelentette a földművesi munka eredményének. Vásárnak álcázott kisajátításnak-elkobzásnak is lehetne nevezni. A réteg társadalmi tekintélyét azzal aknázták alá, hogy

kulákbélyeget sütöttek rá, állandóan folyt ellene minden eszközzel a lejáratási kampány. E megaláztatásoknak nagy nyilvánosságot biztosítottak, a kulákgyerereket is kiközösítették az iskolákban, az ún. pionírszervezetből egy ideig kitiltották, továbbtanulási lehetőségeikben korlátozták őket. A kigúnyolt, elnyomott és kifosztott csoport – és minden faluban gondoskodtak róla, hogy létezzék ilyen; ahol módosabb gazda nem élt, ott kreáltak kulákokat – amolyan szociális bűnbakként tulajdonképpen arra is szolgált, hogy leszereljen minden ellenállást, a falvak nem kulákosított lakóiban, beleverje a félszet: íme úgy járhat, ha nem adja be derekát, ha ellenáll a kollektivizálás folyamatának. Az ún. társasgazdaságok létesítését ennek kezdőlépésül szánták.

A réteget évtizedes szenvedései bőségesen motiválták abban, hogy amikor a társadalmi anatómia – az átoksúlytottság – megszűnt, és a társasok kollektív gazdaságokká átalakulva, számukra is megnyíltak, maga is aláírja a belépési nyilatkozatot. Igaz, aki arra még akkor sem volt hajlandó, közvetlen fizikai és karhatalmi, valamint hivatali erőszakkal kényszerítették rá.

A negyedik levetköztetés

– *Hány kulák volt a faluban?*

– Bordi, Bordás, Hajdú – négyen voltunk. Aztán Bordást tán felmentették.

– *S mire jutott közben?*

– Hát szegényedtünk. Aki a társasban volt, annak jobban ment, mert jobb földeken dolgoztak. De a határ külső felén a földek – egy részüket a szegényeknek osztották ki korábban – le voltak soványodva. Azokat kaptam én, és nem termettek. Vettették velem a cukorrépát – alig egy szekérrel lett az előírt területen. Cikóriából megint csak egy szekér, az egyik évben. Parlagon azért igyekeztem nem hagyni semmit. Egy parlag volt, korábban a Benke doktoré a Völgyoldalban, azt ősszel megszántottam, s lett volt benne jó pityókám. De a többiben nem. Amelyek közelebb feküdtek, a tíz alatt

trágyázni kezdtem, javígtattam rajtuk. Lencsés árpát is vetettem, az ma kiment divatból. Én szerettem, jó levest főztünk belőle.

– A kollektivizáláskor vetkőztettek le negyedszer, a hatvanas évek elején. Egy mikóújfalusi jó ismerősöm, Deák Sándor lejön ide egy vasárnap, s azt mondja: jó két ökre van, de mivel nem állott be a kollektívbe, nem adnak a néptanácsnál cédulát neki, hogy eladhassa őket. Tartania nincs mivel, elcserélné hát lovakra, ha nekem kellene. Ő fuvarozni akart, ökrökkel nem tudott, ezért fordult hozzám. Megnézi a lovaimek, befogjuk, kipróbáljuk, tetszettek neki. Menjek fel én is, nézzük meg az ökröket. A havason tartotta őket eldugva, csordában. Úgy is lett. Felmegyek, s megegyezünk: a lovak hámostul, az ökrök jármostul. Igaz, a járom nem került haza sose – nevet. – Az ökrök künn voltak a Bodoki-havas mögött, az Eperjesen. Szép két meggyszín fiatal ökör, Magyarhermányból vette őket annak idején. Na, elviszi a lovakat, az ökröket pedig a havason Angyalos felé ide hajtotta. De cédula nem volt. Én tudtam a lóval cédulát adni. Jó, tartom az ökröket, s egy ismerős kétszer járt le, hogy ő megvenné őket. Igen ám, de én cédulával nem rendelkeztem, a tanácshoz hiába mentem váltani, mert a lajstrom szerint nekem ökröm nem volt. Nem volt mit csinálni, végül leszerződtem őket az államnak, s így kaptam cédulát. Akkor már nem számított. Szép kövér ökrök voltak s így aztán elmenének... Ha be nem adom, azokkal kellett volna beálljak a kollektívbe. Már tudtam, bé kell állani. Így aztán Prázsmáron kerestem a vásárban, de nem találtam megfelelőt, végül Csíkszentmártonban vettem két fiatal ökröt, s azokkal álltam bé. Bémenének az ökrök, s végig kitartottak. Mikor az egész kidőlt, ezek még bírták. A két utolsó magyar ökör volt, utánuk már csak ez a regáti „buli” került. Ez lett volna a negyedik levetkeztetés: oda egyszerre ment két ökör, egy üsző, a hordószerkér, a drága kaszáló- és marokrakó gépem, a gereblyező gépem, a vasboronám, a vetőgép, a henger s egyebek. S a tíz hektár föld.

Családi elosztás

A családnak fénykorában, a második világháború előtt, 48 hold földje is volt egyben. A három gyereket a teljhatalmú patriárcha, a családfő nem egyformán kezelte, illetve a jogszokás lehetőséget teremtett arra, hogy mivel a legkisebb fia nagyon későn, 34 évesen nősült, a birtok felbontását késleltesse. Szöllősi József 6 holdat kapott feleségével házasságkötéskor a lisznyói határ Szentiván felőli nyúlványán.

– Nekem apám nem adott annyit, mint a másik kettőnek, azt mondta: „Te tudsz venni, ügyesebb vagy.” Kaszálót egyáltalán nem adott.

– *Maga volt a legtalpraesettebb a három közül?*

– Én voltam a lüktető az életben! – ismeri el önérzetesen.

– *Leánytestvére mikor jutott a vagyonhoz?*

– Ő az első világháború után ment férjhez, egyetlen fia '23-ban született, de csak '32-ben kapta ki a részét, igaz, az enyémnek dupláját, 15 holdat. Fia aztán nem nősült meg, tavaly meghalt, így az a rész is visszaszármazott ide.

Az apa tehát a gazdasági világválság utánig várt a felosztás első lépésével is, 1932 után pedig még sokáig egyben tartotta a birtok nagyobb részét, közben két fia a gazdaságban dolgozott, s az olyannyira nem szorult munkaerőre – cselédjük, házi szolgájuk akkori-ban nem volt –, hogy kisebbik fia elhúzódo katonáskodását sem szenvedte meg a gazdaság. A nagyobbik fiú végül, nősülésekor, hat hektárt kapott, mesélőnk pedig négyet, ehhez hozzáadódik a feleség hozománya, meg amit maga utóbb vásárolt még. A téjesztés-kor Szöllősi József 1961-ben tíz hektárt adott be az ún. közösbe.

A föld többi része a nagycsalád fejének kezén maradt, de ebben már nem csupán annak eddigi igényei játszottak szerepet – különben a munkát is bírta még egy darabig –, hanem legalább olyan mértékben az állam elkobzási technikáival szembeszegzett családi stratégia is. Noha a magángazdálkodás felett megkondították a lélekharangot, s az „állami túlerő”, a diktatúra fölényéhez kétség nem férhetett, a gazdálkodásában a század minden viszontagsága

ellenére viszonylag sikeres földművelésrétege önként nem adta volna meg magát. Tulajdonához, mely akkorára inkább csak emléket konzerválta valamikori jólétének, körömszakadtáig ragaszkodott. Szöllősiék mint család nem adták be a derekukat az ötvenes években, de az idős családfő kétszer is drámai választás elé került.

– Apám az ötvenes évek elején lemondott birtoka egy részéről, hogy könnyítsen a terhein, aztán 1958-ban beadtuk a többit is a néptanácsnak „önként” – mert nem győztük fizetni az adókat s a bészolgáltatást. Emiatt mindennap jöttek foglalni. Az eredeti földet tőle is elvették a társas javára, s ő mást kapott, rosszabbat persze. Végül 1958-ban nem bírta tovább, és lemondott mindenről a néptanács javára.

Kulák a kollektívben

A volt kulák számára az új helyzet nem jelentett külön megpróbáltatást, a kemény fizikai munkától e réteg nem szakadt még el, azt éppúgy bírta, mint bárki más, „mindössze” önálló gazdálkodásra való képessége, mezőgazdasági és pénzügyi tapasztalata, irányítói adottságai váltak feleslegessé vagy maradtak kiaknázatlanul. (Bár Háromszéken volt példa rá, hogy némi kerülővel téeszelnökségig is vitte a valamikori nagygazda.) Szöllősi bácsi besorolt a tagok közé.

– *S ugyanúgy járt kaszálni-kapálni, mint a többiek?*

– Hát úgy. És ki volt kötve, hogy az ökrökkel nem járhatok, fogatos nem lehetek, mert nekem van, mit egyem. Fogatot hajtson az, akinek nincs mit ennie, hogy kapjon pénzt. Én nem haragudtam. Nyáron kazalokat raktam, széna és lucernakazalt. Elég nehéz munka, sokszor segítség se volt. Egyedül szedd fel, s rakjad! Csépléskor – akkor még géppel ment sok esztendőkön át – két leánykát adtak segítségül. Azok végül belezavarodtak, mert a szalma hullott reik. Mondom: tegyetek a lábatok alá, hogy legyetek magasabban. Hányták aztán nekem fel, én meg raktam... Isten örözzön! S adtak két lejt egy napra. De se enni, se inni. Így!

– *No, de megvolt a háztáji. Itt legalább kétszer-háromszor akkora kert van a ház mögött, mint másutt...*

– Meg. Abból éltünk. 14 ár. Pityóka. S a fő foglalkozásom mi volt nekem? A csihányszedés! Ahogy akkorára nőtt – mutatja – neki! Volt három kocám, nagyon jól beváltak. Egy évben kétszer malacoztak, s még hízó es került. Úgyhogy ezek tartogattak engem. Mert a jó malacnak jó ára volt. Brassóba hordtam. Jöttek Bránból s lennebről a regátiak, 2000 lejért [akkori havi átlagfizetés] vitték darabját. Én még most is szedem a csihányt. Kukorica? Közben az is került, mert cseréltünk pityókát a regátiakkal. A disznó, mikor hízik, kukorica kell neki.

Az innen-onnan összeszedett kis takarmánnyal dolgozó, a „tagútban kaszált” szénára (Kányádi Sándor), az árokipartról származó sarjúra épült otthoni állattartás, a nyomorúságos háztáji kalodájába zárt vállalkozókedv küszködései még megíratlanok a székelységben. A három évtized gazdasági rémtörténetének utolsó éveiben a gazda saját kis állatával sem rendelkezhetett belátása vagy pláne szükségletei szerint. Tulajdonképpen az ötvenes évek kifosztásos technikáit elevenítette fel a lakosságát ellátni képtelen állam, amikor ismét burkolt beszolgáltatási kötelezettségeket rótt ki az agyon-sanyargatott parasztságra, annak háztáji gazdaságaira, mintegy általános kulákátokkal sújtva ezúttal kivétel nélkül mindenkit. De váltsunk témát...

Monumentális csűr az udvaron

A család egykori fénykorának jelképeként szokatlan méretű csűr terpeszkedik az udvar hátsó fertályában, a belépő már-már deszkakatedrálisban érzi magát.. Csak nem vall a mai igényszintre is? – kérdem magamtól.

– *Gyönyörű! Hány méteres? – firtatom a roppant szálfákból faragott gerendákat vizsgálgatva.*

– A magassága tíz méter, a szélessége tizennyolc, s keresztben tizenegy.

– Ez mindig megtelt?

– Meg.

Illusztráció az állattartás sikereihez – gondolom. Aztán megtudom még, hogy a gazdaság ma a mezőgépeszetet tanult ötvenes korú fiú, az egyedül itthon maradt örökös kezében van. Nem kívánom felsorolni hány gép sorakozik a gépszínen; az istállóban álló féltucat tehén, több tinó és borjú, valamint ló arra vall, hogy átlagosnál nagyobb lendülettel indult be itt a gazdálkodás a kilencvenes években. Indulásból sikerült az a házigazdáknak, ami nálunk felé egyelőre csak keveseknek. Az örökös nem rejti véka alá, hogy saját birtokát megduplázó bérelt területet művel, s mint mondja „kellene még egyszer ennyi”, hogy terveit valóra válthassa. A nagy kérdés: amit kedvező körülmények között felmenői már elérhettek volna, hogy gazdaságukat nyugati normáknak megfelelő családi farmként, kapitalista üzemként működtessék – nos, sikerül-e az ugrást a mai közép vagy fiatal nemzedékbelieknek megtenniük az elkövetkező években? E kérdés egyelőre megválaszolatlan, bár Szöllősiéknél a dolog távolról sem látszik reménytelennek.

Vásárról vásárra, alkuról alkura

Szöllősi József emlékeiből készült utolsó válogatásunkat vásárainak szenteljük. Az állatok, különösen a lovak szerelmese volt egész életében, s nem csupán tenyésztésükben, hanem a velük való kereskedésben is jeleskedett; a riporter érzése szerint élete sava-borsát eme alkuk adták meg. Szöllősi bácsinak – e hitével nincs egyedül – a ló a szépség és tökéletessége szinonimája, s mikor rákérdeztünk kedvenc állataira, egy olyan monológ zsilipjét húztuk föl, amely az „és van még!” kötőelemmel a végtelenbe látszott kígyózni. Hogyan zajlottak a régi idők falusi és városi vásárai? Állataival szabadon nyilván nősiülése és gazdálkodói önállósulása után bánhatott:

– Az életben még az volt szép, amikor hazakerültem a frontról, és meg kellett induljak az életben – egészen 1951-ig [ti. a szentiváni

társasgazdaság megalapításáig]. Mert én a lovakat erősen szerettem; a ló sok pénzt hozott. A legelsőket '47-ben adtam el a brassói traktorgyárba. Kocsihoz kellett, hogy abban az urak járkáljanak a gyár területén. Akkor még autójuk nem volt. Annyi pénzt kaptam értük, hogy három pár ökröt tudtam venni az árukból. Az valami volt! Hogyan? Íme!

– Közben egy albisitől, Kovács Ferenctől kértem két fekete lovat. Aradon teleltette őket 1946-ban, a szárazság idején. Megígértem a 110 ezer lejt, de nem adta ide. Ezért abból is ökröt vásároltam. De lejő József napkor Uzonba a vásárba, így hátulról megfog, s azt mondja: csináljuk meg a vásárt! Mondom, mikor odavittem a pénzt – még Vásárhelyt történt –, nem lett meg a vásár. Csernátonig lejöttünk a szekérrel, bementünk a kocsmába, ittunk rá egyet – ott sem lett meg. Haza Albisba! Agglegényként élt, szilvapálinkát vett elé, ott még szomszédok is kerültek, reggelig ittunk, s alkudtunk a lovakra –, de nem adta ide. Nem adta, kérem! Reggel aztán elbúcsúztam és eljöttem. Leviziteltem a dálnoki barátoknál, s hazajöttem. Aztán Brassóban bementem az ismerőseimhez. A piacon sok az ökör és olcsó. Egy zajzoni csángó azt mondja: vegyem meg az övéit. Jó egyformák, olyan meggyszín tarkák voltak. Mondom: meg is venném, de hogy én hazahajtsam... Rávágja, majd ő elintézi, holnap a fiackáitól elküldi a lakásomra. A vásárt megcsináltuk. Kérem, már hat ökör állt az istállóban. Akkor mondja az albisi: gyere, kössünk vásárt! Mondom, most ökreim vannak. Hát ő hajlandó elcserélni a lovait ökrökkel. Na, jó! Mire hazajöttem, ő már itt várt. Mert Aporné nagyságáék itt laktak, alól a kastélyban, azoknak Albisban is volt birtokuk, s ismerték az embert. Na, Aporné nagyságával átjöttek, kiválasztottak két ökröt s egy tehenét. Három gyönyörű tehenem volt, kettő zsemle – Kökösből vettem volt, Udvarhely megyéből hozták, fajtehenek s azoknak a leszármazásuk. Egyet pedig Mező Béla unitárius papnak az apjától vettem. Megállított a Zöldfa vendéglő előtt, s mondja: el kell hogy adja a tehenét, mert bé van tejjel szegődve, s egy friss borjas tehenet kell hogy szerezzen. Hát, kérem, megnéztem, 6600 lejt kért érte. „Én – mondom –, Mező úr, nem alkuszom, 6000 lejjel megveszem, de többet nem adok érte.”

Ide is adta. Fogtuk a láncát Kányádival, a komámmal, s elvezettük. Aztán a lovakba, a Kovács Ferencébe, az ment. A tehen, a két ökör, három süldő és tízezer lej.

– Hozzám fordul az egyik szomszéd: malacokat adna el, vigyem bé Szentgyörgyre. Jó, ládába rakja, beszállítom. Fölérek a Barom-hegyre, az Őrkő alá, leszedik a malacokat. Hát egyszer jó három úriember, s vizsgálgatják a lovaikat. „Eladók-e?” „El – mondom –, de nem akárkinek!” Erre bemutatkozik, hogy Miske, a gazdakamarának az elnöke. Jó, mondom, beszélhetünk. Kérem szépen, úgy megtetszettek – szépek es voltak! –, a vásárt megcsináltuk. 180-at kértem, 165 ezerbe megállapodtunk –, ha a vármegyei főállatorvos is jónak tartja őket. Lejövünk a vármegyéhez, Nemes doktorhoz, jól ismertem, barátságban voltunk. Kijön, s nagy hangon: „Kiék ezek a lovak?” Mondom: „Az enyéme.” Jól van, meg lehet csinálni a papírt! Így ment a vásár, kérem szépen.

– De még jött utána. Megint ökrök. Bódi vett két ökröt Brassóban 6600 lejjel, hazahozta, s a feleségének nem tetszettek. Felajánlotta őket nekem 6 ezerbe, csak vegyem meg. Nézem: nagyok voltak, Tęntęrről vette, Szúnyogszegről. „Jól van, hajtsd ide! – mondom. Közben lemegyek Uzonba, s szól apósomnak a testvére, lenne két ökre. Megöregedett szegény, sok volt neki az állat, kuláknak is tették, nem bírta. „Fiam, az örököket vedd meg!” „Én megvehetem Jóska bácsi, ha árába adja!” „Nem adom drágán!” „Hát számítsa meg akkor!” Valamit mond, s „Na adjon Isten szerencsét!” – én az ökröket elhozom. Az istálló nagy, abban elférnek. A falu végén lakott két agglegény, én hozom az ökröket, s kérdik: „Bácsi, honnan hajtsa az ökröket?” „Messzünnett – mondom – Tęntęrről!” Aztán híreszaladt, hogy Szúnyogszegről hoztam, pedig csak Uzonból – nevet.

– Na, lemegyek a Szent János-napi vásárba s árulom az ökröket. Ott forgolódik Kósa Béla és Szász János, bodokiak – nagy lópecérek mindketten. Két ügyes, négyéves szürke kancát hajtanak. De arab lovak s portékák! Csakhogy soványak egy kicsit. Odajönnek, s elémbé állanak. „Mit kértek érte?” Azt mondják: 70 ezer lejt. Az sok – jelentem ki –, de ha eladom az ökröket, 40 ezerrel megvenném őket. De többet nem adok, mert nem éri meg nekem. Na, délre

eladom az ökröket Kilyénbe Bogyónak, s hát jó Szász, hogy csináljuk meg a vásárt. Nem sokat alkusznak, kipróbáljuk a lovakat s negyvenbe ideadják. De azután sült ki a disznóság. A lovak csatószegiek voltak, s a hócsos – a jobbról való, a másikat csásnak hívják –, Juci, úgy megrúgta volt a gazdát, hogy meghótt. Emiatt nem vette meg senki, az asszony lehozta Brassóba, ott nem tudott megszabadulni tőlük, hazafele a bodokiak átvették hitelbe az asszonytól, s így kerültek hozzám. Na, december 12-ig voltak nálam. Közben Szentgyörgyön találkozom Nemes doktorral, s kérdi eladók-e a lovak. S mondja, hogy vevők jönnének Ploiești-ről, kellene nekik még egy ilyen és ilyen ló. Kerül, mondom, olyan is Bucs Bálintnál, a malomban, de nem kancák, hanem heréltek. Jó, pár nap múlva kitelefonál, s mi bémegyünk. De olyanok voltak, hogy a gyeplőt nem lehetett tőlük letenni, mert kitörtek. Kérdi a doktor, mibe kerülnek, mondom: a 90 ezer lejt meg kell, hogy érje, azon alól nem adom. Jó, megegyezünk, ki az állomásra, vagont rendelték, a négy lovat bétesszük, s a Téglás vendéglőben, az állomással szemben, kezdünk mulatni. Egyszer csak: záróra! Nemes doktor meghívott a lakására, ott folytattuk. Na, így sikerült. Igaz, közben az előszobából a kollegista fiának eltűnt a tornacipője, azt a fogatos, a szolgállophatta...

– *Hó, talán elég lesz...*

– Hogy lenne elég! Így állott a pénz, né, egy-egy vásár után – mutatja. – És még nincs vége. Elmegyek Borosnyóra a nyári vásárba, s hát Szakács Zolti, a Csíki utcai mészáros öccse gyönyörű két pejt árul. Vegyem meg, vegyem meg! „Én – mondom –, megvenném, de hámostúl adtam el legutóbb, s bár rendeltem hámot, még nincsen készen. Ő ideadja hámostúl! „Na, azt nem kérem” – mondom. „Csak amíg elkészül!” – erősködik. Jó, megcsináljuk a vásárt, másnap utánuk megyek. Lakik ott egy öreg, az félrehív: „Szöllősi úr, jöjjön ide, mondok valamit, de ne áruljon el Szakács úrnak. Ügyeljen a hócsosra, a hámot nem lehet bévinni mellette, úgy rúg. Jól van, mondom, köszönöm, nem árulom el. Na ott áldomásozunk még, ügyes asszonka volt a Szakács felesége, bükszádi. Végül elhozom a lovakat. Ennik adok, jól tartom őket, szépen jártak. Egy-

szer csak a hámocskát a nyakába szépen behúztam – s engem nem rúgott meg. Kell érteni a lóhoz, kérem szépen!

– Miklós napkor megyek velük a vásárba. Hogy a szekérderek-ba mit tettem, már nem emlékszem, nem hanyódott erősen a szalma nálunk akkor. Odajő Bedő postatiszt, a Szakács barátja, szeretett vásárba járni. Azt mondja: „Milyen cigány ez a Szöllősi! Micsoda lovakat tudott csinálni belőlük!” Na, járt ott egy bizottság Piatra Neamtról, lovakat keresett egy orosz cégnek. Azok belém botlottak s kezdenek alkudni. Jól ígértek, de pénz nincsen, mert vásároltak még lovakat Lécfalván, s a pénzből kifogytak. Nem tolvajság – azt mondják. Az egyik a kommandói jegyző fia volt, a másik egy zsidó. Na, szép pénzt ígértek, hazajövünk, s megcsináljuk a szerződést. Itt ülünk az asztalnál, hát valaki kopogtat. Bejön s köszön. Feketehalomban volt bíró, szász ember, aztán ahogy üldözték a szászokat, idejött Vajda mérnökhöz a malomba s gazdálkodott is. Ahogy köszön, a zsidó mindjárt németül fogadta. Nem megismerte, kérem szépen, abba a helybe, hogy az német!?

Mezőgazdaság anno 2000

Hogy a lovaknak milyen jövője lesz a székelyföldi mezőgazdaságban, nem tudom, s noha számuk szépen szaporodott a kilencvenes években (miután korábban szinte kipusztultak), és a kisebb gazdaságok szemlátomást ma sem nélkülözhetik őket, ahhoz nem sok kétség férhet: a jövő itt a gépeké. Szöllősi József bácsi és fia persze kombájnt szegődtet, amikor eljön az aratás ideje. A riport-sorozatunkat záró történet fényt vet egyúttal arra, mily döccenőkkel indult be tájainkon a magángazdálkodás a téeszek feloszlása után, milyen lehurbolt roncsokkal kénytelenek sokszor a gazdák „mímelni” a gépesítést. A történet – Szöllősi bácsi üzenete az új évezrednek? – keserű humora mindamellett nem cáfol rá a tényre: a székely ma saját termését takarítja be, s azzal maga rendelkezik. Ha e tényállás tartósnak ígérkezik, az ezredforduló valóban történelmet alakított, s a székelységből kiemelkedő újkapitalista gazda-

réteg – farmer névre fognak-e hallgatni; meddig lesz meg a különbség a vállalkozó és a földműves közt? – várhatóan összhangot terem majd a kor és saját lehetőségei között.

– Szóval ne csűrjük-csavarjuk a dolgot tovább: mivel tölti meg hatalmas csűrének padlását, Szöllősi bácsi?

– Hát kaszálóm van, meg lucernásom! A Jóisten úgy megáldotta, hogy a tavalyelőtti nagy szárazságban is háromszor kaszáltuk meg. Ilyen lett, né! – mutatja. Kicsi műtrágyát tavasszal reavettünk, s a negyedik termést ősszel a tehenekkel legeltettük le. A hóharmat megütte, mán ehették. Az idén is akkora lett a negyedik termés, hogy kaszálni kellett. Egy holdat meghagytam a háromból lucernamagnak. És, kérem szépen, megérett, olyan fekete lett, mint ez a tábla a földön, annyi volt a mag rajta. Egy kökösi mind ígérte, eljön, de nem jött. Mondom a fiamnak: „Mán indulj meg, keress valakit!” Egész Uzont összejárta, s nem talált. Végül a harmadik faluból jött valaki, mert pénzre volt szüksége, s a fiam másfél milliót adott neki. „Jöjjön, csépelje ki, mert apám megzavarodik!” Nekem tényleg végem vót! Az a drága lucernamag – hát az több mint húszmillió lej nekem most. Szinte az utolsó nap, de lejött. Későcskén érkezett, addig rendezte a gépet. Hát ahogy bétér, a hátulsó kar, mely kiüríti az utolját, egy csavar miatt leszakadt! Amíg egy csavart kerítettek, telt az idő. Kettőt kellett térjen, mert hosszú a föld, s ahogy jön ki, a motor bédöglik. A fiam visszahúzatta traktorral, a mienkkel, de nem gyúlt bé. Akkor fordultak előlről – hát bégyúl! Egy dobásnyit megy, s megint bédöglik. Húzatja hátrafelé – hiába! Szóval leállt vagy ötször, amíg kiért a végére. S még egy dobásnyi lett volna, amikor valami szijú hátul elszakadt. Félbe kellett hagyni. De másnap se tudta beindítani, s végül úgy felmérgeződött, harmadik nap a saját traktorjával próbálta meg begyújtani, de úgy sem sikerült. A fiam korábban kiment szántani, küldöm az unokámat utána: „Hamar, apukát híjjad!” Feljött a fiam, már két traktor húzta s akkor begyúlt. Ment egy pár métert – megint bédögölt. Na, kihúztuk, a magot a bunkerből kiszedtük. A többi, ami a zsákban gyúlt, már elszállítottuk. Én a lovakkal a maradék magot is elhoztam, a fiam ott maradt, hogy segítsen szerelni. El is jött a

kombáján az üzlet elejéig, de ott úgy elromlott, hogy haza kellett húzatni!...

Nos, ez lenne az „önjáró” aratócséplőgép, a levitézlett rendszer kiszuperált örökségének és síron túli bosszújának többszörösen is tanulságos históriája!

2002 februárja

FÜSTPÉNZ

Nem tudom, fiatalabb korában, miben volt kiváló vagy első Bodokon; hogy kiegyensúlyozottabb, szorgalmasabb, élelmesebb vagy boldogabb volt-e, mint a korosztályának többi női tagja; kiemelkedett-e, és miben a falu lányai vagy asszonyai közül – 2002 őszén azonban valamiben biztosan egyedülállónak bizonyult: a falu templomában mint a legidősebb nagy- és déd-, sőt ükmamát, mint a legmagasabb életkort megélt nénit ünnepelték meg, együtt az öregkorára itt letelepedett unitárius lelkésszel. No de azon túl, hogy az öregeket tisztelet illeti: teljesítmény-e az, ami az évek számában fejezhető ki? Szervezetünk fokozott „életrevalósága” vajon a mienk is? – kérdezheti bárki, s el kell ismerni, hogy ez nem lehet pusztán biológiai kérdés, bele kell, hogy játsszanak az erkölcsi, életvitelbeli, jellembeli vonások is, s így bizony az előrehaladott kor az életvágy mellett az értékrend, az elvek, az akarat, a vállalás teljesítménye is. Ha pedig így áll, mindennek elő kellene tűnnie abból is, amit rögzítendő ültünk le beszélgetni egy évszázadot átfogó emlékeiről a szellemi frissességét, memóriáját kiválóan konzerváló *Fazakasné Molnár Anna* nénivel.

A csürkének tapaszos ház kell

Kezdjük a faoszlopokon nyugvó, tornácos régi típusú falusi házzal, melyben egész életét töltötte Anna néni. Az ódon faházat – földtapaszos, homokkal akkurátusan felszórt konyhájára ma már csak mutatóban van példa a környéken – száz évvel ezelőtt építette Molnár András, az édesapa, még legénykorában, pár évvel nősülése előtt. A korabeli hagyományos székely parasztház két fő helyiségéből, a benne megtestesülő mentalitásból valami különös marasztaló erő áradhat: Anna néni minden leszármazottja ma is Bodokon

lakik, itt keresi boldogulását, méghozzá úgy, hogy nemrég első ükunokája is itt jött világra.

Amikor a küszöb felé lejtő, agyaggal tapasztott padlóról kérdem – hasonlót saját nagyanyám házában láttam még, Bözödújfaluban, legutóbb pedig egy közel százéves román anyóka konyhájában Dobolló-patakon –, csak legyint:

– A hátsó szoba rendbe van téve, de ezt édesapám sose engedte, hogy lepadoljuk. Azt mondta, „akkor csürkét nem tudsz nevelni”. Ugye a csürkének tapasztos ház kell. Aztán az uram nem volt arra való, hogy lepadolja. Itt lejjebb van, mert járódik. Az ágy alatt nem. Fel kéne tőteni, de én biza nem foglalkozok avval. Mert ha ma vagyok, hónap nem vagyok.

Anna néni 1906. január 18-án született Bodokon, 97 évesen köszöntötték fel faluszelei. Édesanyját nyolcéves korában elveszítette.

– Mű ketten vótunk testvérek, s a harmadikat nem akarta, ezért egy üdős asszony elrendezte, de elment mind a vére. Édesapám két évre rea megházasodott, özvegyasszonyt vett el, jó mostohanyánk lett. Egy gyereke született, de meg es hótt neki. Még a másik urától. Ő nevelt münköt. Megtanultam, amit egy lánynak kellett: mosni, főzni, takarítani, tésztát sütni – ezeket. Kapálni vitt a mezőre. Miket főztünk? Hát nem vótak olyan nagy gazdák! Fuszulykát, pityókalevest, húslevest. Ilyen finom ételeket, mint most, ezelőtt nem csináltak. Ilyen zakuszkát nem – mondja nevetve.

Amikor a riporter betoppant, ugyanis épp zakuszkát kavargatott egy hatalmas lábasban.

– Olajjal nem es főztek, csak zsírral. Hájzsírral. Disznótorkor persze tudni kellett a hurkát megbontani, megmosni, megtölteni. Karácsonyra örökkéig. Mert édesapám, amikor a vasútra ment, egyebet, mint szalonnát, hagymát nem vitt. Ez vót az ő ennivalója, ebédje örökkéig.

A vasút említésével mindjárt a család emelkedésének titkára is fény derül. Anna néni külön nem mondja, de édesapja anyagilag alighanem a falu szegényebb rétegéből származott.

– Addig szógált egy gazdaembernél. Ott szántott-vetett, marhákat látott el. Egyetlen helyen, egyebütt nem es vót. Onnét építette a

házat, az az ember segítette. Hogy itthon milyen gazdasága volt? Nem olyan nagy: disznó, majorság. S kert es, fel itt az oldalban – mutat a ház mögött emelkedő dombra. – Tizennégy ár földje. Abba pityókát, törökbúzát vettek, ami kellett itthon.

Az édesapa 80 évesen halt meg 1957-ben, kiszámítjuk tehát, hogy még az első világháború előtt állott a Magyar Királyi Államvasutak szolgálatába. Az állami kereset kiváltsága Bodokon legalább tucatnyi családnak jutott ki, a vasútépítés és az itteni állomás lehetőséget teremtett sokaknak, hogy általa kilábaljanak a szegénységből.

– Pályamunkára sokan jártak. – Az édesapa „előmunkásságig” – csoportvezetőségig – vitte, állását a két világháború között is sikerült megőriznie,

– Bé Szentgyörgyig a vonal az ő felelőssége vót. Málnásig vót egy másik. Ő felelt lefelé, az felfelé.

A pályamunkás becsülete

Bodokon a vasúthoz szegődtek új életmód úttörői voltak a falu társadalmában, mely életmód fél évszázad múltán, az ún. szocialista iparosítás korában – miként az általánossá vált a Székelyföldön is – majd minden fiatalabb férfiemberre kiterjedt. Az édesapa családi tradíciót is alapított: Anna néni lány korában a „borvízhez járt” pénzt keresni – a márkás bodoki ásványvíz töltődéjéről van szó –, majd maga is vasutashoz ment férjhez, utóbb saját fia is vasutasként kezdte (harmadik nemzedék), lánya a falu postásaként állt állami szolgálatba, ennek férje pedig gyógynövényeket vásárolt fel. Közös valamennyiben, hogy állami állást és biztos pénzjövedelmet jelentettek egy olyan földműves világban, mely a pénznek tartósan szűkében volt.

Milyen becsülete lehetett az első vasutasoknak a faluban, hol helyezkedhettek el a társadalmi ranglétrán? Anna néni szűkszavú válaszaiból a következő kép bontakozik ki. Még édesapja fiatalkorában, a 19. század utolsó harmadában az ún. tagosítással és arányo-

sítással párhuzamosan – Anna néni nagyon találóan „birtokosításnak” nevezi – vagy azt követően bontakozott ki a földéhes gazdák versengése a megvásárolható nagybirtok-részekért. E harc gyakorlatilag a kollektivizálásig tartott, és azt jelentette, hogy falu határában az ún. „Udvar”, az egykori Mikó grófok nagybirtokának földjei a székely gazdák kezére kerültek

– *Hogyan osztották be a pénzt?* – kérdeztem.

– Az uram fizetéséből egy zsidó boltosnál vásároltunk, ő felírta, s mi fizetéskor törlesztettük. Édesapám főleg élelmet és ruházatot vett, mű abba jártunk, hogy valami földet vegyünk. Erdőt vett az uram még legénykorában az Udvartól. Öt holdat. A kollektív elvette, most visszaadták. Ez szabadbirtokosság vót, magánerdő. Vót közbirtokosság es, de ez más vót. Mikor az öregek az Udvarban meghóttak, az erdő eladódott, s az uram egy részt megvásárolt. Az Udvart Boér Árpád örökölte, aztán az elkártyázta a birtokát, pedig hatalmas vagyona vót. Csak a bennvalóból öten építettek, akkora vót! Nagy marhacsordája, disznócsordája, juhái! Rengeteg vagyona annak az uradalomnak. Szemben abban az utcában álltak a zsellérházak. Azok a lakások mind az Udvaréi vótak. A zsellérek, cselédek azelőtt ott dógoztak neki. Szóval, ahogy az Udvar felbomlott, abból a birtokból lett mindenkinek földje.

– *Kik voltak lány korában a leggazdagabbak a faluban?*

– Barabás József, Kiss úr, a Vinczék és Béres György. Ezeknek mind cselédjük vót.

– Lehetett földje olyan tíz hektáron fejjel mindegyiknek. – véli a néni menyee, aki még a földet kiárusító „tekintetes úr” piros orrára is jól emlékszik kislánykorából, meg arra, hogy végül a falu kegyelemkenyerén tengődött szegény, mert az új rendnek már nem volt mit kisajátítania tőle, s így a kitelepítést is megúsza. Az említett nagygazdák *cselédei* „pénzt kaptak, Szent Mihály napján ruházatot és terményt” – emlékszik vissza Anna néni, s rajtuk kívül „biza elég sok” napszámos is élt a faluban:

– Ezek a küsebb rendűek biza mind mentek napszámra. Én, igaz, sose jártam.

Ez szemlélatomást fontos distinkció. A menyé hozzáteszi: – Apósom nem is engedte vóna!

No de a vasúthoz fűződnek egyéb emlékek is:

– Édesapám reggel ment a vasútra és este jött. Akkoriban nem nyóc órákat dőgoztak, mint most. Az első meneküléskor, 1916-ban, mű es mentünk. Mikor keresztülmentünk itt Bodokon, utánunk már robbantották fel a vasutat. Édesapámék egészen Madéfalváig jöttek velünk, ott őket leakasztották, munkába állították. Münköt vittek Devecseren túl Nagyolásomba. Födetlen, nyitott kocsi vót. Szere-dában deszkát adtak, s mi gyermekül oda ültünk közé, hogy ne fázzunk. Minden állomáson kiáltották: „Gyermek van-é?” Oda dobigáltak fel élelmet nekünk. Mikor megérkeztünk Nagyolásom-ba, az útszéjre asztal vót terítve a tanács előtt. Ott leves, ott nagy kenyerek. Mint gyermekek örvendettünk, nem búsultunk. Hogy vonattal mehettünk! Egy vasutasnál vótunk bészállásolva. Kétszer látogatott aztán meg itthon münköt. Mikor a dógok lecsendesültek, hazajöttünk. Nagypám itthon maradt, vigyázott a házra és a szomszédéra. Jó meleg házzal várt. Annyi majorsággal, hogy sokkal. Azt mondotta: „Nem bánom, ha meghalok es! Megláttam, hogy haza-jöttetek!” Aztán a második háborúban már nem menekültünk el.

– Az oroszok? Mikor azok béjöttek, elbúttunk csűrbe, pincékbe. Itt alábbacska egy jó sötét pincébe. Még azelőtt itthon a csűrbe bé-jött egy német, kereste a románokat. Jaj, úgy megijesztett! Béfuttam itt a szomszédba, oda vót két fiatal német békovártélyozva. Azok-nak szóltam, hogy békiabált, és bé akart löni. Aztán azok hamar jöttek, de már elment vót

A borvíznél

Molnár Anna négy osztályt végzett a magyar elemiben, aztán otthon segített a háztartásban, míg 17 évesen be nem állt a borvív-zöltődébe munkásnőnek.

– A borvív 12 gazdáé vót, az Olton innen valóké: Étfalva, Bodok, Zoltán, Gidófalva, Fotos, Martonos – ezeké. Közbirtokosság. Vettek

fel munkásokat, mint most. Üvegeket mostunk és töltöttünk. Gépel. Azelőtt nem vótak olyan nagy gépezetek. Ódalból jött ki egy csap, vót négy gumi s egy négyszögű lik. Abba egy leány beléült, s a gumit rakta az üvegekbe belé. Mikor tött meg, szedte ki, s a másik dugaszolta le. Rakta ki az asztalra, s a másik tette a dugaszológépre. Olyan gép volt, hogy csak bétette, s a gép leütte. Parafadugóval. Négy évet jártam a Matild borvízre. Elég jó fizetséget adtak. Száz lejt – ilyeneket adtak, de sokat ért. Mikor jöttem nyugdíjba a kollektívtől, még Ceaușescu alatt – akkor is száz lejt adtak! – neveti el magát. – De sokszor éjjel es dógoztunk. Mikor jöttek a fuvarosok – szekérrel hordták –, s nem vót borvíz raktáron, egész nap töttünk. Túlórát fizettek. Aztán 21 évesen férjhez mentem Fazakas Jósához.

Füstpénzen élni

– Falumbeli vót. Jártunk törökbúza-bontani, tullúfosztani – úgy ismertem meg. Ő es szolgált, onnan ment a vasútra. Fűtő vót, szenes mozdonyokon dógozott, ugye. Járt a Predeált, fel Csicsóig, Madéfalváig. Mikor mentek felfelé a vonattal, örökké füttyögtetett, hogy tudjuk, erre jár. Fűtőiskolába nem járt, a munkahelyén tanolta meg. Románul tudott, mert a katonaságnál megtanolt. Nehéz munka vót, kormosan jött haza. Kivált mikor jártak bé Predeálra. Ők füstpénzt kaptak. Az alagúton – egy mozdony ment elől, egy hátul – a hátulsó örökké több füstöt kapott, mint az első, s adták a füstpénzt. Elég jól keresett. Földeket vettünk, előbb három darabot, kettő 14 áras vót, egy 29 áras. Kicsidenként gyűjtöttük. Hat darab van összesen, egyet a lányomnak adtunk.

– *A földeket ki dolgozta meg?*

– Én a gyerekekkel. Akkorára nőttek, segítettek. S a testvérem, aki sose házasodott meg – gyengébb eszű vót –, velünk lakott. Ti-zenegy esztendeje hótt meg. Mostohaanyám pedig édesapám után tíz esztendővel, 1967-ben. Addig velem vót. Az uram es ide jött, ők többen vótak testvérek. Édesapám azt mondotta, nem enged el en-

gem innét. Egy kenyéren vótunk, együtt főztünk. Nappal ebben a helyiségben [egy lakókonyhában beszélgettünk], éjjel meg átmentünk a hátsóba háltni. Külön fűtöttünk ott es. Saját erdőnkől került a fa. Ahogy férjhez mentem, másik esztendőbe megszületett a lányom, rá öt esztendőre a fiam. Nem vót nehéz felnevelni őket, én, ha mentem a mezőre, anyám rendezte őket. Ők már nyóc osztályt végeztek, nem négyet, mint én. A fiam meghalt, a leányom 74 éves, ide van a Belső utcába férjhez menve. Hat unokám van, hat dédunokám s egy ükunokám. Lehetne több es, mert akkorák már a dédunokák. Mind itt élnek Bodokon. Szentgyörgyön? Édesapám testvére élt Szentgyörgyön. Az uram es kapott lakást az állomás mellett, minden hónapban húzták a részletet. Ő akart menni, én nem. Nem hagyom az apámat! – mondtam. Biztosan könnyebben éltünk vóna, nem kellett vóna a mezőre járjak, de nem mozdultam. Két gyerekkel meg tudtunk vóna élni pedig, de nem kellett. Mentünk a szabadjeggyel vásárolni: lisztet, olajat, ami olcsóbb vót Craiován, Tecuci-ban, Bukarestben, mint itt. Még a tavalyelőtt es kiváltottam a szabadjegyet, azóta nem. Az uram es édesapám a háborúban a vasút végett fel vótak mentve. A pénzt? Mindig szépen hazaadta, főleg abból éltünk. S jól. A fiam es a vasúthoz került. Odafel Málnáson vót sorompókezelő. De onnat eljött, azt mondta, kicsi a fizetés. Egy barátja addig magyarázott, hogy otthagya. Felment Brassóba a Schiell-gyárba, nehéz helyt dolgozott, az öntődében, gyomorrákot kapott, s meghalt.

– Mi vót szép ebben az életben? Olyan elragadtatott szép sose vót. Éltünk! Míg fiatalabbak vótunk, jártunk keresztelni, vendégségbe. Eltőtöttük akkor. De ahogy vénültünk, csak itthon. A felköszöntő? Rendes templomozás után a tiszteletes úr kérdezte, ott vagyok-é. Kivezettek a padból, hoztak virágcsokrot, megcsókolt, s kérte, hogy még az esztendő ilyenkort es érjem meg. Aztán asztalt terítették a nőknek, s nagy tisztelet vót: pálinka, kalács, tészta, feketekávé. Avval ünnepeltek. Szép dolog. Eltőtt.

2002 októbere

INCZE GERGELY TEKINTÉLYE

A sok, megfogyatkozott lakosságú település közt is kimondottan apró falunak számít Háromszéken Fotos és Martonos. Közelségük – mintha egymás támaszát alkotta volna meg bennük – ikerfaluvá avatta őket; közigazgatásilag 1899-ben egyesültek, pár évvel azt követően, hogy állami iskola épült a két falu közt feleúton, a dombon, ahol korábban (1811) már közös templomot emelt magának a két közösség. A helyiek tréfás magyarázata szerint: elengedtek két kutyát, s ahol azok találkoztak, ott jelölték ki a két intézmény helyét a lakatlan mezőn. Mindkettőnek szerepe van a 88 éves Incze Gergely – az ő sorsa fordulataira épül e riport – tekintélye kialakulásában.

Incze Gergely bácsi – a faluban már a 16–17. századi összeírásokban szerepelnek e néven szabad katonarendű székelyek, sőt kisenemesek – ugyanis, noha nem számított különösebben jómódúnak, bizonyos értelemben egész életében élvezte falusfelei jó részének megbecsülését, így például 45 évig volt megyebírója a református egyháznak, 50 évig pedig presbitere. Hogy valódi társadalmi presztízst élvezett, meglátszik a kiélezett fogalmazásból is, mellyel a kollektivizálás végső rohamában a másik, az akkori hivatalos táborhoz pártolt egyik ellendrukker azt vágta a szemébe: „Te nekünk annyi vagy ma, mint a semmi!” Incze bácsi élete mindamellett azért is érdekes, mert példa a békés befogadásra is: a téjeszesítést követően az új rendnek szintén szüksége volt tekintélyére abban a kisvilágban, melyben leélte évei zömét: Fotoson és Martonosban, a Gidófalvához mint községhez tartozó két törpetelepülésen. (Az 1992-es népszámláláskor összesen 380 lelket írtak össze a két falucskában; java részük – 356 – református vallású volt.)

Mostohaapám édesapám édestestvére volt

Incze Gergelyre az első csapást akkor mérte a 20 század, mikor még meg sem volt születve. Édesapját, az akkori egy gyermekes székely gazdát a világháború kitörésekor, 1914 nyarán behívták katonának. Nehéz szívvel hagyhatta el otthonát, felesége második gyerekükkel volt állapotos, s mire a második fiú október 12-én megszületett, már nem volt életben. „Engem nem látott soha, valami nagy tábornokot kísérgetett, s meglőtték a fronton.” A tiszti-szolgaságot Geri bácsi is kipróbálta később, ámbátor más hadsereg kötelékében... Igaz, első találkozását a román hadsereggel 1916-ban még sikerült elkerülnie; akkor a magyarországi Tótkomlósig menekült a román betörés elől a család, a környék népének zömével együtt. A háborút követően a fiatal özvegy, az édesanya, választás elé került, s a székely társadalmi hagyománynak volt e helyzetre egy bevett megoldása:

– Édesanyámnak muszáj volt hozzámennie férje testvéréhez, a nagybátyámhoz – mondja Porzsoltné Incze Mária, Geri bácsi legnagyobb lánya, aki édesapja szűkszavúságát oldandó ült be a konyhába, hogy némileg segítségére legyen a riporternek. – Ott állott két gyermekével egyedül. Az apósa pedig mondott egy olyat, hogy ha a második fiú is visszajő a háborúból, s nőszülni akarna, akkor neki onnan mennie kellene, mert ott más család el nem fért volna.

A figyelmeztetésben, minden látszat ellenére, benne volt az öregek ragaszkodása a háborúban elesett Géza fiuktól származó két unokához, de egyúttal menyükhöz is, akit annyira becsültek, hogy meg akarták szerezni őt a második fiú számára is. Az érzelmek persze külön életet élnek, a józan számítás ellenőrzése alól kibújnak. Az özvegy végül hozzámment a háborúból megtért sógorához, két újabb gyermeket is szült neki, a család nőtagjai előtt azonban sosem titkolta, hogy „második uram nagyon rendes, becsületes ember – de én mindig az elsőt szerettem”. Porzsoltné férje a fentieket kiegészíti azzal, hogy ily módon a vagyon is egyben maradhatott. Az árván maradt két kiskorú már a húszas években külön szerepel a telekkönyvekben – s ez most derült ki, mikor a papírokat ismét ki kellett venni.

Egy tanító drámája

Incze Gergely a helyi református iskolában végezte az akkor már hétosztályos kötelező általános iskolát; tanítója kezdetben a református Kövér Mózes volt.

– Három évet tanított ő s négyet Molnár László. Kövér Gidófalváról járt fel, s magyarul tanított. Akkor a tanítóknak fel kellett esküdni a román államra. Kövér nem esküdt fel, ő inkább lemondott. Jómódú ember volt, hazament gazdálkodni. Molnár felesküdt. Ő idevaló születésű ember volt, akkor Komollóról jött ide haza.

Különös értelmiségi dráma nyomaira bukkan itt riportunk. A húszas és harmincas években a román állam beolvasztó oktatáspolitikája következtében a felekezeti magyar iskolák egyre-másra szűntek meg, miután megvonták tőlük a békeszerződéshez csatolt Kisebbségi Szerződésben még vállalt állami segílyt, s különben is minden eszközzel bezárásukra törekedett a hatóság. Az állami iskolákban pedig ezzel párhuzamosan egyre visszább szorították a magyar tannyelv használatát, így a harmincas évekre egész Háromszéken egyetlen állami elemiben oktattak már csak magyarul. Fotosmartonos nem tartozott e kivételezett kategóriához. Itt a Kövér-Molnár váltás jelentette az idegen tannyelvre való áttérést. Hogy ebbe mennyire játszott bele az egyes tanítók személyes felelőssége, ma nehéz kinyomozni. A riporter felkereste az 1965-ben elhunyt Molnár László második feleségét, hogy némileg világosabban lásson. Az özvegy szép szavakkal emlékezett meg férjéről, előszedte annak 1916-ban datált tanítói oklevelét, amely a nagyenyedi református képző elvégzéséről tanúskodik, előkerült a harmincas években tett *străjer* eskü díszoklevele, elő egy 1941-ben Magyarország kormányzójára letett állampolgári esküt bizonyító okirat, s még ugyanazon évből egy magyar királyi kinevezés Beszterce-Naszód megye egyik román iskolájába – tanítónak. Értelmiségi drámának azért neveztem eme életutatót, mert elképzeltem, mit jelenthetett egy magyar református pedagógusnak egzisztenciális kényszer hatására átállni román tanítónak – ráadásul visszatérni a szülőfaluba, oda, ahol egyetlen teremtetett lélek sem volt román anyanyelvű. Az

Incze Gergelynél kilenc évvel fiatalabb martonosi Serester Gábor gazdálkodó mesélte iskolaéveiről (ő 1923-ban született, 1930-ban ment az első osztályba):

– A tanító, Molnár László, magyar volt, de románul tanított. Műgyerekek persze magyarul beszélgettünk. Igaz, én az első osztályt a falu végén a felekezeti iskolába jártam Imets tanítónál, de annak el kellett menni, mert ahogy Molnár László átállott a román iskolához, azt az iskolát megszüntették s a gyerekeknek idefel kellett mind az állami iskolába járni. Odale abban a magánházacskában megszűnt az iskola, azóta el is duvasztották. Én verset, mindenfélét megtanultam szóról szóra románul, de nem tudtam, mit teszen. Olvasni is megtanultam, de akkor se, most se tudom, mit olvasok.

– *De a tanító, ha tudott magyarul...*

– Nem foglalkozott avval! Ő megtanította – s mi el kellett hogy mondjuk. Én nem tudtam egyáltalán, hogy én mit tanulok.

A tudásnak ez a „sajátos” formája, magyarán a tudatlanság aztán elkísérte a tanulókat egész életükön át, a hátrány nehezen leküzdhető malomkövét akasztotta a nyakukba. Még a fotosmartonosi iskoláról:

– Egész napos tanítás folyt, reggel is tanultunk délig, akkor ott-hon ebédeltünk s délután kettőtől négyig megint. Hogy szigorú lett volna, nem mondhatnám. Akik nagyobbak voltunk, a kertészetben dolgoztunk. A csemetésben. Amelyik negyedik osztályos volt, az már ásott, ültetett, oltogatott, mindenfélét végeztünk – emlékszik Serester Gábor, aki még hozzáteszi: a *magyar négy év* alatt két Magyarországról jött kisasszony vette át a tanítást; nekik '44-ben menni kellett, a Molnár házaspár a háború után tért vissza, a férfi betegnyugdíjba ment, majd a téesz zöldségesének megszervezésében vett részt. Tevékenységének mai vegyes megítélésében (az özvegy szerint: „szerették, becsülték, de vágták!”) benne van egy kegyetlen kényszerekkel terhelt kor minden ellentmondása, miként benne a morális ítéletek egész skálája is.

Megtetszett az uniformis

– Kétszer mentünk iskolába egy nap, nem úgy, mint most, hogy odamegyek, hazamegyek, s alászolgája – mondja Incze bácsi is a maga katonás modorában. Apropos katonaság! – Románul megtanultam, de nem tudok ma sem perfektül. Igaz, nem az iskolában, hanem a katonaságnál tanultam meg. Buzăuban voltam a hetes tüzéreknél. Rengeteg lovat pucoltam ott, de olyanokat, hogy na! Akkor Callescu Valeriu ezredes elhítt puccernek – ordonáncnak.

– *S miért választotta ki Incze bácsit?*

– Ő tudja, miért. Szeretett, vaj mi. Amikor lejárt az üdöm, hogy szereljek le, azon vót, maradjak ott, s béteszen az üzletébe árulni. Módos ember vót. De nem maradtam ott, amikor az üdöm lejárt, hazajöttem.

– *Járt-e bevásárolni az ezredessel?*

– Hogyne. Ott laktam és ettem náluk. Nem a laktanyában. Egyszer mentünk vásárolni, a sarkoknál árulták a kiflit. S aszongya: veszen nekem, de utána ne egyek. Érti-e? Hogy ne nézzék őt le. Aztán később megettem.

Leszerelés előtt, akárcsak utána, miként minden még meg nem házasodott fiatal, együtt gazdálkodott a családdal. Mostohaapjáról elismerően beszél ma is. Járt a mezőre kaszálni, kapálni, takarni, hozta a fát az erdőről.

– Cinkust húztak, s megmondták, mennyi fa jár közbirtokossági tagoknak arra az évre, egy szekér vaj két szekér egy cinkusra. Tűzifa, itt nálunk épületfa – fenyő – nincsen. Az állatokat is legeltethette ott, akinek joga volt – meséli, hozzátéve, hogy az erdőt nem kapták még vissza, noha a falu határának nagyobb részét – a kilenc-ezer katasztrális holdból nyolcat – erdő tette ki valamikor, s ma is.

A családalapítás késett, eljött viszont az 1940-es esztendő a maga felkavaró élményeivel. Elsőként az impériumváltás, mely Incze Gergelyben különös szándékot ébresztett. Egy olyan hivatás iránt élesztette fel az érdeklődését, mely addig a magyar kisebbség előtt tiltva volt.

– Jelentkeztem, s 1941. január 7-én bévittek a nagyváradi csendőriskolába.

Abból ítélve, hogy „mind székely fiúk voltak, innen Háromszékről vagy hatvanan”, állampolitikai cél lehetett a helybeli születésű csendőrök képzése. A tanfolyam egy évig tartott – s a dolog rendkívülisége negatív és pozitív következményeivel máig kísért Gergely bácsit. Ma is az első tudnivaló, amit az idegennel közölnek róla, az, hogy „magyar csendőr” volt annak idején, holott azt is mondhatnák: „brigádos a téeszben” – ez legalább annyira jellemző rá, mint az előbbi.

A székely csendőr

Hogy a nagyváradi csendőriskolában 1941-ben mit sajátított el Incze Gergely, arról nagyon szűkszavúan nyilatkozott. Háborús gyorstalpalás lehetett, s ne feledjük: pótolni kellett, amit a román állam két évtizeden át elmulasztott. Illetve nem is mulasztásról van szó, nemzetpolitikai célkitűzés volt az, hogy a magyar állami tisztviselőket, alkalmazottakat, rendőröket stb. el kell bocsátani. A szakembereket is csak ott kell átvenni, ahol nagyon muszáj, helyettük mindenütt románokat, nem egy esetben ókirályságbelieket kell felvenni –, ezzel a tömbblazítási, valamint betelepítési célokat is megvalósítva. A Székelyföldet az ún. kultúrzónákhoz csatolták, ezekben az asszimilációs törekvések a maguk leplezetlenségében jelentek meg a hatósági intézmények – tanügyi, igazságszolgáltatási, pénzügyi, közigazgatási, karhatalmi, honvédelmi, belügyi stb. – összehangolt tevékenysége nyomán. A hatalom megszálló jellegét semmiképpen sem csökkentette, a legcsekélyebb mértékben sem kendőzte el az, hogy a rendőri állomány egytől egyig vagy más megyeiekből, de legalábbis román ajkúakból állott. (A torzulás tartósnak bizonyult.).

– Az iskolában mindent tanultunk: törvénycikkeket, fegyverforgatást, mindent. Gyakorlatoztunk puskával, pisztollyal, A legfontosabb törvények? Főleg az, hogy: Ne lopj! Ne fajtalanodj! A

csendőr a rendnek és vagyonnak az őre volt. Nagy szigorúság? De mekkora! Ott pontosság és fegyelem volt – hadd el, né! Nem azt csináltál, amit akartál. Megtanultuk például, hogy igazoltatáskor háttal kellett állítani az illetőt, nehogy megtámadjon. Előbb Sósmezőn teljesítettem szolgálatot, aztán a Maros megyei Gernyeszegre helyeztek. A fizetés? Jól fizettek, már nem tudom, mennyit. Félretettem takarékbá, vettem egy fél hold földet, a többi elúszott a háború miatt.

Hogy édesapja fukarul mért szavait és tartózkodását némileg mentegesse, a lánya hozzáteszi:

– Neki később gyakran a szemére vetették, hogy magyar csendőr volt. Hivatalos helyeken is. Pedig ő sose magyarkodott, csak megtanulta azt a rendet és fegyelmet, amit ott elvártak, s igyekezett az igazság mellett kiállni. Aztán mint minden faluban, feljöttek nálunk is olyanok a kollektivizáláskor, akiknek semmijük sem volt, s azok közül egyesek folyton felhánytorgatták, hogy magyar csendőr volt.

Hogy a képet mégis színezzük némileg, ide csatolom, amit a nagy változás utáni csendőrségről a már említett fiatalabb falusfél mesélt.

Csendőrök

A szomszédos Martonosban élte meg ifjúvá serdülten a négy évet Serester Gábor, az ő rendőrséghez fűződő emlékeivel egészítjük ki az előzőekben elhangzottakat:

– Gidófalván volt a központjuk, az őrs, s itt nálunk a pihenőjük. Akár havazott, akár esett, a tollas csendőrök átjártak Angyalosra, s nekük minden éjjel 12-kor fixen a maksaiakkal találkozni kellett a Bábolnán. A román csendőrökhöz képest? Borzasztó nagy volt a különbség, olyan szigorúak voltak, hogy vége! Ha egy cigány meglátta, hogy Gidófalváról jönnek ki, azt se tudta, a földbe bújjék-e vaj akárhova. Erősen féltek tőlük. Én mán nagy legény vótam, szekérral hazajöttünk, s egy csürke kirepült. Én megfogtam, s a kezem-

ben fityegtetem a lábánál fogva. Ketten vótak, megállítanak, s kérdik: azt a csürkét honnan hozod? Mondom, mi történt, s hogy a miénk. Azt a csürkét nem úgy hordozzák!– aszongya. Szembeállott velem, adott egy jó pofot, elvette a csürkét, s visszatette a kezembe: Így hordozzák. Mert a magyar királyi törvény az állatkínzásért nagyon szigorúan büntet. Mondom, ilyenek vótak. A lovat vaj tehenet ütni nem engedték. Lefizetni? Jaj, nem lehetett. Nagyon másak voltak, mint amit ismertünk. Hogy pénzt vagy italt adj neki, s elintézz valamit velik, nem, nem emlékszem ilyesmire!

Asszonyok hazahúzó szorgalma

A világháború, az összeomlás forgatagában Incze Gergelyt Budapestre vezényelték, ott már az élete mentésével volt mindenki elfoglalva:

– Az Erzsébet tér 8. szám alatt sorakoztunk. A tiszthelyettes, aki ismert engem Sepsiszentgyörgyről azt kérdi: „Incze, maga akar-e velem maradni?” „Én igen!” – feleltem. „Na, azt mondja, mikor az öregek sorakoznak, maga oda álljon és sántáljon!” Így nem kerültem a frontra, bent maradtam rendfenntartónak. Aztán menekültünk Linzig és Kreiskirchenig. Ott is maradhattam vóna Németországban. Még nő es szeretett belém, magyarországi nő, szerette vóna, ha vele maradok. De hazajöttem. Igaz, az oroszok Focşani-ban tartottak egy darabig – májustól augusztusig –, de aztán mint csendőrt elengedtek. Tudja, ezt a dolgos nőt, a háromszékit – ezt nem kapja sehol! Mehet akármerre: ezt az erdélyi nőt, sehol! – ad nyomatékot szavainak és döntése fő indokának.

Incze Gergely hát nősülni kívánt, s azt másutt nem tudta elképzelni, csak itthon.

– A faluban szegénységet és nincstelenséget találtam. Újra kellett kezdeni a menetet. Mind a három testvérem odavolt a háborúban, de megszabadultak. Egyik az Úz völgyi csata elől szökött meg, a másik orosz fogságból jött haza később, a legnagyobbak két gyereke volt, biztos azért is ért haza legelőbb. Gazdálkodni? Csak

lassan! Előbb ruhát kellett venni. Amíg csendőr voltam, a többiek azt is elhordták. Megvettük az anyagot, Martonoson Fejes Áron szabó megvarrta. A házat, amit építettem, a testvéremnek adtam, mert előttem megnősült. Ahol most vagyunk, itt Mari néném, nagyapámnak a testvére lakott. Őt meglátogattam még csendőr koromban is mindig, szeretett. Egyszer hívat. Hogy nekem adja, rám hagyja e bennvalót. A szomszédok voltak a tanúk. Pár hónapra rá meghalt. Bevittem a jegyzőkönyvet a közjegyzőnek, vágtam két öl fát, az ökrökkel bévittem, és magamra írtam. A rokonsága a néni- nek megtámadta volna a végrendeletet, de már nem lehetett. Gazdálkodtam. Magára nem jött semmi. Egy hektár 85 ár jutott nekem az osztzkodáskor. Közösén dolgoztunk. Aztán 33 évesen – addig nem volt, hova – megnősültem.

De előbb pár szót a családalapításról:

– Bál volt Angyaloson, s a fiatalok híttak: jöjjön maga es! Elementem, s a feleségemet úgy megtáncoltattam, hogy akkor szeretett belém. Fiatalabb vót tíz évvel. Módos család: 45 hold földje vót Dánér Istvánnak. Gazdálkodó. Szolgálót és szolgát es tartott.

– Mondja el, ahogy volt – szól közbe a lánya.– A nagyanyámnak nem nagyon tetszett, hogy neki nem volt annyi földje. Nem talált a rang.

– Nem erősen, de apósom szeretett. Azt mondta, nem számít a vagyon, mert annak idején neki is csak 10 hold földje vót, mikor a feleségét elvette. S adtak a feleségével vagy hat holdat, s a munkájával annyira felgyarapította.

Az angyalosi Dánér család külön történet. Miután két nagyobb lányát kiházásította, s mindeniknek 6-6 hold földet adott, 1950-ben a családfőt hónapokon keresztül vallatták a brassói Felleghvárban, hogy miért is nem akar beállani a kollektívbe (na vajon, miért?), majd a Duna-csatornához került. Közben a feleségét kitelepítették két kisebb fiával Medgidiára, a két nagyobb azért nem jutott az ő sorsukra, mert épp katonai szolgálatát töltötte. A család végül 1956-ban jöhetett haza. A két fiú közben leszerelt, és a sógoránál lakott egy ideig. Az öreg Dánérnak 12 tehene, 80 juha, sok disznója, több lova volt – egy ruhában vitték el – meséli Porzsolt Mária.

Ezek szerint a hat hold, az egy tehén és a szobabútor, amit édesanyja kapott hozományba, többszörösen is jó befektetésnek nevezhető.

– *Hányfelé feküdtek a földjei, Incze bácsi?*

– Az angyalosít vagy három helyen kaptam, a saját is vagy négy, nem, ötfele volt. Eladtam az ökröket, lovat vettem, az gyorsabban jár. Messze feküdtek a földek.

– 1947-től 1960-ig édesanyámmal gazdálkodtak.

– Megszülettek a gyerekek, három leány: '49, '53 s '59-ben.

– Közben volt egy fiú is, de elveszítette édesanyám. Odavoltak takarni, hozták a herét az angyalosi határból, édesanyámat megverte az eső. Nem volt még héthónapos, s nem maradt meg.

– Hordta a feleségem a tejet a hátán Szépmezőn keresztül Szentgyörgyre, abból került a pénz, s a malacokból, amit az állomási vásárban adtam el – teszi hozzá Incze bácsi, aki három éve vesztette el feleségét, s nagyon hiányzik neki. – Az asszony dolga láthatatlan, de ha nincs, nagy baj – szentenciázik elérzékenyülve.

Amikor Fotos elesett

A tekintély felelősséggel jár. Aki rendelkezik vele, mások döntéseiről is felel némileg. Incze Gergely egy évig a társas elnöke volt, pedig beállni sem nagyon akaródzott neki.

– Egy hétig minden nap kellett jelentkezzek Gidófalván a néptanácsnál, hogy miért nem állok bé.

Végül úgy érezte, nincs más kiút.

– Ide a községházára gyűlés volt híva. S akkor egyik ide beszélt, a másik oda. S azt mondotta a gyűlésvezető: „Álljon fel, Gergely bácsi, maga a község feje.” S akkor Fotos elesett. Utánam mind beállottak. 1962-ben egyesítettek a kollektívvel, s csoportfelelős, majd brigádos lettem. El egészen '84-ig, mikor nyugdíjba mentem.

A párttagságot is erőltették, de abba nem lépett be, presbitériumi tagságát meg kívánta őrizni.

– Már nem is emlékszem, a politikai felelős ki vót, de itt a fotosi keresztútnál találkoztunk, s kérdi, miért tevékenykedek az egyháznál. Mert „vagy az egyháznál vagy a téeszben” – mondta. Én azt feleltem, az egyiket se hagyom. Mert a téeszben is a nép tett meg brigádosnak, az egyháznál is a nép választott meg. Egy időre azért letettek a brigádosságról, de aztán visszavettek.

*

A riporter azt is firtatni próbálta, hogyan folyt le a kuláküldözés, a kollektivizálás a két faluban. A szomszédos Gidófalván, mint ismeretes, zendüléshez vezetett az erőszak alkalmazása, a kitelepítések, a téeszésítés erőltetése mértéken felül felkavarta a falu nyugalma. Az egyensúly a két ikerfaluban is megbomlott, a kettészakított társadalom két fele itt is szembe került egymással, arról azonban, ami lefolyt sem az egykori résztvevők, sem az Incze Gergelyhez hasonló, magukat a mások megbélyegzésétől távol tartók nem szívesen beszélnek. A falu visszatért az egymás érzékenysége tiszteletben tartásához, s ehhez mindenekfölött ragaszkodik, se tisztázni, se leszámolni nem akar.

De az egykori hőzöngők megbánták-e vajon, amit falusfeleik ellen elkövettek? Illetve megbocsátott-e a tetteseknek a falu? Netán a bűnök nem lettek volna akkorák? – szerette volna megtudni a riporter. A kitérő válaszok, a nevek elhallgatását kérő bizalmas közlések inkább arra vallanak, nem kívánja feldolgozni a közösség a történeteket...

2002 őszén az aktuális esemény a két településen – ezt a faluközösségi összetartás alakulása kapcsán említjük – a magyar igazolványok kérvényezése volt. Ez Fotosmartonosban azért is halad zökkenőmentesebben, mint másutt, mert a két faluban egyvégtében 29 éve szolgáló Elekes Levente református lelkipásztor gondoskodott a fényképész kiszállásáról, mi több, az igazolványok kiváltását is magára vállalta. (A ma Martonoson 197, Fotoson 143 lelket pásztoroló tiszteletes úr élete külön történet: papfiúként kénytelen volt Brassóban ipari munkásnak állni, hogy utóbb teológiát végezhesen.

A két falu nem számított főnyereménynek a kihelyezés évében, 1973-ban, akkor ugyanis felkerült a falupusztítás feketelistájára, építési engedélyt attól kezdve nem adtak ki területükön, Fotosra és Martonosra a bulldózer várt...) A kedvezménytörvény keltette hangulatra jellemző, amit a 79 éves Serester Gábor bácsi felelt kérdésemre, hogy az utazási stb. előnyökkel élni kívánnak-e: „Jaj, nem utazni akarunk mi már, csak azért csináltatjuk meg, mert magyarok vagyunk.”

A csúcson

Akárhonnan nézi is a riporter, Gergely bácsi pályája csúcspontja volt az a 20 év, míg a téeszben brigádusként a két ikerfalú mezei munkájának jó hányadát irányította. (Az állattenyésztési brigádos Fejes Sándor és Csere András volt, az más tál tészta.) A mezei brigádosságnak sok papírmunkát jelentett, gyöngybetűvel írott füzeteket, melyekbe pontosan név szerinti nyilvántartást vezetett arról, ki hány sort kapált, takarított be, hány liter üzemanyagot adott ki a traktoristának, mennyi földet kellett annak aznap megdolgoznia stb. stb. – szóval műveletekre és egyénekre lebontva az egész munkamenet. Nos, e füzeteket ma is őrzi, a könyvelők nyilván ezekből dolgoztak. Hetente vagy gyakrabban járt be gyűlésre Gidófalvára, s kiosztotta reggel a munkát, irányította a gépészeket, tanácskozott a csoportfelelősökkel, ellenőrizte, akit kellett, kiadta, hova mit vetnek, kimérték a területeket, normázta a mások teljesítményét. Lánya azt említi, hogy édesapjának „szép volt az írása”, de ami közben derül ki: a csendőriskola amolyan középiskola-számba ment, Gergely bácsi tehát másoknál iskolázottabb emberként került a brigádosi munkakörbe. S mindenekfölött az a nehezen megfogható, de annál létezőbb valami: tekintélye okán épített rá a téeszvezetőség, ezt irányítói kvalitásai aztán tovább szilárdították.

Első lánya már ötödiktől internátusban lakott a tíz kilométerre fekvő megyeközpontban, majd könyvelőnek tanult, a középsőt ott-

hon fogták, nem tanították, a legkisebb a textiliskolát (szakiskola) végezte el, és a szövőgyárban dolgozott.

– Nyugdíjba menetele előtt Gidófalván megépült a komplex, a tehenészeti farm. Édesapámat elvitte az igazgató a komplexbe raktárnoknak – meséli Porzsolt Mária.

– Rendet s fegyelmet kellett tartani – teszi hozzá az öreg. – Négy istálló teli volt állatokkal. A lisztet én adtam ki nekik. Olyan menet volt, hogy a lisztet hordták haza a tehenészek. Akkor én megmondottam a mérnöknek, hogy én a lisztet kiadom, de addig ne etessék meg az állatokat, amíg én nem jelenek meg. Elöttem öntsék bé. Persze ott gabona is volt, széna, minden.

A csausizmus utolsó évtizedét Incze Gergely már nyugdíjas-ként élte meg, még elgazdálkodgatott magában, '91 után hat hektárnál több földet kapott vissza. Egy darabig együtt kezdték újra a földművelést a feleségével ott, ahol a téészesítéskor abbahagyták, pár éve azonban megözvegyült, érzi, fölötte is eltelt az idő. Ma mások a hangadók a faluban, az egészen fiatalok más tekintélyekre figyelnek. Őt lányai istápolják, unokái látogatják, – ketten mérnökök, egy asszisztensnő, egy villanyszerelő, másodéves jogászhallgató az ötödik és egészségügyi szakközépiskolát jár a hatodik – sok mezőgazdász hát nincs köztük –, napközben a ház körül tesz-vesz, esténként pedig megfeji a tehenet. A riporternek is azért kellett másnapra halasztania a beszélgetést, mert első alkalommal estefeled talált betoppanni hozzá.

2002 nyara

TULAJDONLOPÁS

„Nagyromániai sorsképletnek” is lehetne nevezni a rétyi Varga Vilmos hetvenéves gazdálkodó szüleinek pályáját. Akkor nőttek fel és kellett megállniuk a saját lábukon, amikor a Székelyföld szegényei évszázadokon keresztül folyton újratermelődő „népfeleslege” – a régió gazdasági elmaradottsága miatt már a 19. században tömegessé vált a kivándorlás, ennek egy ága Erdély más tartományai, jó része azonban már akkor Amerika és Órománia fele tartott – főleg a Kárpátokon túl kereste boldogulását. Hogy Galacon, Craiován, Ploiești-en, Konstancán stb. de mindenekelőtt az ugrásszerű fejlődésnek indult nagyromán fővárosban mennyire felduzzadtak számbelileg a már korábban létező vagy új magyar kolóniák, annak komoly irodalma van, de még mindig nem tudunk róluk eleget. A székely munkást, mesterembert, cselédet is nagy előszeretettel alkalmazta a szerencsés területgyarapodás és meggazdagodás következtében fellendülő román ipar, illetve háztartásaiban a megtollasodó polgárság. Nagyrománia fővárosába a többi kisebbség is mint amolyan kéznél levő *Kisamerikába* küldte el fiait, lányait szerencsét próbálni. Varga Vilmos élete e tekintetben is beszédes példa. Abban pedig, ahogy a hegyeken túl megkeresett pénzt itthon fektették be, a székely társadalomban vásároltak maguknak előnyösebb státust és vagyoni állapotot – nos ebben akár modellt, követendő utat is láthatunk ma, amikor – bár más égtáj fele sodorva népünket – a kivándorlás új hulláma söpör végig a Székelyföldön, s viszi magával a leginkább mozgékony fiatalságot is. Lesz-e számukra visszatérés? – kérdi ma, aki tisztában van vele, nem annyira az életnívó, hanem maga az ember egy régió legfőbb értéke. Ezért is vizsgáljuk: miért jött haza annak idején a húszas–harmincas évek Regátba kiköltözött magyarja?

Nagyromán Kisamerika

„V. V. 1968”: véset a kőkapulábon. Varga Vilmos bácsi módos portáján e pár betű és szám fogadja a látogatót, benne két nemzedék, a szülők és a mai házigazda életének úgyszólván minden igyekezete, otthonteremtő vágya és munkája össze van foglalva. Hogyan is épült meg mindez, és miért kellett két generáció küszködése hozzá? A csillagok kedvezőbb állása mellett biztosan más-képp alakult volna a házépítés; e késés folytán azonban a mesélő sorsa a többi vargabetűs kényszerpályát járó székelly fátumával fonódik össze. A házalapokat az apa a Dîmbovița partján rakta le:

– Édesapámék heten voltak testvérek, öt fiú és két leány. Az édesapjukat elvitték az első világháborúba, s árván maradtak. Ahogy nőttek, a húszas években sorra mentek ki Bukarestbe szolgálni. Itthon csak a legkülsőbb maradt, az magyar csendőr lett. Ott, Bukarestben keresték a többiek a földre valót, a vagyont. Mert az öregeknek, azt hiszem, csak két hektárjuk volt. Édesapám 1906-ban született, s 18 évesen ment ki Bukarestbe. Az idősebbek már előtte ott voltak. Lovakat vittek innen, fiákeresek lettek. Előbb hordták a fővenyt az építkező cégeknek. A kavicsot a bányából. Egy nagybátyám kitanulta a kőművességet ott, Bukarestben. Az én házamat is ő építette. A többiek üzletekben helyezkedtek el. Édesapám, akárcsak a nagyobbik, egy bőrkereskedésben volt elárúsító. Levette a polcról az árut, s ahogy megvásárolta a vevő, azt ő fiákeren hazaszállította, és még kapott pénzt.

– Ott rengeteg magyar élt. Mesélték, hogy rendszeren magyar bált tartottak. Különösen sok csíki. A két nagynéni közül az egyik szintén ott ment férjhez, ők Brassóban éltek, aztán, a másik hazajött. A nagybátyáim feleségei is majdnem mind más falusiak voltak. Az egyiknek felvidéki, kézdivolyáni, kettőnek csíki, az én édesanyám pedig besszarábiai volt. Nem román, hanem orosz. Románul beszélgettek egész életükben – bár édesanyám aztán itt megtanult magyarul, de valóságosan jól sose beszélt –, annyira elsajátította édesapám a nyelvet még ott Bukarestben.

– *Más nemzetiségű feleséget tehát csak az édesapja választott. Hogyan?*

– Édesanyám annak a zsidónak volt a szakácsnéja, akinek az üzletében dolgozott édesapám. A zsidók nem engedték, hogy a szakácsné vágja le a tyúkot, arra nekik külön emberük volt. S a levágott tyúkot édesapámtól küldték haza. Ott megüsmérkedtek. Három évig vadházasságban éltek, mert édesanyám szülei nem adták ki lányuk iratait. Nem akarták, hogy lányuk „bangyinhoz” menjen. De aztán csak szerették egymást, s a szülők csak kiadták a keresztlevelet.

– *Minden pénzt félretettek?*

– Mindent. Édesanyám a konyhán dolgozott, élelemre nem kellett költeni. Aztán a zsidó asszonyok minden héten másnál gyűltek össze, kártyáztak, szórakoztak. Édesapám felöltözött fehér gúnyába pincérnek, kiszolgált ásványvízzel, amivel kellett a vendégeket. Még úgy es vót, hogy a nagysága elveszítette a pénzét, édesapám adott kölcsön, hogy tudjon reggelig kártyázni, másnap a dupláját kapta vissza. A vendégek a pingába – úgy mondták – annyit raktak, hogy itthon egy esti kártyázásból vettek két hold földet. Aki nyert, betette a pingába, ha meg volt elégedve a felszolgálással, a tésztákkal. Rajtuk kívül ott szolgált még egy komollói szobalány.

– *Szép kisebbségi együttélés: zsidók, székelyek, oroszok...*

– A zsidókat aztán üldözték, el kellett hogy bujdossanak, egy időre eltűntek. Akkor édesapámékra bízta a kócsot, reik a házat, mindent, hogy ha tehetik, mentsék meg. Hogy hova mentek, nem tudták édesapámék. Aztán visszatértek, mikor lecsendesedtek a zavargások. A szüleimnek jól ment ott dolguk, lehet nem is jöttek volna soha haza, ha nincs a bécsi döntés. De akkor jöni kellett. Egy-egy kuferrel érkeztek meg. A földek persze meg voltak véve. A kisebbik testvérük, aki magyar csendőr lett aztán, az rendezte őket. Amennyit adott, annyit adott. Az üres házhely is megvolt – de annyi. S a 15 hektár. (Abból van nekem most nyolc és valamennyi kimérve – a többi tíz év után még mindig nem kaptam vissza.)

Lopták a sajátjukat

– *De ha mások is ennyit vettek, akkor a testvérek a legnagyobb gazdák közé kerültek itthon...*

– Földileg a legnagyobb gazdák voltak, de mégsem tudtak azok lenni, mert se állatjuk, se szerszámjuk nem volt. Itt volt egy szász, aki mikor államosítottak, félredugott ekét, boronát, egyebet, édesapám tőle vásárolta a tizes vasekét. A testvérek is mind így szereztek a magukét. A legnagyobbknak 56 holdja volt. Úgy voltak megegyezve testvériesen, hogy a legnagyobb örökké a legtöbbet vehette. Az árvaságban ő rendezte őket, ugye. Ha nem volt elég pénze, a többi kölcsön adott neki. De ha valahol egy széjbe tíz holdat megvettek, akkor abból hat hold az övé kellett hogy legyen. Na de hazajöttek, s árendás házba kellett mindnek költözni, mert egyéb nem volt. Első osztályos voltam, mikor átköltöztünk a sajátunkba, de ott csak a csűr s az istálló állott. Egy fallal kettéosztották az istállót, ott laktunk vagy tizenkét évet. Nekem, mint Jézus Krisztusnak, az első ágyam a jászoly volt. 1943-ban születtem, egyedüli gyermek voltam. Nem lehetett később se építkezni, mert jöttek a nehéz évek. A bérszolgáltatás. Sose felejttem: az ötvenes években egyszer 316 kiló marhahúst, 161 kiló disznóhúst kellett beadni, 500-600 liter tejet kellett leszerződni. Csépetl a gép másfél nap az udvaron, s annyi gabonánk maradt meg – már legény voltam –, amennyit a cigány szolgálával a pincébe le tudtunk hányni, amíg átmentek a szomszédba enni. Meg volt az ellenőrrel beszélve, hogy vaj egy zsákocska maradjon nekünk is. A többit mind fel kellett a szekérre rakni, s bé Uzonba, a bázához [állami gabonaraktár]. Egerpatakon élt egy fekete cigány, Kenyeres Jánosnak hítták, az hordta Szentgyörgyről az utcába az ösvényen a kenyeret a hátán. Átalvetős zsákba. S mindenki adott vaj egy darab szalonnát, egy kalán zsírt, s megfizette természetesen a kenyér árát. Ez volt a megélhetés.

Hogy a gazdának lopnia kellett a sajátját, ebbe sűrítve benne volt a kor minden gazdasági fonáksága.

– *De a gyerekkoron, iskolaéveken hamar átugrott. S az is érdekel, otthon, hogyan folyt a szó?*

– A négy osztályt kijártam, az ötödikből csak fél évet, megbetegedtem, tüdőgyulladást kaptam, utána pedig kellett menni a marhákkal. Már harmadikban öröztem a cigány szolgalegénnyel a marhákat. Reggeltől estig. A Henci-nyírben töltöttem a napjaimat. Ott a testvérek tíz holdat vettek meg egybe. Azért nem csordában, mert ott nekünk saját legelőnk volt, s hogy ne kelljen fizetni. Négy-öt darab marha – abban két tehén, két ökör s két-három bornyú –, azon küjjel tíz-tizenkét bárány. Az iskolában Váncsa Katalin volt a tanító nénim. A régi iskolában – fából volt – kezdtük. Már államosították volt. Aztán Eszti asszonyt kilakoltatták, s az ő házába költözött az iskola. Nekem lehetőségem továbbtanulni nem volt, pedig a fejem jó lett volna, oroszban első voltam, édesanyám segített, tudtam még beszélgetni is. Románul is jól megtanultam tőle. Édesapámmal nagyobbreszt románul tárgyaltak, de édesanyám aztán törte a magyart is. Mikor béjöttek '44-ben az oroszok, akkor az egész falut ő védte meg. Hogy ne szedjék össze a lovakat, s ne vigyék el a gabonát. A leányok eljöttek hezzánk, öregasszonynak öltöztek, hogy az orosz katonák ne űzzenek csúfot belőlük. Édesanyám mint az anyjuk, úgy védte őket, itt csak ő tudott oroszul. Mikor kihirdették a faluban a gabonát, ők szervezték meg, gyűjtötték össze és adták át az oroszoknak. Ha valahol valami történt, édesanyámat rögtön hitták. Aztán ki, ki nem, sejtették, de nem tudták bizonyítani, valaki elárulta, hogy egy szép csitkójuk a pincébe van bekötve. Azt egy szép nap, mikor nem voltak honn, elkötötték az oroszok...Ő védte a másét, s az övét elvitték. Iskolába küldeni? Nem volt lehetőség, pénz se, de egyedüli gyermekként elengedni sem tudtak, mert nem volt, aki a marhákkal menjen...

A rezesbanda muzsikált

Varga Vilmos ifjúkora legmeggrázóbb élményei a kollektivizálás zaklatott napjaihoz fűződnek. Szülei egész küszködése, a bukaresti tizenöt év minden eredménye forgott kockán, végleg füstbe menni látszott a több évtizedre elhúzódot hászépítési terv, odeveszőben

volt az életvezetés függetlensége. Erről detektívregénybe illő drámai története van a mesélőnek. A hatóság a törvénszegő zsarolók, a csapdaállítók klasszikus eszközéhez nyúlt, a besúgóhálózat pedig besegített az „üzött vad” sarokba szorításába:

– Előre lett a kicsi kollektív, abba, akinek muszáj volt, beállott. Például az az ember, akinek két lánya tanult, s kitették volna őket az iskolából, ha apjuk nem adja be a derekát. Aztán Komollón meglett az általános kollektivizálás, a földeket kezdték kicserélni, a kívülmaradók kapták a gyengébben termőket. Talán '58-ban megalkult a társas, a nép beállt, s '62-re megcsinálták az általános kollektivizálást is. A kicsi kollektívben 20 valahányan lehettek, a legszegényebbek, de azok, amit termeltek, mind hazavihették. A rezesbanda muzsikált, s szekérrel vitték a lakásukra a termést, hogy a népet becsalogassák. Mi '61-ben végre megvettük a faanyagot a házhoz – miután édesapámék már '40-ben hazaköltöztek. Addig az istállóban, majd a pincében laktunk. '61 őszén, '62 tavaszán közbefőtt az általános kollektivizálás. Jártak az angyalosiak. Édesapám bujkált. Én vágtam az ágot a tőkén. Jött Buzsi elvtárs, egy aktivista, és kérdezte, apám hol van. Nem tudtam.

– *Hol bujkált?*

– A pincében. Levitte a szalmát, le egy bőrröst, s még 12 óráig is ott aludt. Nem mert feljöni. Akkor visszatért az aktivista három idevaló elvtárssal. „Hol édesapa?” „Nincsen honn, elment.” Én csak vágtam tovább az ágot. Mikor annak egy órája volt, jött a milicista, s békisért. Ott találtam Páll Feri bácsit s több idősebb embert. „Hát téged miért hoztak?” Mondom: vágtam az ágot. Kihívtak, és azt állították, én fejszét fogtam az elvtársakra. Én tagadtam: „Nem igaz! Nem igaz! Nem igaz!” Ott tartottak este későig. Megehültem. Mikor megunták, hazaengedtek. „Holnap aztán gyere, jelentkezz vissza!” Nem kellett, mert másnap elárultak-é vagy már tudták, de volt a kertünkben hátul egy szalmakazaly. A fánk oda volt bétéve. A háztetőzet, amit csak dugva lehetett megvásárolni. El volt rejtve, a kovásznaiak hordták volt le. Ötön jöttek: Dóczi Ferenc komollói néptanácselnök, Buzsi, az aktivista s még három. Azt kérdezték: hol a fa? Édesapám tagadta. Na vegye a villát. Szúrtam én is, édes-

apám is, de úgy, hogy ne érződjön a fa. Utoljára ki kellett takarni. Azt mondták: „Most mit akar? A fa marad-e vagy maga megy a tömlecebe? Tud-e papírt mutatni.” Persze, nem tudtunk. Akkor édesapám bément, s azzal jött haza: „Na, fiam, eladtam mindent.” Aláírt mindent. Egy tíz napra rá leltároztak. Szekeret, lovat – kettő volt, mert az ökröket eladtuk, és lovat vettünk –, az ültetni való pityókát, mindent összeírtak. A szerszámokat egy helyre ömlesztve bégyűjtötték, onnan el is lopódott. Láttam aztán a szekeret egy más helyen, az ekét és boronát megint másnál.

Kényszeriparosság

– Aki abban az évben az őszygabonát még a társasban elvetette, az 1963-ban még maga arathatta le. Nem mentem sehova dolgozni, hogy az őszygabonát takaríthassuk bé. Édesapám két ménlóval járt, de munkanapot nem adtak. Csak azért végeztük, mert megengedték, hogy a szalmát hazahordjuk és a termésünket betakarítsuk. Elmentem édesapám helyett, hogy vizet hordjak, s hát, ahogy lehajoltam, és megmertem, a lovak fejbe rúgtak Mének voltak, a szekeret nem akarták tovább vinni, én a gyeplőt meghúztam. Beke-rültem a kórházba, ott jobban lettem, aztán Maroson megmútöttek, sugarat kaptam, mert az arcom félrement. Hálistennek jobban lettem, s elmentem Szentgyörgyre az útügyhöz dolgozni. Édesapám mint fogatos dolgozott a kollektívben, édesanyám, szegény, pedig idegösszeroppanást kapott, mikor engem a ló megrúgott, aztán az ízületekkel is lebénuult, dolgozni nem tudott. Egyetlen lej nyugdíjat nem kapott. Amit édesapám keresgetett s amit én, abból éltünk. Az útügynél raktam a kockakövet, térgyeltem. Egy kiemelt kulák, Demse, volt a vállalkozó, nála dolgoztunk, 40 lej volt a napszám.

– *Kulák?*

– Kiemelt kulák Aradról, Szentgyörgyön házacs-kát vett, meg-alapozott, s ő volt az útügynél a vállalkozó.

– *De állami alkalmazott volt, ugye?*

– Állami, állami. Munkakönyvvvel. Az IGO-hoz tartozott. Hol raktam a kockakövet? Szentgyörgyön a Csíki utcában, aztán a szövőgyár háta megett, elvittek Csíkba is, Udvarhelyre. Saját kosztunkat fogyasztottuk. Egy évet s egy felet jártam velük, aztán meghallottam, a rétyi lengyárba vesznek fel munkásokat, s oda jelentkeztem. Legyek közel a szüleimhez. A gyár 1941-ben indult meg, s egészen 1991-ig volt üzemképes. 110–120 alkalmazottja volt. 1965-ben bekerültem mint „bazinvető”. Így mondták, villával hánytuk a lent a bazinba [áztató medence] 18 évet egy végbe, télen-nyáron a bazint vettük, szedtük a száraz szalmát össze, amit a törő feldolgozott, raktuk kazalyba a színek alá. Télen pedig, „ahogy megkezdődött a gubózás, a magot szedték le a lenről, csévelték, kötözték újra és rakták kazalyba, hogy más esztendőre a termelést előkészítsék. Én örökké ott voltam télen-nyáron a kazalynál. 18 év után kazánfűtőre volt szüksége a gyárnak, letettem a vizsgát Tusnádfürdőn. Lettem kazánfűtő Hathónapos iskola volt, vasárnap saját pénzemből utaztam oda-vissza, a tanfolyamot a gyár fizette. Váncsa mérnök volt Szentgyörgyről a tanárunk. Magyarul magyarázott, persze. Amikor 1992-ben adták vissza a földeket, akkor sem mertem visszavenni az egész birtokot, mint mások, mert gondoltam a munkahelyre. Csak másfél hektárt kértem ki. Félttem, kitesznek a gyárból.

Lovat, szekeret venni

– De mégis izgattam magam. Mások kivették, amennyit lehetett, s egy csomó őszygabonát kaptak, mindent, én semmit se. Pénz még lett volna, mert a leányka amióta 1971-ben megszületett, én a gyerekpénzt mind felpótoltam, és betettem a nevére autónyerményes betétkönyvekre. Azt se tudom, hány könyvünk volt, mind megsemmisült, amikor a pénz leromlott. Na, ettem magam, hogy vegyek lovat, szekeret, mert arra mégis szükségem volt. Egy reggel össze-számoltam a pénzt. Csernátonban tudtam egyet, 60 ezer lej lett volna ló, hám, szekér, mindenféle. Elkészültem, hogy indulok. Hátravittem két vider vizet a tehénnek és bornyúnak, béöntöttem a közbe.

Jelzem, egy csésze bort megmelegítettem az aragázon, a felit meg is ittam, felit meg otthagytam, ameddig hátramentem. S engem akkor az istállóban elütött – agyvérzést kaptam. Összeestem. A bor az aragázon összeégett. Addig égett, amíg a szomszéd cigány fehérnép, Borisnak híják, bėjött. Mert bėjívtam. Én reggel 8-kor összeestem, s délután 1 óráig eszméletlen küjjel feküdtem. De összetörtem magam, csupa vér voltam. Hogy, hogy nem, 1-kor valahogy magamhoz tértem és kimásztam, a kapuba. „Boris, Boris!” – kiáltottam. Észre is vette a cigányné itt szembe – Gerebenes Mazsola, így híjják, a felesége Boris –, mondom: „Adjál hírt Veronka néninek, gyárban van, jőjjön haza, mert erős beteg vagyok.” Na, mire a feleségemnek hírt adott, a szomszédok bégyültek. A borszag érzett, az aragázon elégett, a ház teli volt szaggal. Én csak visszamásztam a járdán, de a kezeim összefagytak, s a sütőbe el vótam esve. A tanító bácsi – meghótt, Isten nyugtassa! – bément a körorvoshoz, a doktor úr bėjött, a feleségem megérkezett, adtak nekem cukros vizet. A borszagról azt gondolták, ittas vagyok. A doktor úr, Nagy Lajos, mikor bejött, küldött mindenkit a házból, s megmondta a feleségemnek: „Adok most egy olyan injekciót, ha agyvérzése van, megszólal, de ha agydaganata van, nem szólal meg.” Hálistennek megszólaltam. Egy nap a doktor úr itthon kezelt, ez volt pénteken, s én kértem, a sürgősségre ne vigyenek, mert szombat-vasárnap mit csinálnak ott velem. A sógorom lehívta a kovásznai Csutak doktort, s engem bévíttek Szentgyörgyre, ahol 11 napot kezeltek. Melléje fogtak, nem-e, nem tudom, de mikor Marosra kivittek, ott már gennyet kellett leszívni. A hártján küjjel volt a vérzésem, s az gennyé változott. Azt lehúzták a fejemről, s – lekopogtassam! – azonnal jobban lettem.

– Mire hazajöttem, a kollektívet felbontották, a megválasztott bizottságok mindent úgy elosztottak, nekem három olyan tehen jutott, hogy a háromért 8 ezer lejt kaptam. Nem volt, aki odaálljon. Ezt kaptam a kollektívtól – ahova édesapám bévitt egy pár ménlovat, szekeret, hámot, egyebet. Én ennyit! Jelzem, a földeket – itt a hegyen volt egy széjjbe 6 holdunk – mások kivették, nekik kiosztották. Én beteg voltam, a feleségem nem engedett sehova., nem volt, aki oda-

álljon. Azóta is csak 8 hektár 70 árat kaptam ki a 15-ből. Akkor melegibe nem tudtam menni, mások foglaltak. Akinek nem volt, annak is mértek, nekem pedig nem adták ki.

A szív, a szív!

A súlyos agyvérzésből felépült emberre újabb megpróbáltatás várt. Egészsége végleg megrendült, gazdálkodási tervei füstbe mentek volna, ha... De mielőtt erre rátértünk volna, beszélgetésünk visszakanyarodott a család történetéhez.

– *Szülei akkor már nem éltek?*

– Szüleim 1983-ban meghaltak. Március 17-én édesapám, 78 évesen. Édesanyám követte szeptember 31-én. Egy esztendőben mind a kettejüket eltemettem. Azelőtt már sírt csináltattam nekik. Nem is tudtak róla, csak akkor, amikor egy árkosi sógorom megcsinálta már a sírkerítést. 11 ezer 500 lej szép pénznek számított. Akkor tudták meg, mikor hazajöttem, s mondtam: „Na, András, ültess fel édesapáéket s mutasd meg, hol van” – meséli elérzékenyülve Varga Vilmos. Fiúi kötelességét teljesítette, ugyebár.

– *Nem mesélt semmit a házasságkötéséről.*

– Elmondom. 1970-ben nőültem, idevaló leányt vettem el. Fiatallabb hat évvel, mint én. Igaz, én egy kicsit meg voltam vetve, mert félszeg maradtam, miután a ló megrúgott, az arcom, ugye. Ide nőültem a szüleimhez. Külön két lakás van, mint tetszik látni, külön bébútorozva, de közösen főztünk. Én első perctől kezdve azt mondtam: nem tudok külön lenni. A szüleim felneveltek, édesanyám félszeg – a porckopás, az idegreuma miatt a kezei kibogosodtak –, nem hagyhatom őket magukra. Aztán jártam a gyárba én is, a feleségem is, itthon édesapámék végezték, amit tudtak. Tartottunk egy tehenet, egy bikabornyút, egy malacos gölyét – ebből vaj egy lej került. Édesapám amit keresett a kollektívben, s még vettem hozzá gabonát. Nem volt éppen rossz élet, mert mindenünk megvolt.

– *Kimondottan mutatós a ház, rendezett az udvar. Mesélte, hogy évekig az istállóban, majd a pincében laktak.*

– Édesapám 1962-ig felépítette a derakat, én is dolgoztam belé. Bükszádról hoztuk a követ, a hat vagon követ mind én hánytam le. Édesapám édestestvére kőműves, ő építette fel. A téglát édesapám mind az udvarról vettette még 1946-ban, a nagy szárazság idején. A cigány bele is halt szegény, annyi téglát vetett. Sok gyermeke volt, az élelmet felemésztették, beléhalt. 42 ezer téglá van ebben a házban. Hat vagon követ hoztunk Bükszádról, a többit hordtuk Angyalosról. A bányásszal meg volt beszélve, s a lapos kő alá, ahol a szerszámjait tartotta, tettük bé a pénzt. A 25 lejt – annyiba került egy szekér kő. Éjjel kellett elhozni, mert nappal a mezőre jártunk. S reggelre a munkásoknak – nagybátyám három emberrel dolgozott – kellett az anyag. Én a jászolyban aludtam, édesapám hideg vízzel leöntött: „Kelj fel, Vili, mert menni kell kőért.” Ez volt a fiatal életem.

– *Látom, a felesége nagyon törődik magával,*

– Kell hogy törődjék. Idejött a készenbe!

Nincs vége a történetnek

– *De nincs vége a történetnek. Leányról tett említést.*

– Férjhez ment ide a szomszédba Papp Vilmos fiához. Augusztusban volt az esküvője, a tavaly. 23 éves a lányom. Hetedik évre lett, ahogy megházasodtam. Előre lett egy fiú, de az öthónapos magzat korában elment. A leánykában van minden reményünk. Megvan az érettségije. Amikor az agyvérzés elért, egy ismerősöm beszerelte. Mikor hazajöttem, már tudtam járni, kértem: „Fiam, milyen iskolába jársz te? Ma més, holnap nem...” Nem is tudtam, hogy szakiskolába tették bé. Na, azt az évet kijárta szövőszakon, más évben kerestem ismerőst, s a leányka újra felvételizett, s átalment az érettségi szakra. A középiskolába. A textiliskolában, mert már csak ott lehetett.

Varga Vilmos szülői győzelme lánya iskoláztatása, a saját sorából – öt és fél osztályt járt – leszűrt tanulság eredményeként. Az agyvérzés miatt az erőfeszítéstől amúgy is eltanácsolt ember mára

súlyos szívbeteg, semmilyen munkát végeznie nem szabad. A folytatás tehát teljes egészében a fiatalokra marad, akik, mint látni fogjuk, nem a nulláról indulnak. Varga Vilmosnak agyvérzése után ugyanis – bár nagy árat fizetett érte – még valamennyit felhalmoznia is sikerült.

– *Mit kíván a fiatal pár magával kezdeni?*

– A fiú Kézdin járt mezőgazdasági iskolába. Az édesapjának traktorja van, vetőgépe, ptyókaültetője. Kapott két hektár földet az édesapjától, én is adtam két hektárt. Többet adtam volna, de nem fogadta, ez elég, mondta. Fogadott viszont bérbe vagy tíz hektárt. Tavasszal megkaptam a szívbetegséget, mert hiába figyelmeztetett a doktor úr, rengeteget dolgoztam. „Most már nem kell fenyegetsem” – mondta –, már nem tud dolgozni.” Bé is következett. Érzem, elhagyott az erőm. A tavaly, hogy a leányka férjhez ment, adtam három rend bútort, mindene megvan. Voltak bikáim, s egyik földemet, amelyen tíz évig lucerna nőtt, felszántottam. Olyan szép ptyóka lett rajta, hogy abból a termésből vettem egy traktort 75 millióért, egy ekét s egy remorkát [pótkocsit]. Azért vettem, mert a pénz is himbálózott, s ha bankba teszem, ott is kicsi kamatot adnak. A LAM-nal adósodott be a férfi, akitől vettem, de jól béválott. A vejem dolgozik nekem vele. Áldott nyáron ment, a kapálógép örökké utánakötve. Azt mondtam, menjen, keressen. A leánykáé a traktor, a lakás... de ők egyelőre blokkban laknak itt Rétyen. Hogy hol tárolunk az őszen, még meglátjuk. Itt vannak nálunk minden nap, itt kosztognak. Hogy mit akarnak az életben? Belé voltak keseredve, ki akartak menni Magyarba, pénzkeresetre, a gazdálkodásnak semmi kilátása nincs, mondták De mintha meggondolták volna. Én a tavaly még szántattam, három hektár búzám van vetve, egy és fél ptyókám. Korábban 3–4 hektáron termeltem, de hogy kiadtam nekik, hát lecsökkentettem. A Nyírben 1 hektár 30 árat rozssal vettem be, az, s mivel nálam javulás nem lesz, mondta az orvos, a többi is rájuk vár...

A fiatalok tulajdonképpen magasabb, vállalkozói szinten folytathatnák a földművelést, jövedelmező mezőgazdasági középüzemet, családi farmot alakíthatnának ki – véli a riporter, de ők ter-

veikről nyilatkozni még korainak tartják. Varga Vilmos minden-
esetre attól kezdve, hogy tizenegy évesen a szarvasmarhákat őrizve,
munkába állt, egyet tudott: hajtani magát eléggé kíméletlenül, s
ennek jutalmaképpen okvetlen megérdemelné, hogy e kezdetekből
valami nagyobb szabású és életképes, korszerű gazdálkodási for-
ma sarjadjon ki.

*

Riportunk epilógusaképpen pár szót az „orosz kapcsolatról”. A
szülőket még a hatvanas években meglátogatta egy besszarábiai
fiatalember, akiről kiderült: az édesanya lánytestvérének fia, egye-
temista, aki bukaresti kirándulását használta fel, hogy a rokonokat
felkeresse. Valósággal nyomoznia kellett, míg rájuk bukkant. Bessza-
rábiát olyannyira elszigetelték Romániától, hogy a kapcsolat telje-
sen megszakadt a testvérek között, még az édesanya halálának híre
sem jutott el Rétyre. A látogatást követően azonban a Fekete-tenger
partján élő kinti rokonok sorsa tragikus fordulatot vett. Egy nap
csónakba szállt az egész család, a csónakot a vihar felborította, s
valamennyien odavesztek. Értesíteni sem tudta senki a székellyé
lett orosz asszonyt Rétyen, évekkel később szerzett tudomást a ka-
tasztrófáról.

2002 nyara

A KOLLEKTÍV NAPSZÁMOSAI

Simonné Deák Juliánnát egész Háromszéken meghordozta sorsa: született 80 éve Mikóújfaluban, élete java részét Gidófalván töltötte, öregkorára egy aldobolyi gazdaságot állított talpra. Emlékei közt válogatva, életútjának bemutatását egy kerek történettel kezdjük.

Két asszony disznót vásárol

– Kilenc-tízéves lehettem, 1930 vagy '31 őszén történt. Nagymamám – már csak ő élt – ott lakott Mikóújfaluban, egy udvaron velünk, de külön háztartást vezetett, disznót és tyúkokat tartott, pedig idős volt már. De azon a nyáron a disznók valami betegség folytán mind megdöglöttek. A mienk es, a nagymamámé es. Akkoriban, ha megbetegedett egy disznó, az vagy meggyógyult vagy megdöglött, állatorvos nem kezelte. De meg nem ette senki, hanem elvitte a dögös. Meg kellett fizetni, amiért eltakarította, s külön a petróleumot, amivel elégette. A dögös cigány külön lakott a mezőben, a falusi munkás cigányok sem állhatták. Ha az kipusztult, s nem volt utóda, akkor hozni kellett máshonnan, mert ottvaló cigány azt a munkát nem vállalta. Na, eljött az október, s disznónk még nem volt. Nagymamának egy testvére Csernátonba nősült. Csernáton gazdag községnek számított, a patakán 5–6 malom is sorakozott, és sok disznót neveltek, ott volt a rengeteg gyümölcsös, minden. A nagymamám bátyjának élt a lánya, s ő tudta, ott olcsóbb a disznó. Rea-jön nagymamámra, hogy Csernátonba kellene disznót vegyenek. Pedig már 80-on felül volt. „De itt a karácsony, s nincs, amit levágni! S nekem sincs, s nektek sincs!” Apám rossz gyalogos volt, megszenvedett ember, a 14-es háborúban megjárta a szibériai fogságot is. Az anyám éber, eleven asszony, akárcsak a nagymamám, őt győzködtte, menjenek. Az erdőn keresztül. Szilasnak hívják. Mert a csernátoni erdő határos volt a mikóújfalusival. Anyámnak semmi kedve nem volt,

hogy az anyósával meginduljon keresztül az erdőn. De azt mondja az apám neki: „Menj, mert ha nem, nyugtod nem lesz tőle a télen.” Erre anyám felszörtyent: „Elmegyek, de egy hétig nem jövök haza!”

– Összeszedték magukat, s átkeltek az erdőn. Minden rendben folyt. A disznóktól nem féltek, mert Csernátonban disznócsorda volt, s az a szabadban járt. Csernátonban a rokonok szívesen fogadták őket, megháltak, s másnap a sógor segített még reggeliben megvásárolni öt nagy disznót, hármat nekünk és kettőt a nagyanyámnak. Elindították őket hazafelé, a sógor egy darabon elkísérte őket az erdőn, minden rendben ment, a disznók jól viselkedtek. De addigra az idő béborult. Ők csak hajtották a disznókat. Egyszer csak elkezdett esni. S az út megcsúszósodott. Nagyanyám még aszalt szilvát és hagymát is felpakolt Csernátonban. Anyámnak is akart a rokon adni, de ő nem kérte. S akkor nagyanyám elesett a csúszós gyepen, annyira elfáradt. Mindegyre esett el. Anyám be volt gyulladva, hogy érnek haza. Mert ahogy felállt, ment egy darabot, s esett megint el. Anyám akkor megpillantott egy deszkakalibát. Amilyenek az esztenák szoktak lenni. S megnyugodott. Ott a kaliba, meghálnak abban, s reggel folytatják az utat. Az erdő es bésötétedett közben, havazás kezdődött. Nem láttak az orruknál elébb. Na, bétérelték a disznókat a kalibába. Örökké azt mondta anyám, azok is érezték, baj van, szép csendben maradtak. A kaliba egyik felében háltak a disznók, a másikban ők. A kalibától nem messze talált anyám ölfát, nagyanyámnál volt gyufa. Volt egy szárazseprű, még valamit összekörmöltek, tették a vékonyabbját, s a tűz ha egyszer meggyúlt, nem aludott ki többet. Egész éjjel havazott. Mikor kivirradt, olyan köd terjengett, nem lehetett semmit látni, elindulásról szó sem lehetett. Mit csináljanak. Ott sírtak, biztatták egymást. Nagyanyám felpakolt, még kenyeret is hozott, azt eszegették. Flakkos kenyér volt, amit nem műmalomban, hanem a saját malmunkban őröltünk. Az két nap nagyon finom, de aztán úgy megkeményedik, hogy csak pirítva lehet fogyasztani. Na, anyám mindent odahányt a disznók elé. Nekik étvágyuk se volt, ugye, de a disznót etetni kellett. Mesélte anyám, nagy csendben ültek a disznók. Kiment fáért, s valami nyomot vett észre a hóban. Behozta a fát, s mondta az

anyósának: ő megyen egyet a nyomon. Gondolta, hátha valaki őket keresi. De szárközepig ért a hó. Egy darabig futott a nyomon, kiabált, de nem felelt senki. Akkor visszaigyekezett, nehogy valami vad elkapja. Mire visszaért, a szoknyája aljára ráfagyott a jég. Nagyanyám elsírta magát: „Azt hittem, bajod esett!” Megörvendett anyámnak. S azt kérdi: „Vajon a fánk az éjszakára elég lesz-e?” Levette a szoknyát anyámról, a tűz felé tartotta szárítani, a cipője is átázott. „Nem is tudom” – mondta anyám. „Na én megyek és hozok” – mondta nagyanyám. De közel volt. Már vissza kellett volna érkezék, s nem jött. Anyám kinézett, látott egy fatuskót a szürkületben, azt hitte az anyósa: „Na, jó!” De nem jött. Hamar magára kapott valamit, kiszaladt és kiabálni kezdett. Nyoma sincs nagyanyámnak. Gondolta valami vad elkaphatta. Hamar vissza, nehogy őt is elvigye. Egész éjjel szárítgatta a szoknyáját.

– S reggelre kitisztult, olyan szép üdő lett, Málnásfürdőig el lehetett látni. Közelebb volna hazajönni, de hogy jöjjön nagyanyám nélkül. Reggel is széjjelnézett az ölfá körül, de semmi nyom. Valami gyökereket vetett a disznóknak, beszélgette őket a kalibába s vissza Csernátonba. De októberben rövid a nap. Estefelé ért oda, s mikor elmondta, mi történt, a sógor úgy vélte: aludjon ott, mert éjjel hova menjünk, „majd reggel megkeressük”. Kerített egy vadőrt, egy idősebb embert, aki azért jól mozgott, és ismerte az erdő minden zegét-zugát. Reggel korán visszaindultak. Anyám a kimerültségtől jól aludt, pihenten kelt fel. Szép idő volt, s hárman keresték a nagyanyám nyomait a hóban. Mikor a kalibához közel értek, azt mondja: „Sógorasszony! Maga Róza-e?” „Én igen.” Azt mondja: „Valaki keresi magukat. Mert férfihang hallik és Rózát kiált.” Mennek a hang után. Hát nagyanyám egy borsikabokor alatt, mint a kotló a fészken, s a hó ki van olvadva alóla. Élve! Két éjjel és másfél nap után. Anyám mesélte: látszott, a kezét a havon végighúzta. Biztosan szomjas volt, s havat vett a szájába. Anyám nem tudta, nem álmodik-e, nem jött, hogy higgye, hogy abban az időben künn megmaradt. Mikor odaért és forgatta, azt kérdi nagyanyám: „Hoztatok-e valamit enni?” Azt mondja anyám: „Hát ki gondolta, hogy magának még enni kell?” S erre tudja-e mit mondott a nagyanyám:

„Megtartott az Isten érted és a gyermekeidért. Mert mit mondtak volna az emberek, ha velem itt valami történik? Mit csináltál velem az erdőn?” Így. Nagyon józan gondolkodásra vall. Mit gondoltak volna a faluban anyámról!

– Felállani nem tudott, a két férfi kiemelte onnat, karjukon viték, mert kemény asszony volt a nagyanyám. Anyám sietett haza. Nagyanyámat a kalibában kellett hagyni, s a férfiak közül ki háljon vele? A sógor kijelentette, ő, ha a Szilast neki adják, se marad ott. Na a vadőr vállalta, de az nagyanyámnak nem kellett. Nem kellett! Marad egyedül, hozzanak fát! Na reggel aztán ment a bátyám s a leánya, s hazahozták szekérrel.

– Anyám hazajött a disznókkal, s apám meglepetten nézte. Nagyon be voltunk gyulladva, napok óta vártuk őket, el sem tudtuk képzelni, mi történhetett, amíg az erdőn hányódtak. Szinte egy hétbe került, míg előkerültek. Én is hazaértem az iskolából, a kezembe nyomták a negyedest, futtattak pálinkáért a zsidóhoz. Hallottam, ahogy anyám azt mondja. „Ha ezt is kibírta, soha meg nem hal.” Még mondjak valamit: nagyanyámat fiatalkorában még a kígyó is megmarta. Realépett, ahogy jött a faluba, az megszúrta a bokáját, és bécsúszott a gabonába. Mire 300 méter után a faluba ért, a nyelve már ki volt dagadva, nem tudott beszélgetni. Bevánszorogott a faluszélen egy pásztoremberhez, az tejet eresztett a szájába, de egyebet nem tudott csinálni. Hazakísérte. Ott körülfogták, valami házi szereket vettek elő. Mi főút mellett laktunk, valaki csíki szekeres zsuppot szállított, s meghallotta, miről van szó, megállott s azt mondta: „Azonnal ássák nyakig a földbe s adjanak tejet neki.” Ott állt nyakig a földben két nap, akkor kivették, s meg volt gyógyulva. Ha ezt ma mesélem valakinek, nem hiszi el.

Amikor a karácsonyfa még fenyőág volt

A karácsonyfa állítás divatja nem is olyan rég kezdődött a magyar nyelvterületen, állítólag a Széchenyi grófok hozták be. Hogy a kultúrjavak szokásos „süllyedése” – noha úgy nevezik a jelenséget,

nincs pejoratív jelentése – rendjén hogyan jutott mindez el a Székelyföld déli zugaiba is, talán azt figyelhetjük meg az itt felidézett karácsonyi szokásokon. Nyugati karácsonyokkal ismerkedve, meglepődve tapasztalja az ember, hogy nem egy népnél az ajándékhozó a mi Mikulásunkhoz hasonló Téalapó vagy Santa Claus, fát hozó „angyalról” nem is hallottak. Világos tehát, hogy itt népünk, kölcsönmitoszokat beolvasztva saját régebbi hagyományaiiba, valami újat alkotott.

– A húszas években voltam gyermek Mikóújfaluban. Minket nem ámítottak azzal, hogy a ruhaneműt az angyal hozta volna. Azt az anyánk vette. Karácsony estéje abból állott, hogy két-három szaloncukrocskát egy fenyőágra reakötöttek, s azt este betették a párnánk alá, miután elaludtunk. Ott találtuk meg a párnánk alatt. Az angyal ennyit hozott. A férfiak fő szórakozása pedig karácsony estéjén a kártyázás volt, de nem pénzben. Vettek egy-egy kiló diót, s avval mentek kártyázni. Azt nyerték, ha nyertek, azt törögették, ropogtatták. Pótolva megvettek két-három liter bort is, azt megitták. Édesapám éjjel kettőkor szokott volt hazajöni, de nem részegen. Volt egy hely, ahova minden évben összegyűltek. Olyankor hozott egy-egy zseb diót, mi fölébredtünk s örvendeztünk. Az a dió jobb volt, mint az otthoni. Karácsonyfát elvétele állított valaki a faluban, az én körömben nem is emlékszem senkire. Mikor felnőttünk, akkor már inkább. Amikor férjhez mentem 1941-ben, s jöttek a gyermekek, akkor mi is állítottunk karácsonyfát. De a háború alatt olyan nyomorúság volt édesség felől, hogy receptre főztünk cukorból, vajból, s nem tudom már, még miből valami karamellafélét. A fényes papír el volt téve a tavalyról, abba csombolygattuk bele a cukorkát, azt s vaj egy általunk készített díszet akasztottunk a fára. A cukrot fejadagra adták, kakaófélének még a hírét sem hallottuk. valami szirupból gözmötöltük a cukorkát, na! Nekünk jobban ment, mert a gyermekek több cukrot kaptak, a szoptatós mamák szintén. Nálunk négy gyermek született, az utolsó már 1950-ben. Mi cukorhiányban nem szenvedtünk, de mások erősen nem édesíthettek. A kislánynak végül az ötvenes években szebb karácsonyai voltak, inkább lehetett már ehhez-ahhoz hozzájutni.

– Rendeltünk szaloncukrot a szentgyörgyi cukrásztól, mert az üzletben még mindig nem volt. Tata, a férjem kivitte a gyermekeket hátra az udvarba, hogy nézzenek ott meg valamit, én lecsavartam a lámpát – még villany nem volt –, hogy sötét legyen és gyorsan feldíszítettem a fát. Mikor jöttek elé: jaj mekkora boldogság volt nekik! Már az ötvenes években, mikor jártam Brassóba, vittem feketén a tejet eladni, onnan hoztam mandarint, s egy alkalommal megraktuk a fát vele. Tilda szerint az volt életében a legszebb karácsonyfa, mikor ráadásul az „égig”, a gerendáig ért.

– Milyen ajándékokat kaptak? Amire szükségük volt. Tudom, maradt valami khakiszínű anyagom, abból egy nagyon ügyes varrónő mackót varrt a fiúknak s bubát a lányoknak. A nagyobbik leányomnak egy ruhát csináltattam szép hímzett ruhácska volt. A fiúk örvendtek annak a csinált mackónak. A nagyobb leányom erős nyughatatlan volt, neki egyszer a Mikulás egy virgácsot tartó ördögfigurát hozott. Emlékszem, hogy gyűlölte, leköpte, hallani sem akart róla. Aztán mikor a fiúk a kicsit avval ijesztgették, tűzbe vettem. Mikulás az én gyermekkoromban nem volt, kérem, hanem csak Szent Miklós napja s annyi! Újféle ünnep ez nálunk.

– Mit főztünk-sütöttünk? Nagyszombaton sült a kalács a kenyérrel együtt. De jó sok kalács! Jó nagy cserép töltöttkáposzta, amit az udvaron a kemence előtt főztek meg abban a kikotort szénben-parázsban. Nekem most is úgy tűnik, az volt a legfinomabb. Akkor volt húsleves. Az én gyermekkoromban minden vasárnapi ebéd húsleves volt, mert a mézsárszékekben mindig lehetett húst kapni, nem úgy, mint később.

Tannyelváltás az iskolában

Térjünk vissza a húszas évekbe. A Deák családban hat gyerek volt, négyen az első világháború előtt születtek, ketten pedig miután a családfő hazatért a szibériai hadifogságból. Deák Juliánna utolsónak látta meg a napvilágot 1922-ben. Édesapja a világhábo-

rúban szerzett betegségében halt el 1933-ban, mikor a kislány tizenegy évét töltött. Édesanyja 44 évesen maradt özvegyen.

A család Juliska néni szerint közepes gazdasággal bírt:

– Mikóújfalunak sok volt az erdeje, szántója kevés. Mi meg tudtuk termelni a szükségletet, de eladásra nem futotta. Búzát, rozsot, pityókát, zabot, árpát – s törökbúzát, de azt kicsit. Úgyhogy a disznót nem törökbúzával tartottuk, mert az kellett puliszkának. Földjeinket inkább árban, mint hektárban számították, kaszálónk nem volt.

A nagyobb gyerekek még magyar iskolába jártak, a kislány ügyében szülei választás elé kerültek.

– *Magyar iskolába írátták-e?*

– Engem már nem. A háborúig oda jártak a gyerekek – már, aki járt. Mert nem tanult ám mindenki. A mi családukban volt becsülete a betűnek, az anyám úgy olvasott, mint egy prókátor. De írni-olvasni nem mindenki tudott. Én még ismertem a katolikus kántortanítót, aki édesanyámat tanította. A korától még engem is taníthatott volna, de a helyzet megváltozott. 1929-ben, mikor én elsőbe mentem, a magyar felekezeti iskola még fungált, de felszámolódóban, az volt az utolsó éve. Így engem román iskolába adtak. Aztán mindenki ájtott oda. Málnás községben fenntartották a felekezeti iskolát, de ott több volt a magyar.

Itt tehát a román állam kikényszerítette a tannyelv váltást az ismert módszerrel, mely abból állt, hogy az ortodox vallásúakat önkényesen román nemzetiségűeknek nyilvánították, megkezdve ún. visszaronánosításukat. Ez erőszakos nyelvi asszimilációt jelentett, többek közt úgy, hogy az állami iskolákban felszámolták az addigi kétnyelvű oktatást, ahol magyar tagozatok is működtek addig, és rátértek a kizárólag román nyelvű oktatásra. Mindez jól összefért a kisebbségi felekezeti iskolák ilyen-olyan ürüggyel történő bezárásával, lehetetlen helyzetbe hozatalával, miként az Mikóújfaluban is történt. Itt a visszaronánosítás címen folyó némileg burkolt beolvasztási törekvés és a leplezetlen asszimilációs kényszer teljesen egymásba csúszott, a maga kendőzetlen valójában mutatkozott meg.

– A román tanítók úgy jöttek a Regátból; az utolsó, aki igazgató is lett, Buzăuból került oda. Amikor elsőbe mentem, a Csutak kis-

asszonyok tanítottak, az ortodox pap leányai. A román papot így hívták. Magyarul tudtak, de csak románul tanítottak. Még közbe-közbe lehet, elhangzott egy-egy magyar szó is, de feljebb már nem. A szünetben is románul kellett beszélgetni.

– *Meg tetszett-e tanulni románul?*

– Én meg, de később, ahogy piacra kezdtem járni. Megtanulni megtanultuk a leckét, de legtöbbször nem tudtuk, mit mondunk. Igaz, az ötödik-hatodik-hetedikben – ennyit jártam – már Alexandru Viașu igazgatótanító foglalkozott velünk. Ő szigorúbb volt, mint más, de nem rossz ember. A falu javát is szolgálta. Ő volt az orvosi rendelő és lakás felépítésének indítványozója, s annak is, hogy kultúrházat építsen a falu. Addig Sántha úr termében, egy grófi istállóból átalakított helyiségben táncolt az ifjúság, házbért kellett fizetni, s az elvitte a jövedelmet. Akkor azt mondta Viașu: miért adják azt az ifjak másnak? S közmunkával, mivel, de megépítették a kultúrházat, ma is az áll. Ha nem volt, aki homokot vigyen, a zsebébe nyúlt és kifizette. Magyarul? Nem hiszem, hogy tudott volna... de nagyon zsidóellenes volt, emlékszem. Előtte Cozma Cornel igazgatóskodott, egy román pap fia, de őt kiemelték Bras-sóba tanfelügyelőnek, utána jött Viașu.

– *No de ha nem értették, milyen oktatás volt az?*

– Bemagoltuk. Én úgy fújtam, hogy! Ha kellett, szóról szóra elmondtam a leckét, történelmet, mindent. A román percceptor, adószedő nálunk lakott házbérben. Nem kosztosként, csak nálunk aludt. Esténként leültünk a lépcsőre, s a három esztendő alatt én és a bátyám tanultunk románul, ő magyarul.

– *Az iskolában sosem nevezték meg magyarul a fogalmakat?*

– Már hogy nevezték volna? Szóval tudásunk nem volt tökéletes, mert nem értettünk mindent. Egy alkalommal, emlékszem, a vágóhídról volt szó, s az semmiképpen sem fért a fejembe. Egy fiú osztálytársunknál lakott egy román tanító, olyan cigányforma, de jó-érzésű valaki, az sok mindent megértetett avval a fiúval. S amikor az osztályban senki dülőre nem jutott az abatorral, Lajika állt elé, hogy vágóhídról van szó. Így haladtunk valahogyan. De lefordítani soha nem fordítottunk le semmit. Persze, az ortodoxok sem értet-

ték nálunk jobban. Ők a vallást tartották, de nem érezték román-nak magukat... Emiatt is nem lett semmilyen összeütközés a rend-szerváltáskor a mi falunkban. Igaz, rengeteg vegyes házasságról tudok.

(De nemzetiségileg vegyes házasságok-e azok vajon?)

Állami segítség nélkül

(*A férj lévendő.*) – A párom húszévesen, még nősülés előtt a bátyjával a megélhetés végett elköltözött Mikóújfaluból. Ők mé-szárosságot tanultak, üzletet is nyitottak, de az nem ment jól, mert többen voltak a faluban mészárosok. A sógorom unokatestvére, vas-utas, szólt nekik: „Te, meg kének próbáljátok Gidófalván, ahol egyet-len mészáros van, s a körzete Étfalvával együtt elég nagy.” No, ők ketten eljöttek szerencsét próbálni, a községházán vettek ki alkal-mas helyiséget üzletnek. Jöttek még mészárosok, de elűzték őket. Akkor szemre vásároltak. Meg tudták ítélni, ha levágják a marhát, mennyi jön ki belőle.

– *Nem mérték le?*

– Nem kilózták! A mészárosnak kellett tudni szemre értékelni. Sokan be kellett, hogy gubózzanak, mert ehhez nem értettek. Vesz-tettek ezen a bolton is, azon is, tönkrementek. A vásárlás a piacon vagy a házaknál folyt. Kicsapták a disznót s felbecsülték. Ha nem tudtak megegyezni, nem vásároltak s kész.

(*Gazdagabb emberhez ment-e férjhez?*) – Nem. Az uram az ap-jától kapott négy hold földet, s mivel a bátyjával mészároskodtak Gidófalván, lett összesen öt és fél hold földje. De az már birtoknak számított, mert részben a Szépmezőn feküdt. Megvolt továbbá a lakás, ahova engem hozott. A háznak a fele volt a mienk a másik fele az uram dohánygyári öccsének a tulajdona. Ő járt felsőbb is-kolába s a dohánygyárban tisztviselősködött Szentgyörgyön. Ne-kem is négy holdam volt, de vegyesen: abban kaszáló több, mint szántó.

(Após.) – Apósom még élt. Megpróbált ő is a fiai után jönni Gidófalvára, de nem tudta megszokni. Mikóújfalusi házának a felét adta csak el, volt hát hova visszatérjen. Eladott a földjeiből s vett 10 holdat Gidófalván egy borozdán. Abból adott négyet a fiának, s amikor visszament, a maradék hatból mi használtunk, s ő az én örökségemet művelte Mikóújfaluban.

(Vellegetés.) – Apósom 69 éves korában meghalt, s akkor eladtuk az én ottani földjeimet, s pótolgattuk a gidófalvit. 1941-ben mentem férjhez, s 1950-ben meglett a kollektív. Közben mi vellegettünk. Egy tanítótól megvettünk három és fél holdat, de az eladott földem árából nem futotta, ki kellett pótoljuk. A sógoromat is kifizettük. Hazajött, hogy „Pista vedd meg az én házrészemet, mert meguntam, hogy egyik házbéres helyről a másikra költözzem”. Kellott neki Szentgyörgyön lakás. Jó, egyik bátyám jelentkezett, hogy megveszi egy hold kaszálóm, de szép helyen, a mezőben. Annak az árát belepótoltuk a lakásba. Volt egy dísztehenünk, erősen jól tejelt, azt is eladtuk. Mert az én uram kijelentette: ő az öcséssel nem alkuszik, ha ennyit kér a fél házért, ő azt megadja. A bátyja felhánytorgatta: nem ér annyit. Tata azt mondta: neki megéri, s kész!

(Gyapodtak-e?) – A kollektívbe végül öt és fél hold földdel álltunk be, de nem volt mind beadva, amit vettünk. Kovásznai Ádámtól megvettünk kézi szerződéssel egy holdat, s az odavesztett. Vajnától is megvettünk két cinkus erdőt – tíz holdat jelentett –, de arról sem volt papír. Az erdőt persze államosították, ma hiába kérnénk.

(Cövekes földek.) – A '45-ös földreformkor osztottak-e a családnak?

– Nekünk annyink volt, hogy nem járt. Cövekes földet mi nem kaptunk.

– Egyforma gazdag lett-e '45-ben mindenki?

– Attól még nem. A magángazdaság csak magángazdaság maradt. 1950-ben csépeltünk utoljára, de akkor már nem otthon, hanem a mezőben, szerűn, s ellenőrt állítottak mellénk.

(Az első beszolgáltatás.) – '45 után bévezették a béadást. Igaz, már magyar időben is köteleztek rá. Háborús időben érthető. Megszabták, hogy ennyi marad kenyérnekvaló a családtagok száma szerint, ennyi az állatoknak, a többit a magyar állam kifizette. Menyit adtak, s jól-e, arra már nem emlékszem.

(Öröm.) – Örvendett-e a magyarok bejövételének?

– Hát persze hogy igen.

– És miért?

– Hát tudta az ember, hogy minek örvend? Mert aztán jött az „Árpa cipó s facipő / Ezt hozta a szebb jövő!” Háború volt, bizony s nyomorúság. De legalább érthető.

– Ki ment el a faluból?

– Azok a románok, akik nem idevalók voltak. Az igazgatótanító, még egy tanító, a jegyző feleségestől. A csendőrök. S a mi perceptorunk. A kisbíró? Dehogy, azok mind helybéliek voltak. S nem számított, ki ortodox, ki református. A bírónak jó gazdának és eszes embernek kellett lenni, nem néztek semmi egyebet. Gidófalván pedig román sem volt akkorjában.

(Segély.) – De magyar időben segítették is a gazdaságokat. A rövid négy esztendő alatt kedvezményes cementet adtak a jobb gazdának silógödörre s a szegényebbeknek, nagycsaládosoknak akciós tehenet. Azt hiszem, ki se kellett fizetni. Mi? Nem kaptunk, és nem kértünk semmit. Nem tartoztunk oda, meg tudtunk állni a saját lábunkon. Nekünk négy-öt darab marhánk mindig volt. És annak mi megteremtettük a takarmányát, mert répát mindig termeltünk. A cséplés is úgy folyt, hogy a szalma külön, a törek külön. A töreket a reszelt répával összevegyítettük, került kis széna, s a marhák el voltak látva. A háborús beszolgáltatás idején építették Szentgyörgyön a Futurát s faluhelyen is raktárokat, ahova bégyűjtötték a gabonát. De akinek nem termett elég kenyérgabonája, azét kipótolták.

– Épített-e a család valamit?

– Nemigen. Két pincét, később silógödöröt, de nem kedvezményes cementből. Amire észhez kapott volna az ember, vége lett a négy évnek. '41-ben házasodtunk össze, egymás után jöttek a gye-

rekek, el lehet képzelni, mit jelentett három, majd négy aprósággal kínlódni. '42 februárjára meglett a leányom, rá egy évre Pistu fiam, mikor ő egyéves és kéthónapos volt, megjött Bandi. S akkor kérdezem én: milyen sorsom volt nekem? A sok dolgom mellett az istállót is el kellett hogy lássam. Én jó erőben mentem férjhez, de mikor meglettek a csemeték, olyan lettem, mint egy fuszulykakaró. Azt kérdezte a bátyám az anyámtól, nem vagyok-e tüdőbajos. Tudja, mire rendbe raktam a kicsiket, elment az étvágyam is.

(Gazdálkodás a kollektivizálásig.) – Napszámost csak aratáskor hívtunk, a többit meg tudtuk mi is dolgozni. Kapást keveset ültettünk. Mikor minek szezonja volt, melléállottunk. Gidófalván akadtak gazdák, kétannyi földdel rendelkeztek, de kenyerük mégsem volt. Az nem mindegy, hogy holnap vagy egy hét múlva! A fiacskáim pedig még akkorák voltak, hogy az állatok közül alig látszottak ki, de mikor jött a juhsereg haza, ők választották ki a mieinket. Már messziről mutatták: az a mienk. Úgy tíz körül tartottunk juhot. A gyapjút, a túrót adta, eladni is tudtunk belőle s a sajtból. Zöldségféléből piacra nem jutott, de gabonát adtunk el. Disznót is neveltünk és adtunk el. Egyik évben annyi borsos árpánk lett – feketeborsó –, hogy csoda. Az takarmánynak kiváló. Csigarostával szétválasztottuk az árpát s a borsót, ezt eladtuk, s egy hold földet vettünk az árából.

A gidófalvi fordulat éve s a lázadás

– Az első kollektívet Torján hozták létre, Gidófalva is ott volt elől. A jobb gazdákat már korábban is el-elvitték és meg-megdöfölték, de ez mind titokban ment. Egy valakit azoknál is jobban gyötörtek, mert úgy gondolták, azon múlik a kollektív megalakulása, a nép őt követi. Fazakas Jóskának hívták, rég meghótt. Volt egy földesúr, Vajna, az felismerte a helyzetet, s megbeszélte a bizalmasaival, ezzel a Fazakassal is, hogy őt űzzék ki a földjeiből. Azok nagyobb részét kicövekeltek még korábban, s kiosztották a Groza-kormány idejében. Ő belátta, a földesurakra mi vár, s hogy mehessen, ahova akar, kiűzette magát a faluból. Fazakas megbe-

szélte a bizalmasaival, támadjanak Vajnára, hogy pucoljon el. Na, elüldözték s a lakás ott maradt a kollektívnek. Mellette laktak a Kátaiak – első gazdák a faluban. Nem földesurak. Sok földjük és cséplőgépjük volt, akárcsak Fazakasnak.

– Ahogy a kollektív megalakult, megtették Fazakas Jóskát elnöknek. De a nép elégedetlen volt, Dálnokban is lázadoztak, s meglehet, ő már vissza akarta a kereket fordítani. Akkor kezdtek a nők lejárni a néptanács eleibe. Én is. Ez ősszel volt, a kollektív '50 nyarán meglétesült. A gazdasági felszerelést le kellett adni, a vetőmagot kellett vinni. Mindenki be volt állva, a faluban egyszerre mindenki, mert sok proli élt benne, akinek semmije se volt. S követték a jobb gazdák is őket, mert azokat gyötörték. Tata is azt mondta: muszáj lesz. Igaz, nem volt semmi öröme annak, aki kimaradt, úgy ölték utána. De Gidófalván nem maradt ki senki. S akkor őszre Fazakas vissza szeretett volna táncolni. Az asszonyokból eléállott egy csapat. Ott voltak a szájásabbak. Párszor én is lementem. Tata azt mondta: „Ügyelj, ne hősködj, mert ennek még lehet bog a végiben. Menj, járd meg magadat, légy közöttük, de vigyázz!” Ez tartott vagy három-négy nap. Követelték, hogy le a kollektívvel. A jelszó az volt, nem engednek senkit elvitetni. Egy éjjel mégis összeszedték őket. Ha a vén Kátainé nem futott volna fel a padlásra, hogy összekiabálja a falut: „Visznek el!” –, s a szomszédok meg nem hallják, akkor bizony észrevétlenül eltüntették volna őket. Az öregasszony kiabált, a falu felzúdult, a katonaság a falut a mező felől körbevette, s akit össze akartak, összeszedtek. A nép megbolydult, a harangot félre akarták verni. A harangnál milicista állt, a fiatal legényekre kiáltott, de azok nem törődtek vele. Akkor a nőgyógyász Zsigmond doktor bácsikáját a toronyban meglőtték. Mások rohantak a mező felé, ahol vitték el azokat, akiket összeszedtek. Ott egy legényt, aki az út fölötti ösvényen ment, eltalált egy golyó. Rájuk lőttek, hogy visszataszítsák a tömeget. Két halottja volt a zendülésnek. Ez hajnalban történt, a ricsajra mi is felszökdöstünk. Tata elvett valamit, s kiment. Akkor mán a milicistát elfogták, s erősen ütték. Azt mondta: „Emberek, mán es nagy bajban vannak. Nehogy agyonüssék, mert még nagyobb baj lesz.” Az se volt hibás, azt is odaállították. Aztán

nem ütték agyon, de úgy elverték, hogy erősen. A zendülés után hívták a népeket, de tatát nem hívták sehova. Kit vittek el? Kövér Mózes tanítót, Fazakas Gergelyt, a Kátaiakat, Zsigmond Gézát – családosul. Bé a dubába – s Dobrudzsában kötöttek ki velük. Ma vissza vannak jöve mind. [A gidófalvi zendülésnek mára irodalma van, átfogó képét nyújtja annak, ami történt Balogh László *Történelem a homlokráncban* című könyvében.]

„A napszámos tarisnyát a nyakunkba vettük”

A Simonékhoz hasonló középgazdák családjai alighanem mind úgy éltek meg a kollektivizálást, mint mesélőnk, aki szerint: „Akkor a nyakunkba vettük a napszámos tarisnyát, és azt vittük, amíg nyugdíjba nem mentünk. De a régi napszámos tudta, ennyiért ennyit kap. Mi sokszor azt se tudtunk, mennyit kapunk, adnak-e egyáltalán valamit. Igaz, itt mellettünk a martonosiakat ölték meg a bészolgáltatással. A zoltániaknak még kenyérgabonájuk sem volt. De ott ment el egy martonosi asszony az úton s azt mondta: »Lelkem, magiknak mindenük van, de nyugodalmuk, az nincsen. Én hazamegyek, egyet jót pihenek az árnyékban, s utána kapálok. De maguknak ebben a melegben is menni kell. Van mindenük, de rea is szenvednek.«”

Az önálló gazdálkodás és életvezetés lehetőségeiből kiforgatva, a család a háztájira támaszkodva a négy gyerek továbbtanulása, a kiszolgáltatott paraszti sorból való szabadulásra fordította majd minden jövedelmét, illetve arra, hogy azok városra telepedését megkönnyítse. A gyerekek közül egyik maradt földművesasszony (szakmát ő is kapott a kezébe, varrni tanult), a második állatorvos, a harmadik kertész, a negyedik tanárnő lett, nem utolsósorban az anya erőteljes hatására, biztatására. „Tata majomszeretettel volt a gyermekek iránt, azt szerette volna, ha a gazdaságban maradnak.” Tanítatásuk nem kevésbe került, a tanárnő visszaemlékezése szerint: „Előfordult, hogy apám kivitte a mázsa gabonát vagy a két

süldött a piacra, de nem kellett, s a bátyámnak küldött csomagban az utolsó 25 lejüket tudták csak beletenni.”

A család az ötvenes években abból próbált pénzelni, amire a krónikus élelmiszerhiánnyal, ellátási zavarokkal küszködő román gazdasági feltételek szorították. Simon néni szerint: „Örökké krízisek voltak. Vettük az átalvetőt a hátunkra, s vittük be a vonaton a húst és tejet Brassóba vagy Szentgyörgyre. Én Brassóba jártam. Nekem ott román, magyar zsidó, mindenféle kuncsaftom volt. Tilos volt persze, de a városiak így jutottak húshoz. Kimértem a húst, tiszta ruhába bécsavartam, bévittem, s ott egy ismerősnél letettem a többi, míg a szomszédoknak átadtam, amit kértek, s akkor vittem az újabb adagot tovább másokhoz. Erre mentek rá a lábaim, mert nagy súlyokat kellett cipelni.” A háztájiban kezdetben csak egy tehén maradt, utóbb, mivel ha lóra volt szükség, a fogatot külön kérelmezni kellett a kollektívtól, „tata azt mondta, ő nem könnyörög, ha kell egy kis fa vaj egyéb” – és szerzett még egy tehenet. A kifejt tejet jégpincébe tartva, kétnaponta 20–25 literrel bejártak a városba. „Az volt a pénzforrásunk. Mert amit a kollektív adott, azzal sokra nem mehettünk. Én kapáltam, takartam, pityókát ültettem –, amit kellett, s amit még nem gépesítettek. A fogatosoknak ment jobban, s azoknak, akiknek minden nap akadt munka mert bésunyiskodtak esős időben a raktárba, ide-oda. Persze, akinek otthon nem volt semmije, az örökké mehetett. Utóbb nem zaklatlak: nem kaptál normát és kész! A tejet szabad volt eladni, de a faluban nem lehetett, mert ott a kollektív gondoskodott róla, ezért messzire kellett elvinni. Az állatot saját használatra volt szabad leöltni, de mi főleg másnak szállítottuk. Nem szabadott, de leöltük s eladtuk.”

„A húsnak tilalma vót”

Így áll elő a képtelen helyzet, hogy a parasztság legszorgalmasabb, legtörekvőbb része mind a feketemunka, az árnyékgazdaság ösvényére kényszerült, amelyben a magánszorgalom úgyszólván

törvényen kívül helyeztetett. Az átalvetős „csempészekre” a hatóság bármikor lecsaphatott, persze az ellenőrzés nem volt mindig egyformán szigorú, a városra áramló húsról és zöldségre az ellátási és szociális egyensúly fenntartása érdekében végső soron szükség volt. „Először volt ismerősem Brassóba, aki a szomszédokat végigkérdezte. Aztán nem kellett már támasz, úgy belejöttem, mentem magamtól. A húsnak tilalma volt. El lehetett adni, de csak az államnak és olcsón. Ha már hússal mentél, a tejet persze nem bírtad. Egy román patikusnéhoz úgy odamelekedtem, hogy nagyon. Már nem jártam kupeckedni, de még mindig tartottuk a kapcsolatot.”

Az ötvenes és hatvanas éveknek a hiánygazdaság feltételei közt vergődő társadalma, a téessztagsággal járó távlattalanság, a kisemimizettség érzése a családot arra indította, hogy a túlélés számára kínálkozó technikáira és a háztáji szerény feleslegének pénzzé tételére, a piacozásra és szocialista „kupeckedésre” (ahogy a mesélő fogalmaz), a sajátosan általánossá váló „feketézésre” támaszkodva arra törekedjen, hogy gyermekeiben próbáljon meg kiemelkedni a paraszti sorból. Hogy mindez nem jelentette távolról sem a gazdálkodástól való eltávolodást, ezt bizonyítja megőrzött gyakorlatiassága, amivel aldobolyi gazdaságát a kilencvenes években fenntartotta és ma is virágzó állapotban tartja.

2002 januárja

EGY IPAROS (BAL)SZERENCSEJE

Hét év dialízis

Amióta a szentgyörgyi megyei kórházban művese-állomás van – és azt nemrég, a kilencvenes évek közepén szerelték be –, nemcsak a korábban szinte reménytelen helyzetbe került súlyos vesebetegek túlélési esélyei javultak meg, hanem létrejött körülötte az állandó kezelésre-szűrésre járók külön kis társadalma is. Mentő hozza-viszi a megye minden sarkából a pácienseket hetente egyszer-kétszer, vagy ahányszor szükséges, hogy pár órai vértisztítás (dialízis) után otthon, ha mód és akarat, kedv és lehetőség van rá, továbbélhessék a maguk korábbi életét.

A kezelés által megváltozott életfeltételeket persze mindenki másként éli meg. Az orvosok, a betegtársak szerint a most 69 éves, Zágonban lakó *Csoma István* volt kisiparos egyike azoknak, akik tartják a lelket a kis csoportban. Személyes példaadásának titka valószínűleg beállítottságában, veleszületett tulajdonságaiban, valamint jellemében rejlik. Ezeket – mint az alábbiakban olvasni fogják – nem mindennapi életpályája „munkálta” meg, s miként kiváló géplakatoshoz és mesteremberhez illik: fúrt, esztergált, csiszolt rajta, marta, kalapálta, hajlította, alakította és edzette jó fél évszázadon keresztül. A riporter, miközben arra kereste a választ, vajon miért mondotta neki egyik dialízisre járó társa: „Tudod-e, mióta a te iskolát járom, jobban érzem magam?” – rájött, a tanulságokat mások is megszívlelhetik.

Egyiknek a föld, másiknak a kisipar

Csoma István 1933-ban látta meg a napvilágot Zágonban egy – miként maga mondja – „cséplőgéptulajdonos” gazdálkodó családjában. A baljóslatú évjáratból – tessék, elgondolni, ha frontra nem is

került, milyen időszakban volt gyerek, kellett volna iskolába járnia, milyen korban továbbtanulnia, mi várhatott a családra a diktatúra által meghirdetett osztályharc élezése, tehát fiatalsága és életkezése éveiben – bárki kikövetkeztetheti az előrelátható balsors várható pörölycsapásainak súlyát. Mit sikerült elkerülni, mit elviselni ezekből? A küzdelem elemeitől lesz elevenné és szelídül meg a nagyobb hatalmak által megszabott mederben zajló eseménysor.

No, de a történet eleje a 19. század végére, a 20. elejére nyúlik vissza, mikor a székely társadalom a relatív túlnépesedés kérdésével kerülve szembe, a zsákutcából kereste a kiutat, melybe ezen kívül a földhiány, az akadozó modernizáció juttatta.

– A cséplőgépet még a nagyapám vette, tehát édesapám szülei már annyira módosak voltak, hogy fiukat meglettek egy cséplőgép-garnitúrával. Régi stílusú gőzgép hajtotta kisgép volt. Nagyapámnak két fia született, s úgy határoztak, az egyiké lesz a föld, a másiknak ipart adnak a kezébe. Így lett édesapám géplakatos. Egy kovásznai mesternél tanult, később többféle dolgozott. Egy szép nap nagyapám lement Barátosra: „Sándor, gyere haza, vettem neked egy cséplőgépet. Többet ne kóborolj!” Földjük lett volna, de egy hatalmas pereskedésben a fele elúszott. Anyai részen viszont többet örököltünk, most elosztottuk öt felé, én mégis négy hektáron felül kaptam.

– *No, de igazságosnak tartja-e az elosztást? Hogy egyik a földet, a másik a gépet kapta?*

– Igazságosnak, mert a cséplőgéppel évente az aratás hét-nyolc hete alatt átlag két vagon gabonát lehetett keresni – annyit pedig a föld nem termett. Abban az időben, de még a '20-as és '30-as években is, 100 kiló gabonából 7 kiló volt a vám, annyi járt a cséplőgépnek. Ennyit a testvér nem biztos, hogy ki tudott hozni a földjéből. Két vagonnyit ma is öt-hat hektár vagy még több terem nálunkfelé.

Egyiknek a föld, másiknak a könyv

A Csoma családban három fiú volt, s köztük mesélőnk a legkisebb. Ő neki az apa más pályát szánt – némileg módosítva a terven, amit saját szülei számára kiötöltek. A másik kiút miben állt volna?

– Édesapámnak az volt a terve, hogy engem iskoláztat. Úgy egyeztek ki szülőnkül, a két fiúnak marad a föld, a 12 hektár, s engem, aki jóval fiatalabb voltam – köztem és a középső között hat év a korkülönbség –, középiskolába adnak, legyek tanult ember. Szerettem a gépipart, s például gépészmérnök is lehettem volna. De sajnos nem sikerült. Az elemi otthon jártam '40 és '44 között, három évet pedig a Mikóban. A '45-ös évben két hónapot jártam itt Zágónban az ötödik osztályba, s akkor jött az említett ötlet. No de minket a Mikó a háborús kártételek miatt nem tudott fogadni Sepsiszentgyörgyön – Domokos Géza is megmondhatja –, hanem magánúton tanultunk itthon, szaktanárok is kijöttek ide órát tartani, s vizsgázni bementünk Szentgyörgyre. Félévi és év végi vizsgára. Így telt el az első és a második gimnázium, a harmadikat már bent jártam, fogadtak a bentlakásba is. Fel kellett vegyem a versenyt a városi gyerekekkel, ők másként készültek, mint egy falusi, de behoztam a lemaradást, elég jól tanultam. Igen ám, de édesapámat kezdték támadni a cséplőgép és az anyai örökség miatt – az is sok volt –, és minket az iskolából szépen kipakoltak. Azt mondta nekem Salamon Sándor tanár úr, az osztályfőnököm: „Fiam a jövőben ne tarts számat az iskolához, mert nem fogják megengedni, hogy itt járjál nálunk.” Na, én 1947 egész nyarán sirattam, hogy engem eltávolítottak, mert én nagyon szerettem volna tanulni.

– *Szabályosan kicsapták?*

– Figyelmeztettek, ne is iratkozzunk be, mert nem fogadnak. Többen voltunk hasonló sorsban. Sógorom akkor járt Kolozsváron az egyetemre, és például a gépészmérnököt nem fejezhette be, hanem csak a tanárit engedélyezték neki. Én, habár csak három gimnáziumot végeztem, a célomat mégis elértem, amit nem tudok eléggé megköszönni. Mert én egészen más szemekkel néztem egy mértani test jellemzőinek kiszámítását például, vagy bármi ehhez

hasznalót, ami a szakmámhoz kellett. Összeült a családi tanács, mihez kezdjenek velem. Édesapám azt mondta: „Nem baj, ne keseredj el! Itt a cséplőgép, az a tiéd, a két fiúé lesz a föld. Keresünk neked egy jó helyet egy jó mesternél, kitanulod a szakmát, – mert csak kell érteni ahhoz, amihez az ember nekifog.” A nagyapai örökség még nem jött volt át, mert az öregúr még élt, de már a kezünkön volt három vagy négy hektár, s megvolt a remény, hogy a fiúk a többi is megkapják, és gazdák lesznek. Azok is lettek, itt laknak a szomszédban.

– No én három évet tanultam Zágónban egy jó mesternél. Reggel hatkor nekifogtunk, és este hatig dolgoztunk, ebédelni délben hazajártunk. Miket csináltunk? Szép kályhákat, záratokat és mindent, amit a vasszakmában lehet. Akkoriban nem volt minden kapható az üzletekben, mint ma. Hárman voltunk inasok, egyik már szabadulófélben. Mi ketten a haverommal a harmadik évbe léptünk volna, mikor a legöregebb felszabadult.

– *Tanítás is folyt?*

– Nem, csak a műhelyben dolgoztunk. Külön ipariskola nem létezett. Háború utáni viszonyok között örültünk, hogy kapunk valamit a kezünkbe. '50-ben én is hazakerültem, s habár lett volna, mit tegyek a cséplőgép körül, édesapám azt tanácsolta, gyűjtsek még tapasztalatot mint segédmunkás. Erre járt egy ismerős, azt mondja neki: „Te, Géza öcsém, Brassóban dolgozol. Nem kerülne a fiamnak valahol egy munkahely, hogy továbbképezze magát?” „Dehogyanem, Sándor bácsi!”

A nagyipari proletariátus felhígulása

Itt Csoma István viszontagságai akár véget is érhettek volna, illetve a befutottól eltérő pályára térhetett volna, ha lehorgonyoz az ún. szocialista nagyipar akkor toborzott proletariátusában, ahol ugyanis menedéket nyerhetett volna sok későbbi üldöztetés elől, miként azt sokan megtapasztalták akkoriban. A nagyipar korabeli világa azonban egyaránt vonzotta és taszította. Érdemes megfigyel-

ni, hogy az iparosítás erőltetésének, mesterséges felgyorsításának ára már a kezdetek kezdetén a tulajdonképpeni szakmunkás réteg demoralizálása és felhígulása volt.

– Az ismerős beszerzett engem a brassói traktorgyárba. Versenyvizsgáztam, s felvettek. Mindez '50-ben történt, tizennyolcadik évembe léphettem. A legelső román traktorokat, a gumikerekes IAR-t gyártották akkor. Valamikor, korábban, repülőgyár volt, mint az öregektől hallottam. Hat hónapot töltöttem ott.

– *Sok volt-e a magyar?*

– Volt. A mesterek zöme szász és magyar volt akkoriban, ők domináltak. Köztük sok székely is. Már aki megbírta a vizsgát, mert az három napig tartott. Próbamunkákat adtak, például *fecskefarokot* kellett csinálni. Adtak egy lemezt, azt középen el kellett vágni, és úgy összeilleszteni, hogy ha az ablak fele tartották, a fény ne látszódjék a bereszelésnél. Oda tudni kellett reszelni! Aztán szerkeszteni kellett egy nyolcsarkas idomot, abba egy hatsarkas lyukat, amibe egy olyan dugót reszelni, hogy a fény megint ne látszódjon. Mindezt kézzel. Kalapácsot nem adtak, hanem tolómércét, reszelőt, vASFűrészt. Nekünk, lakatosoknak, ez volt a próbamunkánk. Adtak egy kockavasat, s rea volt írva, hány fokban köszörüljük le, de szögmérőt nem kaptunk. Egy bizonyos eltérést megengedtek, de látni akarták, gondolatilag be tudjuk-e mérni. Hogy még meséljek: a vizsgáztató mérnök – magyar volt – a kezembe adott egy lakatot: „Kedves Csoma öcsém, van egy kérésem. Ennek a kulcsát a feleségem elvesztette, a szomszédnak pont egy ilyen lakatja van, elkértem – ez volt a trükk! –, megkérném, reszeljen nekem egy pont ilyet.” Ki akart próbálni ugyebár, hogy tudok-e sublerral mérni, be tudom-e reszelni azt a kulcsot. De a lakatot elvitte rögtön, s csak a kulcsot hagyta nálam. Na, beviszem, hogy készen van. Kipróbálja, s nem mondom, hogy tökéletesen, de kinyitotta. „Brávo, öcsém!” Figyelték, ugye, azt is, mennyire vagyok tapintatos a mérnökökkel.

– *No de bukott-e meg valaki?*

– Nekem és a baconi Lajtai Jóskának sikerült bekerülnünk a karbantartó részlegre, ami kitüntetés volt, csak ketten voltunk fia-

talok. Azon a szekción többnyire öregebb mesterek dolgoztak. Esztergát, marógépet stb. javítottunk. Komoly munkák voltak. Például *tusérozás*. A csúszó felületeket sablonokkal le kellett annyira csi-szolni, hogy utána órával mérhessék be a pontosságát. A többi vizsgázót levitték a szerszámrészlegre, s ott automata gépekre tették őket. Egy piros gomb, egy fekete gomb: azt kellett felváltva nyomogatniuk például a présgépen. Piros, fekete, piros, fekete; a gép pedig végezte magától.

Közgazdászok szerint, a világszocializmus nem utolsósorban a munkamorál aláásása és lerombolása miatt bukott meg gazdaságilag. Hogy az erkölcsi és anyagi érdekeltség állandó és képtelen manipulálása, feláldozása a telhetetlen állami elvonás oltárán, a teljesítmény és a bérezés elszakítása egymástól hogyan folyt, megvilágítja az alábbi epizód is:

– Egy kedvezőtlen fordulat jött, s emiatt nem ment a munka. A csoportfelelősöm egy szász ember volt, aki kitűnően beszélt magyarul, s szeretett engem, mert én nem az a típus voltam, aki kötődött vagy valami. Megbízott sok mindennel. Egy alkalommal balesetet szenvedett, ideadta a szerszámszekrénye kulcsait, ami nagy megtiszteltetés volt. Annyira megbízott bennem. De akkoriban a havi fixen felül még jól lehetett keresni. Behoztak egy gépet, s a mesterek és a mérnökök meghatároztak javításáért egy díjat. Utána megkérdezték a csoportfelelősöket, ki mennyiért vállalja, s odaírták a legjobb ajánlatot tevőnek. Mi így kerestünk például pluszban még 40 ezer lejt, azt felosztottuk egymás között, aszerint, hogy ki milyen kategóriában volt. De jöttek a moldvaiak, elhelyezték őket, hathónapos képzés után már velünk egyenlők lettek, s így többfele oszlott a pénz –, de nem megérdemelten oszlott.

– *Már akkor telepítették be a moldvaiakat?*

– Hogyne, a Steagulnál [teharautógyár] már három tömbházat felépítettek nekik. Na, az én csoportomba is két moldvait osztottak be. Azt mondja egy alkalommal a csoportfelelős nekem: „István, hallgasson ide. Én el fogok menni a gyárból. Miért? Hát mi dolgozunk, törjük a fejünket, ezek mossák az alkatrészt, s mégis egyformán osztozkodunk.” Hát ez valóban valahogy így nézett

ki. Hányan voltunk a csoportban? Vagy ötven-hatan. Ráadásul a traktorgyári inasiskola tanulói be voltak osztva mellénk, nekem is volt egy Petricám. Román kölyök, hallgatott rám. Elég jól beszéltem már románul. „Şefule, hai la treabă!” [Főnök, hívatják, jöjjön dolgozni!] Valamit kellett, hogy adjak neki, ő is kellett, hogy igazolja, nem ült hiába. Amíg nem lett ilyen nagy a csoport, olyan jól kerestünk, hogy másfél hónapi fizetést is ki lehetett hozni. Ami az 5 vagy 6 lej órábéra felül járt, arányosan elosztottunk. Ahogy szaporodtunk létszámailag – de nem szaporodtunk dologban is – a pénz egyre kevesebb lett. Sokszor annyit dolgoztunk, hogy úgy éreztem, végem van – s annyit se kerestünk, mint azelőtt.

Családi vacsora Zernyesten

A háború után új lendületet vett a székelység szétraajása. A háromszékieket többek közt a brassói övezet felfutóban lévő nagyipara vonzotta, a baráti-rokoni szálakon elindulva új életet kezdetett, aki rászorult vagy arra vágyott. Sokfele lehetett ismerőse bukkanni.

– Sétálok Brassóban a Kapu utcában, s valaki a szememet hátulról befogja. Találgattam, nem tudtam rájönni. Elengedi a szememet, hát egy komandói bácsi, apámnak nagyon jó barátja, Bagoly Józsefnek hívták. „Mit csinálsz itt?” „Én, Jóska bátyám, itt vagyok szolgálatban a traktorgyárban.” „Te ne traktorozz, Pista fiam, gyere hozzánk Zernyestre, nálunk jó a munkakörülmény, fizetésed is több lesz!” Na, a szeget beütötte az öreg! Én adom be a felmondást! – gondoltam. – Én többet nem vacakolok itt elé-hátra! Ahogy menekültünk, az öreg annyira bédicséri a zernyesti fűrészgárat, hogy hazajövök, s mondom édesapámnak: „Apu, megyek Zernyestre!” „Te mit csinálsz ott?” Mondom, találkoztam Bagoly Jóska bácsival, s né, mit ajánlott. „A te bajod, fiam, menjél! De elmegyek én is, legalább Jóska üdvözlöm!” Na, mi terepszemlért tartottunk, háztűznézőbe, megjártuk Zernyestet. Nagyon jól fogadtak, lett egy családi vacsora, odakerült a főgépész, Vas Fazekas András, az is jó ba-

rátja apámnak. A két főnök között támadt egy vita, hogy ki vegyen magához. Jóska bácsi a szállítási osztályon mozdonyokat javított, Vas Fazekas András a központi műhelybe hívott, „mert neked még tanulni kell”. Végül oda kerültem a központi műhelybe. Két és fél évet dogoztam ott, vegyítve magyarokkal, románokkal, de nagyon megértő társaság volt, nagyon szerettem Zernyesten. Az történt, hogy az algépész, aki éjjel vezette a műszakot, nyugdíjba ment, s Vas Fazekas András, tudván, hogy nekünk cséplőgépünk volt, azt mondta: „Pista, fiam, kicsi szekér – nagy szekér! Kicsi gőzgép – nagy gőzgép. Maga itt átveszi csoportfelelősként az éjjeli műszakot.” „Hát – mondom – Fazekas úr, én ezeknek az öreg bácsiknak hogy tudjak parancsolni?” „Nem úgy lesz az, hanem azt fogjuk mondani nekik, maga vizsgázott gépész.” „Jó, de amikor a hazugság kiderül, mit csinálunk?” „Nem fog kiderülni, maga annyira szaki.” Hát voltak vagy nyolcan összesen a váltásban. Bemutatott, s azok bevették, elvégre a főgépész mondta. Nagyon jól ment, kifogástalanul dolgoztunk. Egy zsidó igazgatónk volt, Gandel-nevezetű, meg volt elégedve velünk. Több nyelven beszélt, magyarul perfekt, persze.

– *Kik voltak többen?*

– A szakmunkások közt a magyarok sokkal többen voltak, mint a románok.

– *Ezen csodálkoznának a mai zernyestiek. Ott viszont a papírgyár az igazán nagy üzem.*

– Az velünk szemben állt, az út választotta el a két gyárat. A mi Wolff gőzgépünkben csak fűrészkorpával tüzeltünk, a legkisebb lécet is vitték a papírgyárba. A 280 lóerős gép hajtotta gátert, a műhelyt, mindent, olyan borzasztó erőt fejtett ki. Mert az ilyeneknek két hengerük van, az egyik magas, a másik alacsony feszültségű, ráadásul a gőzgép eltér a robbanómotortól abban is, hogy itt a tolattyút és a dugattyút egyszerre segíti a gőz. Mi azt a gépet karbantartottuk. Volt három gáterünk fenn a csarnokban s egy ún. horizontálunk, amelyen a plaiu-foii-i őserdőkből lekerült legnagyobb rönköket előbb középen elvágták, hogy a gáterbe beférjenek.

– *Hogy folyt a legényélet Zernyesten?*

– Volt egy kedvelt hölgyikém az irodán, akivel szórakoztam, de feleségnek nem kellett senki. Ott a ládaüzemben 40–50 nő dolgozott, s tessék elgondolni, én mégiscsak olyan főnökformának számítottam, én tehát a célokat mindenféleképpen elérhettem volna... De én nem szerettem az ilyenféle barátságot, s különben is már udvarolgattam a jelenlegi feleségemnek Zágóban. Ugyan csak a katonaság után keltünk egybe, de igazi szeretetházasság lett. Hívtam még akkor, telepedjék át velem Zernyestre, de édesanyja nem engedte. Nem tud románul se – mondta. Hanem apósomnak műhelye van Zágóban, jöjjenek én haza, s dolgozzunk együtt – ajánlották. De nem mozdultak a szüleim se, pedig még édesanyámnak is adott volna Vas Fazekas András munkát. Édesapám aztán miután a kollektív becsapta és kifosztotta, a zágoni fűrészgárban kapott állást. Mára lebontották, nincs, legalább ötven ember munkahelye szűnt meg. Mert itt senki azzal nem törődött, hogy építsen is valamit. Ma egy csuprot csinálók, holnap egy tányért! Nem! Csak az osztályharcot élezték.

Nem építettek, csak az osztályharcot élezték

– Én közben Zernyestről nyaranként fizetetlen szabadságot vettem ki, hazajártam a csépléskor segíteni a szüleimnek. A gépet még nem vették volt el, de az öregeinket az első kollektivizálás előtt másfél évvel már nagyon megszorították. Én még Brassóban dolgoztam, már kuláknak tettek – különben apósom is az volt –, együtt a többi nyolc zágoni kulákkal, ebből ötnek cséplőgépe volt. Kik? Hát „pártbizottságunk”! A kapunkra ki volt téve a tábla: *Kulák lakik, ne higgy neki!* Sokáig őriztem még, hogy levehettük. 1950 és ’53 között volt a legveszélyesebb, édesapámat már az elején nagyon gyomrozták. Milyen jogunk volt nekünk otthon a faluban? Ha lementem a néptanácshoz, a padlóra egy kocka volt festve a titkár asztalától jó távol, abba kellett hogy beálljak, és csak úgy beszélgettek velünk, nehogy megharapjuk őket. Bálba nem szabadott járjunk, majálisra se, a moziból kiküldtek. Nehogy elrontsuk a

proletárokat. Odajött egy egyszerű párttag: „Hagyja el a helyiséget!” – és menni kellett, nem lehetett pofázni, mert egy hoppra hívták ki a szekuritátét. Egyszer összeszedtek minket. Nem sikerült megverniük, mert egyet hívtak, s bement kettő-három. Nem tudtak megverni, de az volt a terv, hogy egy kicsit „eljárjanak” velünk szemben. Hazajártam Zernyestről csépelni, pedig a főnököm azt mondta: „Pista, hagyjon békít! Mert a gépet el fogják venni! S ne nagyon járkáljon, mert magukat ki fogják nyírni.” Ki is nyírtak, ő tudta előre.

– 1953-ban jött a pénzbeváltás. Másfél hónapra rá kivetettek ránk egy hétezer lejes adót. De jelzem, egy család 25 lejnél többet nem kapott beváltáskor. Erős pénz volt, 4 lejbe került egy liter bor, de ennyit kaptunk. Akkor kiróttak 2500 kiló marhahúst, nem tudom, hány ezer liter tejet stb. – tehát lehetetlenné tették az öregget. Se kifizetni, se beszolgáltatni annyit nem tudott. Erre kiszálltak az adóhivataltól és lepecsételtek mindent. Nem volt váltóruhám, mert egy szobát hagytak meg, kettőt lepecsételtek, s benn maradt minden. Este édesanyám kimosta az inget, alsónadrágot, s másnap reggel vettük fel – minden egyéb le volt foglalva. Akkor a két bátyám – legények voltak még – fogta a lovakat, s elmentek Nehoiu felé, ott az állami vállalatnál vettek fel erdőkitermelési előleget, hogy tudjanak apámon segíteni, s a pecsétet bontsák fel. Hazahoztak vagy 4 ezer lejt, s így a szobát megnyitották. De állandóan adóztattak.

A magyar pofon

– *Végül megörökölte-e a gépet?*

– Dehogy. Addigra elvették. A gépet egy szép nap a szérúról vitték be a kollektívbe, apám tudta nélkül. Az öregemet becsapta a kollektívelnök, azt ígérte, beléphet, s gépészként alkalmazták. De egy pillanat alatt kirúgták onnan. Bátyáimnak megvoltak a lovai. Elment a két pár ló, el a szekerek, föld, gép, minden. Mindenki „pro-

letár” lett nálunk. Mire én odakerültem, hogy építsek magamnak, semmi se maradt.

Itt jegyezzük meg: a családi összetartás megmaradt, a fiúknak családi kalákában építették meg sorban a házakat, a hatalmas telket felosztva kisebb udvarokra, így ma is szomszédai egymásnak a három fiú portái, sőt saját kis utcácskájuk van. Még egy epizód az ötvenes évekből, a megkísértés klasszikus elemeivel átszőtten:

– Egy nap jön a néptanáctól egy küldönc, hogy hívatnak le. Egy idegen úr, nem tudom, milyen rangja lehetett, de biztosan szekus volt. Azt mondja. „Csoma elvtárs, én jövök egy javaslattal. Ha maga elmegy Bukarestbe tisztiiskolába, mivel líceuma van, hat hónap múlva esküszöm, két csillaggal jön vissza. Hadnagyi ranggal tehát. De van egy kikötés!” „Tessék mondani!” „Többet a szülői házhoz nem jár!...” Ez volt a kikötés. Mondom neki: „Ne tessék haragudni, Önnek vannak-e szülei?” Azt mondja. „Mars ki, disznó kutya!!”... Vége lett a kerrieremnek – elneveti magát. – Össze akartak ug-rasztani a családommal. S valahova elhelyeztek volna, gondolom, hogy pofozzam a székeleyeket.

– *Hallott még hasonló esetről?*

– Volt, aki ráállt, sajnos. Én aztán megtudtam, kik mentek el, s azt is, hogy használták, majd leszerelték őket. Akkor még a Magyar Autonóm Tartomány megvolt, s jobban állott, hogy a magyart a magyar üsse pofon. Hiszen a milícia itt is mind magyarokból állott. De ha oda bément az ember, a hideg rázta ki, mert olyan durvák voltak, vitték el a helyet. Bedolgoztak nagyszerűen. Azért tették ezt, hogy értsük meg: pofot lehet kapni magyartól is.

Decemberben, derékgig folyóvízben

A társadalmilag megbélyegzett rétegek katonaköteles fiaitól a diktatúra megtagadta a kötelességteljesítés többieknek fenntartott formáját, pedig az sem számított épp üdülésnek. Százezrek végeztek három kemény éven át munkaszolgálatot a második világhábo-rús lágerekre emlékeztető körülmények között. A zágoni Csoma

István egészsége végül erre ment rá, vesebaja akkor kezdődhetett. Dolgozott Déda és Szeretfalva közt Monor község határában, majd Szászváros mellett, utóbb a Kárpátokon túl, a coziai kolostor környékén. Pár epizód e megpróbáltatásról:

– Bevonultunk '53 december 2-án, s elvittek Monor községbe, ahol az összes németek által felrobbantott alagutakat, vízmedencéket velünk pucoltatták ki, a hidak, víztornyok romjait velünk hordatták el. Tessék elgondolni, mit jelentett decemberben-januárban a hídpilléreket kiszedni. A civilek közel se mertek jönni, mert ott még lehetett robbanószer. 26-an voltunk a mi rajonunkból, mind „kuláksfiak”, kettő kivételével mindenkinek megvolt a líceumja. Mind magyarok, két román pópa fiát leszámítva. A csíkiakkal egy „dormitorba” [háló] kerültünk, s azt mondta Polgár Dénes: „Te Csoma, úgylehet a Jóistenen s ezeken a tiszteken kívül senki rólunk nem tud.” A barakktáborban a deszkafalak kívül-belül kátránnyal voltak borítva – abban laktunk decemberben! Benn a víz megfagyott. Szegény édesapámék meglátogattak, enni fogtunk, s egyszer csak azt mondja apám: „Fiúk, adjatok egy picit vizet, szomjas vagyok.” Erre egy bölöni barátom: „Tessék várni, Csoma bácsi, hozok egy fát, törjem be a jeget a vederben.” Ilyen volt a hálónk. Úgy kértük, mint az Istent, ne vigyenek ki –hideg volt, rossz idő –, tavasszal dupla normát teljesítünk! Szó se lehetett róla! A rétyi barátom tüdőgyulladást kapott, nagybeteg lett s megkért: „Menj, Csoma, jelentse az alhadnagynak – azt mondták, orvos, de ki tudja? –, mert meghalok.” Megyek, „raportálok” neki, s azt felelte: ha megdöglik, eggyel kevesebb lesz. Ugye milyen kedves vendégek voltunk mi ott? Mi abban a hóban, esőben, jégben állandóan a „sántiéron” [építőttelep] voltunk. Még az hagyján, mert legalább dolgoztunk és nem fáztunk. De az étterem több kilométerre volt. S a vasúton délben bé az étteremig: „Ține cadența!” [tartsd a lépést] – és énekeltünk. Gyönyörűen ment a dolog. Akár az auschwitzi foglyok, akár mi! El voltunk fáradva, hogy szökött ki a szemünk – s fújtuk a nótát. Összesen 230-an lehettünk a telepen, abból csupán pár román. Akiket Magyar Autonómból összeszedtek, oda küldték.

A csapatot utóbb átvezényelték Szászvárosba, ahol vagonokat kellett ki- és beraknia, majd egy földcsuszamlás következményeit felszámolandó az Olt völgyébe vezényelték túl a Kárpátokon.

– Robbantottak, kőbánya volt, s a hegy úgy becsúszott, a vasutat elvitte. Három váltásban dolgoztattak, nagy reflektorok világítottak éjszaka. Össze volt ott keveredve török, tatár, ami létezik, minden. Ki volt adva a parancs: tíz köbméter elhordása a napi norma. De ez még nem volt elég, hanem ilyen krumplimerő vilálával ki kellett rázni belőle a követ, hogy azt ne vigyük, csak a földet. Hordtuk bele az Oltba. Az Olt aztán vitte, ő tudja merre. Volt egy deszka, mint a trambulín, azon egy ütköző, neki a talicskával, buff! – s bele a vízbe. A menet már annyira eldurvult, hogy minden bakának egy száma volt. Én is kiáltottam a pontátornak: „33!” Tett egy pontot. A tíz köbmétert meg kellett csinálni, ha leszakadt rólunk a nadrág, akkor is. Na, amikor tizenhat pont lett, azt áthúzta: ennyi volt egy köbméter. Tizenhat talicska. Úgy fel volt törve a tenyerünk a rengeteg lapátolástól, hogy ha kezet fogtunk volna egy úrral, a vér is megindulhatott volna a kezéből.

– De –, hogy visszapergessem a dolgokat – Szászvárosban még vasutat is építettünk. Tövistől Piskiig mi tettük le a síneket. Kiszeddtek velünk a köveket a talpfák alól, akkor felemelték a síneket, mi visszahánytuk a követ, s jött az aláverés. A krampácsolás. Nagyfejú csákányokkal rittyentettük a követ egyszer, másodszor és harmadszor. Hát én garantálom, mikor azt elvégezte az ember, földhöz ütте magát, nem kellett a vacsora, annyira kifáradt. Kimerítő volt még Monorban, amikor szivárgókat kellett ásni. A vasúti töltés a talajvíz miatt ide-oda csúszkált, emiatt 70 szivárgót ásattak velünk, a legmélyebben fekvő 25 méterre volt. Aki azt kapta el, 25 méter mélyre járt le dolgozni. Támfalakat raktunk, magkötöttük a töltést.

– *Egészsége?*

– Szászvároson, ha befutott egy vagon talpfával, azt kellett ki-rakni. Az olajos talpfáktól mind ki voltunk csattogva, csupa jegy [kiütés] volt a kezünk. Én soha beteg nem voltam korábban, ott sem lettem az. De amikor Monorban a hídpilléreket bontottuk, hosszú

gumicsizmát adtak, csakhogy egy része lyukas volt. A víz bé s ki!. Mikor leszereltem, az itt való körorvos – fájt a hátam keresztül – megállapította, a vesémmel lehet valami, felírt egy gyógyszert. A vesebaj megkezdődött. Pár esztendő múlva az összes fogamat ki kellett hogy húzassam, olyan vitaminhiánnyal szereltem le. Protézist viselek azóta is. Annyira lógtak a fogaim, más megoldás nem volt. Bátyám meglátogatott Monorban, s kért egy kis levest, mert megunta a száraz ételt. Vittem egy borkánkával. A bátyám, aki négy évig orosz fogoly volt Arhangelszkben, megkóstolta, s azt mondta: „Tudod mit? Én ennél jobbat ettem az oroszoknál...”

– *Ó a háborúban esett fogságba?*

– Igen, a frontról vitték el. Nekünk kettőnknek jutott ki, édesanyám mondotta is: bátyád négy évet, Pista hármát szenvedett. A középső? Nem, őt a háborúba se vitték el, mint apámat és nagyobbik bátyámat, katona is olyan szerencsés időben volt, 1947-től, amikor még nem voltunk hergetve nagyon, a Magyar Népi Szövetség erősnek számított. Egyedüli szerencsés hármunk közül a középső testvérem volt. Na, három év és három hónap után leszereltem – az ’56-os forradalom miatt később eresztettek haza –, de olyan gyenge bőrben voltam! Édesanyám kedveskedni akart, és valami jót főzött. Én megettem, és majdnem meghaltam. Nehezen szoktam vissza a normális élethez.

Akadályverseny

A munkaszolgálat poklából szabadulva kellett Csoma István-nak egészségét helyreállítva, családot alapítania, helyét megtalálnia Zágon kollektivizálódó világában. Ő a kisipar „szigetére” vonult vissza, szakmájának így vette hasznát. A kevés független egzisztenciák egyikeként, ha úgy vesszük, a mai vállalkozók előfutára lett. Nem kevés ötletességgel és nem kis sikerrel vívta a maga harcát a magánkezdeményezés szárnyait folyton megnyirbáló állampolitikával. Más körülmények közt alighanem vagyont halmozhatott volna fel, tőkére tehetett volna szert. Igaz, műhelyeit sikerrel fel-

szerelte és működtette, de neki – miként népének – inkább csak a túlélés sikerült. Ezen túlmutató legnagyobb teljesítménye talán mégis saját magába vetett hitének átmentése, mely ma betegségében – hét éve kómából hozta vissza az élők világába az orvostudomány, a művese-állomás és nem utolsósorban erős hite – is egyik fő támasza.

– '58-ban nősültem, s apósom lakatosműhelyében dolgoztam, amíg lehetett. Vaskapuztunk, kerítéseket, istállóajtókat, ilyesmiket készítettünk vasból. Inasunk is volt, öten dolgoztunk összesen. Végül az öregúr nyugdíjba ment, muszáj volt neki, az engedélyt le kellett adnia, s mi kivettük az én nevemre. S egy szép nap bejön az alelnök, hogy utasítás jött: jövőre ne vállaljunk vasmunkát, mert le van tiltva. Ez már Ceaușescu idejében történt. Kellett a vasáru az állami iparnak. Így aztán vége lett a munkának, a banda szétesett, én hazakerültem. A magam szerencséje az volt, hogy a házasságom elején még próbálkoztam Kézdin a Gábor Áronban, s ott bádigosok közé kerültem, mert a lakatosoknál nem volt hely. Fémipari műhelyek, kisipari szövetkezet. Úgy gondolták, aki tud hegedülni, annak a brácsázás is megy. Nekem a vasszakma ment, de a pléhmunkában nem voltam gyakorlott. Meglátta Révai Lajos bácsi, hogy akarat van bennem, s azt mondta: „Pista öcsém, maga velem dolgozik.” S az öreg öntötte belém a tudományt. Ragadt is rám. Onnan aztán hazakerültem, s mikor ez a tilalom jött, elhatároztam, ráállok a bádigos munkára. Hát sokkal pénzesebb volt, mint a másik! Nemhiába folytatták azelőtt a bádigos munkát mi felénk a zsidók. A híres toronybádigosok például, a Berkecziek vagy a Mágoriak, ezek voltak az igazi ászok a szakmában. Sok pénzt kerestem azzal a tudásommal, de aki egyszer megcsináltatta, amire szüksége volt, kétszer már nem csináltatta meg. Elapadt a pénz. Mit tudjak csinálni? Már megvolt a kislányom is! Na, a feleségem nagytatája temetkezési vállalkozó volt, s meghalt. A rokonság ki akarta árusítani, ami maradt. Én előre nem is gondoltam rá, de a feleségem unokatestvérének a férje, adóinspektor, azt mondja: „Miért nem veszed meg a gyászkocsit?” „Tiszta bolond vagy! – mondtam. – Voltam lakatos, lettem bádigos, még asztalos is legyek? Képte-

lenség, nem fér a fejembe a sok hülyeség!” „Ne légy buta! – mondta. – Egy asztalost béállítasz, te vállalkozol, beszerzed az anyagot, eladsz stb.” Na, mi szépen kifizettük rendre a rokonságot, a gyász-kocsit elhoztuk, s megindult az akció. Mi lettünk a temetkezés Zágónban. 20 évig csináltam, ez lett az utolsó szakmám.

– *Jól meg lehetett élni belőle?*

– Nagybátyám lett az asztalos, s azt mondtam neki: „Béla bátyám, ha a Jóisten megsegít, nekünk egy hónap alatt lesz cirkulánk, lesz gyalugépünk, mi nem fogunk kínlódní.” Én benne voltam a szakmában, itt hátul volt egy kis lakatosműhelyem, vasesztergám, hegesztőm, fúrógépem, minden. Nekiestem lendülettel, s ahogy ígértem, úgy lett. És nagyon jól ment. Az egész környék idejárt. Egy alkalommal mondom Száraz Öcsinek, a borosnyai temetkezőnek – erősen jól voltunk –: „Te Öcsi, meg kell emeljem a tarifát, mert nem marad kuncsaftod.” Borosnyói megrendelőnk is volt. Másfél év múlva Béla bátyám a moziból kijövet elesett, és eltörte csuklójában a kezét. Aggódott, hogy mi lesz velem, mi lesz a műhellyel. Én való-sággal vártam már, hogy bizonyíthassak. Figyeltem az öregnek minden egyes moccanását, de nem akartam megsérteni azzal, hogy kiveszem a munkát a kezéből. Egy asztalos állott mellettem, csodálkozott, hogy mint a vasat úgy vágom a fát, de végül meglett, és azt mondta: „Na, egyet, Zolti, te is tanultál.” Érkezik Béla bácsi, egy állványon volt a koporsó. Na, azt mondja, én többet nem kell idejöjje. Ez volt ősszel. Május fele ismét munkába állott, de más-ként csináltuk. Az öregúr fehéren – festék és láb nélkül – rittyen-tette, én pedig díszítettem. Úgy ment, hogy élvezet volt nézni. Mi-kor ő ment haza, álltam be én a műhelybe, ketten nem fértünk volna. Olyan év is volt, hogy 50–60 koporsót adtam el. Szemfedőnk is volt, teljes kiszolgálás!

Csoma István még folytatta volna, a kilencvenes évek közepére azonban egészsége annyira megromlott, hogy abba kellett hagynia. A brassói kórházban, ahol visszahozták az életbe, s ahova két évig járt szűrésre, azt mondotta neki Macavei főorvos: adjon el min-dent. „Én munkást szegődtettem volna, de lebeszél róla. A vesebe-tegnek nyugalom kell. Foglalkozni a kuncsaftokkal, az anyagbe-

szerzéssel, a fináncokkal stb.” „Én garantálom, ezt egy évnél tovább nem fogja bírni” – mondotta az orvos. Így túladata vállalkozásán. Mi maradt mégis a számára? Hetedik éve jár kezelésre, újabban hente kétszer, s életét állandó otthoni tevé-vevéseével tartja egyensúlyban. Nem átadni magát a kétségbeesésnek, letargiának – ez lett a tétje erőfeszítéseinek. Műhelyében, kertjében állandóan akad munka, amit elbír, elvégzi. „Mondom viccből, olyan ez, mint amikor a hangya talál egy legyet, megpróbálja, és nem bírja. Olyankor hívom a feleségem: taszítsuk ketten! Megkérdeztem a brassói orvost: meddig élek én ezzel a betegséggel? Amilyen kedélye van Pista bácsinak, mondta, tíz év múlva is kezet fogunk.”

2002 tavasza

EGY SZABÓLEGÉNY ÁTKEL A KÁRPÁTOKON

42 éve nyugdíjas, de aggkorát meghazudtoló testi és szellemi erővel bír. Az idén októberben tölti a 94-et, és aki meghallgatja, annak eleven történelemkönyv. Kiheverte a fiatalkori tuberkulózist, megmártózott a Caragiale-féle kisiparos-világban, két társadalmi rendszerben kereste a boldogulást, a második némileg kényeztette is, de azóta sokat látott, s nem szállt a fejébe a dicsőség. Szinte fél évszázada kívülállóként nézi a világi tülekedést befolyásért, pénzért, állásért. A nagy kommentátorok közül való. Hízelegni nem kívánó hetvenes öreg szabó mondja róla a Lázár Mihály utcában: „az *elnök* rendes ember volt...” Haj, azok az emlékekben megszépülő – fiatalok voltunk, ugyebár!– hatvanas évek! Addig is, amíg azokkal elszámolunk-elszámoltatunk majd, riportunkat pillanatnyilag bevallott módon a korábbi, a háború előtti idők jobban érdeklik. Utolsó mohikánként alig páran tudnak már az antebellumról beszámolni. Miként nem egy esetben megjárta a riporter, amikor tapasztalnia kellett: ha életben van is a tanú, a megnyilatkozási alkalom későn érkezett... Nincs viszont baj a memóriával a sepsiszentgyörgyi nyugdíjas körökben közismert *Módi Ferenc* bácsinál!

Tömegesen menekült a nép a faluból

– Szüleim, Módi András és Varga Mária Rétyen születtek és ott is vannak eltemetve. Szegények voltak, gazdálkodtak. Egy lánytestvérem volt, 94 éves korában halt meg. '914-ben kitört a háború és édesapámat elvitték katonának. Mi hárman, édesanyám, a 8 éves nővérem és én ötévesen, elmentük gyalog Kézdivásárhelyre, hogy a kaszárnyában elbúcsúzzunk édesapámtól. Úgy elbúcsúztunk, hogy '19-ig semmit se hallottunk róla. Fogságba esett, valahol Omszkon túl egy szibériai aranybányában dolgozott. Azt mesélte, olyan hideg volt, csak ketten mehettek ki a barakkból. S olyan gép volt már

akkor a kijáratnál, ami addig zúgott, ha egy arany szemcse ragadt a ruhájukra, amíg lerázták magukról. Mit mesélt még? A nyomorúságot, azt! Szabadulni a vörös forradalom kitörése után szabadultak. Megkérdezték őket: melyik oldalon akartok harcolni? Valaki azt tanácsolta: mondjátok azt, a vörösöknél. Így aztán rá két évre kiengedték őket s hazahányódtak. Édesapám posztócsizmában jött haza, pufajkában, kecskebőr mellényben s valami kötött szveterben, hogy csak a szája s a szeme volt szabadon. Így érkezett meg augusztusban öt évi távollét után!...

– *Hogyan élt a háborús időkben a nép?*

– Mi, gyerekek, kiálltunk az országútra egy deci petróleumot kuncyerálni a katonáktól, sokszor egész estig kinn ácsorogtunk. Abból mécs égett. Este az asszonyok fontak, az öregek meséltek, a gyermekek a sötétben játszadoztak. A háború után nagy szegénység volt. A pityókát karikára vágtuk, a kályha tetején megsütöttük, s nagyot ittunk reá! Olyan étel volt, hogy le a kalappal. A cukorrépa tartotta a népet. Abból szirupot csináltak, azt puliszkával összekavarták és tésztát sütöttek belőle. A cukorrépából még sör is lett. Olyan habja támadt. Vagy kentük a sűrű szirupot az árpakenyérre. S a sok puliszka. Hát attól nyuvadt meg az ember, de túróval, tokánnal, tejjel meg lehetette enni. Tej lett, az állatok megvoltak. A '16-os menekülés? Vaj tíz napot mi hárman is futottunk, el Bibarcfalváig, de aztán megmondták: ne menjenek maguk sehová! S visszajöttünk.

– *Nem történt semmi?*

– Dehogynem! A szekérről elveszett a zöld kalapom. Azt búsultam életemen keresztül.

Rétyen rengeteg volt a „világlátott” ember, Módi bácsi, íme, mivel magyarázza, hogy hazatértek:

– Réty községben élt egy nagybirtokos, dr. Antos János. Felesége, báró Radák Kata valahol az ország szélén lakott, a család ott tartózkodott, s az itteni birtokot eladta. Azt három ügyes csíki legény megvásárolta. A három tesvérből Márton Mihály Rétyen telepedett le, oda nősült. Gyermeük nem született, de nagyon jóra való emberek voltak. Márton úr azt élvezte, ha kocsnába ült s jöttek a fiatal asszonyok, mindig kérdezte: „Na, Márka, hogy volt az éjjel?” Azok

tiltakoztak, mire nagyokat kacagott. Elég az, hogy Márton úr meggyőződhetett róla, miért vándorol el a nép. Mert nincs megélhetőség, nincs föld. S ő nem adta el egészben a magáét, hanem felparcellázta – s az egész föld ma Réty község kezében van! Ő rájött, mi űzi el az embereket. Mert a *harmadás földből* nem lehetett megélni. Igen, a szüleim is: három csomóba rakjuk a pityókát, mondjuk, s abból a gazda elvesz kettőt, s aki kiszedte, egyet. A gabonát kilenccébe vagy tizedébe aratták. Egyet kapott, aki learatta. Ebből nem lehetett élni, ezért menekültek el. Márton úr nem földbirtokosnak adta, amije volt, hanem a népnek, a pénzkeresetre kiment magyaroknak. Történt mindez a húszas-harmincas években. Varga Vilmos nagybátyja – írt volt róla – hatvan holdat vásárolt így fel. Nagy dolog volt a Márton úr részéről!

A kivándorlás a húszas évek elején tömeges jelleget öltött. Ahogy Módi bácsi fogalmaz:

– Menekült a nép pénzt keresni. Ahol a magyar ember megjelent, ha egy szót se tudott románul, föl volt véve. Mert becsületes és szorgalmas volt. Az erősebb fiatalok kezdték, azok előbb Galacon hajókat rakodtak ki. Aztán Bukarestbe tódult a többi. Szegeztek be az ajtókat, ablakokat, s mentek a bizonytalanságba, akárcsak mi. A legnagyobb baj velem volt, mert csak 12 éves voltam. Szerencsémre, egy nagybátyám Bukarestben szabóságban dolgozott. S engem elszegődtetett inasnak. Így tőlem megmenekültek. Így kezdődtek a nehézségeim, amikor 12 és fél éves még nem voltam, 1931 elején történt.

Kis Budapest

A rétyi elvándoroltak is folyton hazagondoltak:

– Összebeszéltek, hogy harangot öntetnek. A harangot ugye Gábor Áronék vagy kik, beöntötték a forradalom alatt, hát vásároljunk másikat! Összetársultak, s megvásároltak egy harangot. Azt delegációval hazaküldték s átadták az egyháznak. De hatalmas tömeg élt Bukarestben. A Cișmigiu-kertben – óriási park – vásár-

nap nem hallottál román szót. Egyszer egy elegáns úriember, kifogtam, amint azt súgta a feleségének: „Mica Budapesta!...” [Kis Budapest!] De nekem a munkahelyemen se mondta soha senki lebecsülőleg, hogy csak „magyar” vagyok.

Ennek megvoltak a sajátos okai. De előbb pár szót a szülőkről:

– Édesapám járt csatornaásni. Édesanyám háztartásokban dolgozott. Ásták mindenféle a sáncokat, mindegy volt nekik, mit csinálnak, csak pénzt keressenek. Az építőtelepek is tele voltak székelyekkel. S fel is vették őket, mert tudták: amit rájuk bízna, azt elvégzik. És nem lopnak. A székelynek becsülete volt. Lakni? A munkahelyen laktak. Nem tartottak külön lakást. Édesanyám a konyhán lakott, ahol dolgozott. A nővérem meg ahol a gyermekekre vigyázott.

Conu Fernolend műhelyében

– Én inas lettem. Mindig elsírom magam, ha eszembe jut. A négy esztendő alatt én végig az asztal tetején háltam – ágyam nem volt –, gyaluforgáccsal töltött zsákvászon matrácra, amit a fásszínben tartottunk. Le is porozott rá télen. Éjjel én addig sírtam, amíg elaludtam. Mert úgy fáztam. A szabóságban világosság kellett, az mind ablakból állott, ugye, s én az ablak mellett háltam. Kezdő mester volt, s csak két inasa került. Román? Nem, valami *italiano macarone*, olasz vagy miféle, mert Fernolend volt a neve. A felesége csángó származású, az édesanyja nem is tudott románul. Az az asszony került Bukarestbe, ott férjhez ment, lett négy leánya, ezek egyike az én mesterném. Az is baj volt, hogy egymás után születtek a gyerekek, s mivel kezdő mester volt, kliensköre (Erdélyben *kuncsaft*nak mondják) nem volt. Ezért bedolgozott a nagy üzleteknek. Engem küldött. Sokáig tartott, míg munkát adtak. S az utcán trámváj járt – lovas trámváj [omnibusz] Mikor hegyre ment, még befogtak egy lovat. S mikor a mellékutcából kijöttem, a legnagyobb sebességgel haladtak a lovak. Félttem, megszid a mester, miért késtem, felugrottam. Megkaptam az egyik kezemmel, de a másikban volt az anyag. Az egyik lábam becsúszott a kerék alá.

Egy köröm sem maradt a lábamon! De én nem azt búsultam, hanem azt, hogy megver a mester. Behintettem hamuval. „Hát veled mi történt?” – kérdezték otthon. Átütött rajta a vér. „Hát máskor mész-e villamossal?” Harmadnap hogy jártam: felugrottam megint, a kalauz leállította a villamost, és elvette a sapkát. Majd megverte a nép: hagyjon békát a szerencsétlen gyermeknek!... Na, ilyen volt az élet!

– A másik baj: ha reggel négykor nem mentem kenyérért, barna kenyeret nem kaptunk Sokszor este tizenegykor még varrtam, de hajnalban kelni kellett. Ha nem kaptam, szidtak, hogy „az inas úrnak franzella kell”. Sokat éhezünk, mert kezdő volt a mester is, aztán elhízott, s nem szerette a munkát, a nagy család pedig megvolt. A kereset kevés. Egyszer fáért küldött. Olyan magas helyre kellett felvigyem, mintha a Három Rózsától a baromhegyi román templomig kéne felmenni Szentgyörgyön. Mikor az utca sarkáig értem, nem bírtam feltaszítani. Meg voltam fagyva, sokáig tartottak, mert csak 25 kilót vettem, s azokat engedték előre, akik nagyobb tételben vásároltak. Nekem a fából még tüzet kellett hogy tegyek, s a talicskát visszavigyem. Leültem és sírtam. De én megfogadtam tíz esztendő koromban: ha megérem, hogy keresetbe lépek, az én apám nem lesz többet napszámos!. Négy év után felszabadultam, még egy felet mint praktizáló dolgoztam. Tizenhét évesen már pénzt kerestem. Úgy húszéves lehettem, mikor azt mondja egyszer édesapám: „Szégyelljük magunkat, egyedül több pénzt teszel le, mint mi hárman.” A legolcsóbb helyeken kosztoltam, gyalog jártam a város szélére, ahol kovártélyban laktam, hogy ne fizessek villamost.

Gyűjteni s menekülni

Inasságából szabadulva az 1925 és 1940 közti kiadós időszakot Módi Ferenc még a román fővárosban töltötte. Szülei a megkeresett pénzzel időközben hazatértek, pár hektár földet vásároltak szülőfalujukban, hogy végre otthon lehessenek benne. Módi Ferencnek

külön 70 ezer leje volt félretéve a Háromszéki Takarékbán műhelynyitás céljával. E tervre azonban nagy veszélyek leselkedtek:

– A mestert mindjárt otthagytam és a Calea Victorián, Bukarest lelegegánsabb utcájában kaptam egy szabóságban állást, mert bátor voltam. Bürger Mihály volt a mester, magyar zsidó, perfekt beszélt magyarul. Hogy sok magyar szabó lett volna a Calea Victorán? Hát munkás, ugye, sok. Na, de Bürger csódbbe ment és felmondott. Már '31 január 1-én olyan helyet kaptam, ahol tíz évet dolgoztam. Ez is magyar zsidó volt, Schnitzer Sándornak hívták. De ő már az Athenee Palace szálló közelében, száz méterre a királyi palotától. Hogy jól megfizettek-e? Órabérre dolgoztam neki. Akárhány kliense volt, szombaton este jött fizetni. Egyszer megtudtuk, nincs pénz, s ő a szomszédtól kért kölcsön, hogy minket kifizethessen. Voltunk hatan munkások és egy kifutó legény. „Segéd urak – mondta –, én addig tudok maguktól követelni, amíg fizetni tudok.” A kollégák mind magyarok voltak, persze. Fehér András, Kraitner Sándor – sváb származású – Nagykárolyiak. Úgy jöttek Bukarestbe, mert hallották, jobban lehet keresni. Itthon? Hát itt annyi volt a szabóság, hogy sok. Az a mondás járta: kutyába rúgok s szabó sz...ik!

A két világháború között az erdélyiekre adót is nagyobbat vetett ki a román állam, úgyhogy nem pusztán a proletárok, a kisiparosok is a Regátban igyekeztek szerencsét próbálni.

– Emlékszem, 22 lejes órabérem volt. Egy kiló karaj letisztítva 20 lejbe került. Szóval jól kerestünk. Inkább túlv dolgoztunk, több volt akkoriban a kézimunka. Az összeállítást géppel végeztük. Egy darabot öten varrtunk. Rendelésre. Ő annyira ment, hogy a sok zsidó kereskedő felpártolta, s kapott hitelbe szövetet. Szombaton ment, s „kéregetett”. Azt mondja: „A nyavalya törje a mocsok zsidóját!” Kacagtuk, ő is. És adta a pénzt. Honnan került oda? Nagyvárad volt. Mikor jöttek a zsidóüldözések, a vasgárdisták, minden, annyira tudott németül, annak adta ki magát. Aztán mikor '40-ben azzal hitegették őket, hogy Konstancáról, Galacról kimehetnek a Szovjetunióba, azt hallottam, oda bevonult a lágerbe, ott beléjük lőttek, mert lázadoztak. Hogy a vagyonukkal mi lett, nem tudom,

én már '40 nyarán eljöttem Bukarestből. Úgy nézett ki, az egész világ égni akar.

Az önállósulás vágya

Mi egyébre törekedhetett egy felszabadult szabóinas, mint arra, hogy idővel ő is saját műhelyt nyithasson? Módi Ferencnek ez sosem sikerült, bár keményen törekedett rá. A húszas évek elejétől minden garast a fogához vert, olyan komolyan takarékoskodott, hogy egy évtized alatt 70 ezer lejt tett félre e célból – bankbetétjét azonban elvitte a gazdasági válság, illetve a konverzió néven ismert törvény, melyet az általánossá vált eladósodás hatására a román parlament az adósok javára hozott. A Háromszéki Takarékbán őrzött betétje ennek következtében elúszott. „Még az ismerős, akinek kölcsön adtunk, az sem törlesztette tartozását, arra hivatkozva, hogy a konverzió felmenti kötelezettsége alól” – meséli Módi bácsi. Szülei valamivel jobban jártak, sikerült megtakarításaikból négy hektárt vásárolniuk Rétyen és 1932-ben hazaköltöztek; ennyiből már meg tudtak itthon is élni. Az ő egy évtizedes erőfeszítéseik tehát nem bizonyultak hiábavalóknak, bár a gazdasági válság nyilván nekik sem kedvezett. Fiuk, Módi Ferenc miután anyagilag leégett, nem tehetett mást, a bővebben buzgó jövedelmi forrás mellett, a román fővárosban maradt, behozni, ami behozható volt. Hatodmagával alkalmazottként (proletárként) tovább dolgozott a királyi palotától száz méterre fekvő szabóműhelyben, míg 1933-ban utol nem érte a betegség. A sok nélkülözés, a kiuzsorázó munka, a nehéz, megterhelő inaskodásban töltött gyerekkor és az önmegtagadó takarékoskodás „jutalmaként” a legyengült szervezet áldozatul esett a gümőkóros fertőzésnek.

– Azért nem vittek katonának, mert 1933-ban tébécés beteg lettem. Kétszer halasztottak a sorozásnál, de nagyon le voltam gyengülve, nem tudtak besorozni. De ahányszor behívtak, mindig ott tartottak két-három hétig, cementen feküdtem a nagy hidegekben. Hozzájárult ahhoz, hogy igen súlyos beteg lettem. Két hetet

töltöttem dr. Kozmuczánál a kolozsvári szanatóriumban, utána hat hónapra Torjára utaltak be. Meggyógyultam, mert nagyon meg akartam gyógyulni. Mások benn a melegben, én délelőtt-délután kinn feküdtem a verandán, ha hűvösebb volt is, hogy jobban legyenek. Juhbőr zsákokba bújtam és szívtam a friss levegőt. Elértem, hogy már nem voltam fertőző.

A szülők egy évtizedet, Módi Ferenc kettőt húzott le a román fővárosban. Már anyanyelvi szinten beszélt románul, élettársat is ott választott. Besszarábiai orosz lány lett a felesége, egy nagynéni nevelte, a rokonokat úgy elsodorta a második világháború, hogy soha nyomukra nem tudtak bukkanni. Hogyan ismerte meg a feleségét? – e kérdésre csak annyit felel: „Szép lány volt. Talán édesanyámon keresztül, ott dolgozott ő is, háztartásban.” Az ifjú házaspár alighanem maradhattak volna Bukarestben, ha a készülő világpolitikai fordulat nem fenyegetett volna azzal, elszakítja őket Erdélytől.

Varrótűvel a háborúban

– Az egész világ égni akart. Mikor én meghallottam, hogy Lengyelország követeli Danzingot és meg is kapja, én azt mondtam: akkor Magyarország is jogosan követelheti Erdélyt. Az olaszok támogatták abban, hogy visszakapja. Nálam minden szombat-vasárnap nagy gyülekező volt, mert szép lakásom volt. Éjjel-nappal a rádiót hallgattam, aludni sem tudtam már. Édesapám elhalt volt már, de édesanyám idehaza egyedül – nem hagyom édesanyámat! Menjünk haza! Ha visszaadják Erdélyt, nekem édesanyám mellett a helyem. Jöttek a barátok hétvégeken: Kakas Bálint, Maksai Laci, Csősz Márton. Idevaló székelyek, ők szombaton-vasárnap nem hiányozhattak. Én már annyira voltam, nem tudtam, hova legyek. „Mit csináltok?” „Csomagolunk! Költözünk!” „Meg vagy te bolondulva, Feri!” „Vagy segíttek – vagy ki innet!” Történt mindez 1940 júniusában. Előzőleg már küldtem a bútort haza. Azt mondják az állomáson: „Hu, boanghinii!” [Le a hazátlan magya-

rokkal!] „Ce ai spus, mă?! Am o moșie la Covasna, de îți bat toate familia!” [Kovásznai birtokos vagyok, megleckéztetem az egész családot!] „Vai de mine, nu de dumneavoastră am spus!” [Jaj, kérem, nem önre mondtam...]” Küldtem haza, amit egyszer lehetett. Mondtam a sógoromnak – nővérem férjének: „Élelmet vásárolni legalább tíz évre!” „Pénzem legyen!” „Pénzed lesz!” Hát kérem, jön a bécsi döntés, és én – már otthon – megyek az állomásra eléjük, fogadni őket: „Te okosabb voltál...” „Igen? Azt mondtátok, bolond vagyok...” De én 1940-ben állandóan azért hallgattam a rádiót, lássam, mit mondanak Erdélyről. Mikor láttam, vastagodik a dolog, otthagytam Bukarestet. Sok minden ott veszett. Be voltunk szépen rendezkedve, a sok bútor. Csak két finom szekrényt tudtam megmenteni. De engem nem érdekelt, csak jöhessek. Pedig jó keresetem volt a műhelyben, a közeli Piața Amzeien a mészárosok mind barátaim voltak. Magyarok jórészt, persze. Mind flekkenyeken éltünk!... Aztán hogy velük mi történt, nem tudom, én idejében eljöttem, nehogy a határt megvonják. Sógorom például menekülésre kényszerült. Három kocsival szállította a családot s a holmit. A harmadik kocsit azzal a feltétellel hozta el a sofőr, ha őt magát visszavisszük Brassóba. Az utolsó percekben történt, 1940. szeptember elején. Lerakódtunk és viaszaladtunk vele Brassóba, ő az állomáson kiszállt, mi két nőt csomagokkal felvettünk, s a kocsival visszafele indultunk. Közben a román csendőrök elállták az utat, Kökösnél a tiszt intett, megállás. „Na, szerusz kocsi!” – mondta sógorom. Én kiszállok, s megyek szembe vele. Jelentem neki – tökéletesen beszéltem románul s bátor voltam –, kliensem van, megfizetett jól, húsz percre van szükségem, hogy megtérülhessek. Átengedett!...

Módi Ferencet azóta is várnák a kökösi hídon túl, ha az országhatár közben nem költözik megint arrébb. (Ilyenek ezek a kelet-európai rendezések!)

A hazatelepülteknek egy gondjuk megoldódott, de újabakkal gyűlt meg a bajuk.

– Ide sereglettek a magyar szabók Brassóból s mindenhonnan. Nem volt szükség sehol az emberre. Egyik barátommal mégis kap-

tunk egy mesternél egy szobát, hogy ott dolgozhassunk. Csináltattam egy hatalmas asztalt, ketten elfértünk benne, abban aludtunk. Feleségem egy szót nem tudott még magyarul, de otthon élt édesanyámmal Rétyen. Édesanyám csak egy kézzel tudta fejni a tehenet. Egyszer nem volt odahaza, a feleségem hátralopózott, s megfejte helyette. A sétárt szépen megmostuk, s visszatettük a helyére. Édesanyám hazajön, s végezné a dolgát. Hát a tehén nem adja le a tejet! Nagyot kacagtunk. A feleségem gyorsan megtanult fonni, olyan finoman font, mint a falusiak. Magyarul is jól beszélt már. Másfél évre rá megörököltem egy házat itt, a Május 1 utcában, beköltöztünk. Mivel sok szabót behívtak katonának, lett munkám, öt szabónak dolgoztam be. A feleségem kézimunkálta a darabokat. Nadrágokat varrtam. Pedig én azt nem is tanultam. Illetve, egyszer mondtam édesapámnak még inas koromban: „Milyen szabó leszek én, ha csak zakókat varrok?” Aztán beszélt a mesterrel, s megtanított mellényt, nadrágot varrni. Na de mi a feleségemmel látástól vakulásig! A tőszomszédom gazdálkodó egyszer elkáromkodta magát: „Módi úr, sose tudok felkelni maga előtt!” Sokat dolgoztunk, jól kerestünk.

A szövetkezet s az idegösszeroppanás

Módi Ferenc önállósulási szándékának az 1944-es fordulat nyomán mondott végleg búcsút. Az új világ cserébe más előnyökkel kecsegtetett:

– Aztán bejöttek az oroszok. Megszerveztük a textilgyárban itt Szentgyörgyön az *economatot*. Szövetkezet-szerűség volt, kezdetben öten dolgoztunk benne. A munkásoknak varrtunk, élelmet, mindent az *economaton* keresztül kaptunk. Én már 1944 karácsonyán párttag lettem. Egy szabó ismerősöm szervezett be. Na múlik az idő, a kollégáimat mind kiemelik ilyen-olyan beosztásra, nekem még portási állás se kerül az állami szektorban. Tekintélyem van – még sincs becsületem. Addig fírgelődtem, míg megtudtam a megyei káderosztálynál, hogy „kicsi kulákként” vagyok számontartva. A

földek miatt. Négy hektárunk volt, s még örököltém egy hektár 80 árat. De nem tudtak bántani, mert a szövetkezeti tagság választott. Igen, megszerveztük közben a szabószövetkezetet. Tizenhárman dolgoztunk, a munkaadók egy se akart bejönni, csak a munkások. Annyira mentünk, hogy az egyik mester – Turóczki Ernő, Brassóból menekült volt – azt mondta, feláldozza a műhelyét. Tizenhárman kezdtünk egy szobában, saját gépekkel, felszerelésünkkel. Aztán 93-an írták alá a beadványt, hogy a bíróság engedélyezze.

A szövetkezetszervezés „fonákjára” Módi bácsi nem tért ki; kérdésekre, hogy az erőszakot ki alkalmazta, azt felelte: a brassói ügyészség, rendőrség. Ezeket nyilván más fogja majd elmesélni. Sepsiszentgyörgy kiterjedt és viszonylag jómódú kisiparos világának mindenesetre a szövetkezetek tették be az ajtót, azok hamarosan egyedül maradtak a porondon.

– ’49 március 7-én beindult a szövetkezet, s mivel én jobban beszéltem románul, engem választottak elnöknek. Másfél évre rá mindenki be volt híva. Felfigyeltek rám a központban, behívtakak kétheti tanfolyamra Bukarestbe, majd megtettek a brassói – mutatja az „Oraşul Stalin”-ba szülő kinevezést – unió vezetőségi tagjának.

Háromszéket, Csíkot, Szebent stb. járja, szervezi és tanácsokkal látja el a kötő- és készruhagyártó kisipari szövetkezeteket. Az ’53-as tartományi rendszer bevezetésekor minden szakmát egy központ alá vontak össze. Mai szemmel az iratokban az az érdekes, hogy a brassói unió elnökét Szabó Bélának, a káderest Szentpálinak, az egyik alelnököt Balogh Gyulának, a másikat Módi Ferencnek hívták. (Ki írja meg a brassói magyar iparosvilág alkonyát jelentő ötvenes évek történetét?) ’55-ben nem vállalta tovább, hazatért feleségéhez, munkatársaihoz Szentgyörgyre. A mammutszervezetek világában vajon min múltott a kisipari termelés sikere? Az anyagbeszerzés csak azoknak ment, akik összeköttetésekkel rendelkeztek.

– Amíg távol voltam, itt egymás után cserélték az elnököket. A szövetkezet le volt rongyosodva. Már a Magyar Autonóm Tartományhoz tartoztunk. Visszatettek engem elnöknek. Nekem megvolt az ösmeretségem Brassóban, a Scherg-gyárban. Partizanul roşunak nevezték. A legfinomabb szöveteket gyártotta. Ahogy visszatettek,

harmadik nap mentem a gyárba, és egy Bucin autó szövetet hoztam. Ha a gép elszakítja valahol a szövetet, az selejt: reszli. Egy nadrághoz 120 centi kell. Én kiválogattam, s kilósba megvettem fele áron. Szentgyörgyön a nők mind a legdrágább szoknyákba öltöztek fel! Egyszer azt kérdik Marosvásárhelyen: Mi történt Szentgyörgyön, hogy csak úgy folyik bé a pénz? Ez volt a titok: a készpénzalap! December végén az elszámolásnál kaptak a tagok 7 ezer lej osztalékot. Attól az évtől 13. fizetés is járt. Ma is emlegetik a tagok; egy-egy disznót vásároltunk a pluszkeresetből. De a brassói gyárban nekem azt adták, amire szükségem volt. Egy Lustig nevű ismerősöm sokszor telefonált: „Gyere, nincs itt a főnök, azt adok, amit kérsz.” Rohamosan gazdagodtunk. Jött az év vége, a vendéglős már várta: 200–250 emberre terítették a banketten. Csak azzal tettek engem tönkre, hogy mikor a legjobban ment a szövetkezet, ’61-ben összeválták az egész kisipart egy szervezetbe. A fodrászokat, asztalosokat, lakatosokat, cipészeket, mindenkit! 33 szakmát, összesen 650 embert.

Előkerül egy korabeli kimutatás a hatvanas évek közepéről, látom, Módi Ferenc elnöknek 2250 lej volt a fizetése. Nem kis pénz akkoriban, de azt állítja, egyes normatúlteljesítő szabók bére meghaladta az övét. A központ a mai Bodok szálló előtti téren állott, az államosított, volt Bogdán-házban működött:

– Kétemeletes hatalmas épület. De abban mind lakók voltak. Ahogy szaporodtak a tisztviselők, barátomtól, a polgármestertől kértem egy-egy lakást, és a lakókat kiköltöztettük. Kertes házat kaptak, kimeszelve, minden. Annyira fájt a lelkemnek, mikor lebontották! Na, de a kisipari összevonásnál kaptam két olyan alelnököt, hogy nem boldogultam velük. Az egyik nagy párttag volt, ott tekergett folyton, nem sok hasznát vettem. A másik drága jó gyermek, de családi problémája miatt kezdett el inni. Nem tudtam megmenteni. Nem váltathattam le sem, szégyelltem volna; mint inas a kezem alatt dolgozott. Az ital megölte. Én meg idegösszeroppanást kaptam, a kórházból egyenest nyugdíjba mentem még 1968-ban. Még csak 42 éve vagyok nyugdíjas – neveti el magát. – Jaj, igen: egy ideig a Bodokban [vendéglő] gyűltünk össze egy-egy sörre, beszél-

getésre. '90 óta nem járunk, úgy elvágták a nyugdíjunkat. Van egy klubunk, ott találkozunk. De mára nincs egy barátom se. A lányom könyvelőnő, ő segít. Az orvos, aki 40 évesen, mikor kigyógyultam a tébécéből, megvizsgált, azt mondta: élélhetek akár 80 évig is. Ha tudná, hogy 94 leszek az idén október 23-án!...

2002 októbere

HOGYAN TETTÉK TÖNKRE SZEGÉNY CEAUȘESCUT

Dónáth Dénesné Fákó Mária a legfürgébb mozgású és észjárású kilencvenéves, akivel valaha találkoztam. Ma is tehenet fej, majorságot tart, zöldségeskertet művel, háztartást vezet – méghozzá egyedül, mert már negyedszázada özvegyasszony. Egész élete Bikfalván telt, s azzal állított meg egy nap, hogy egyszer majd elmeséli, milyen szép falu volt ez hajdanában. A hangsúlyából kiéreztem: a mai ennek legfeljebb árnyéka lehetne. No de akkor hallgassuk meg! Született 1909-ben...

(*Gazdálkodás.*) Édesapámnak szép életje volt a Lisznyó [szomszéd-falu] felé eső végén a Nagy utcának. Két szekér járt ki. Földje nem volt olyan nagyon sok, úgy hét vagy nyolc hold, de ezek a nagy urak, Simonék, még adtak egy nagyobb darabot törökbúzának s egyet kaszálónak. A szénát felibe s a sarjút harmadába kaszálta. A törökbúzát mi vetettük, kapáltuk, felibe műveltük. A Simonék egész birtoka ki volt adva. Sok szép gazdaság volt ott, mindenütt ökör, ló, s a legtöbb helyről két szekér járt ki. Mi szőttünk-fontunk, törtük a kendert, abból éltünk. Édesanyámék disznókat tartottak, neveltek egy pár ökröt, s eladták.

(*Rokoni szeretet.*) Ezt tessék meghallgatni! Később történt. De hogy mennyit ért a rokon szeretet. A férjem nagybátyja, Harkó bácsi itt lakott közel hozzánk. Anyósom ett meg, hogy a szomszéd kertet megvegyük. Mondom: „Harkó bácsi, jöjjön, kezeskedjék, adjanak nekünk kölcsönt a bankból”. „Fiam – azt mondja –, olyan sokba kerül, ne menj a bankba. Van itt egy öreg néni, van egy borjúja, annál leszek én kezes. Zabotok van-e? Azt felnevelitek, s három hónap múlva értékesítitek.” Igaza lett. Pénzünk es lett, bankba se kellett menni. Ennyit ért egy rokon tanács, egy szép beszéd. Most nem segít senki.

(*A falu együttl.*) Sokszor elmondom a gyermekeknek, édesapám a törökbúzát mennyire szerette. S mikor kihirdették, hogy augusz-

tus nem tudom, hányadikán mindenki törje, akkor menni kellett. Vagy amikor az erdőt megszabadították aratás előtt. Akkor volt szabad mindenkinek az erdőre menni. Erre pontosan emlékszem: éjjel tizenkettőkor indult az erdőre fel az egész falu. Tíz órára már itthon voltunk, lehoztuk a tűzifát. Énekeltek, füttyültek, az ökrökön nagy harangok. Kökös és Doboly is egyszerre, mert azoknak is itt volt erdeje. Dobolynak hatalmas nagy a Bornáson. A máséhoz nem nyúlt senki, ölfá ölfát ért. Dobolló fölött a Bornásról s az Édespatakról hordtuk. Bejöttünk megrakott szekerekkel, a kocsmában mindenki megivott egy decit, s énekelt hazáig.

(*A menekülés.*) Hétéves voltam 1916-ban, mikor bétörték a románok, s menekülni kellett. Édesapám a háborúban volt, édesanyám gazdálkodott. Fejérnépekkel, hárommal, édesanyám elindult bé Szentgyörgyre, hogy a tehenéhez még vegyen egyet. Mikor Kilyénbe ért, jött a repülő, s szórta a cédulát, hogy menekülni kell. Ő, szegény, megtért, megcsinálta a kenyérkovászt meg a kalácskovászt, s fölkerelkedtünk. Ment a három gyerekkel. Meg az egész faluval. Alig maradt itt vajegy öreg. S a fiatal tehénnek a lába kezdett fájni, mi az út szélén maradtunk. Jöttek a magyar csendőrök: muszáj menjen, mert itt az ellenség! Mondta: „Nem tudok.” Akkor odahoztak egy új tehenet, a másikat hátul kötötték. Kiskapusra értünk, ott töltöttünk, már nem tudom, mennyi időt, s akkor édesanyám a marhákkal visszajött. A házunkban az egyik szobáról hiányzott az ajtó, a katonák benn piszkoltak... Édesanyám aztán rendbe szedte az életet.

(*Iskola.*) Édesapám 1922-ben jött haza az orosz hadifogságból, négy és fél évet tartották ott. Én iskolába jártam, hat osztályt végeztem, és még egy évet, aminek a végén abszolváló vizsgát kellett tenni. Azelőtt jelent meg a román tanító, a magyar állami iskolát elvették, a falu megoszlott. Engem édesapám magyar iskolába adott. A Buna-kertben, az esperesi lakban szép nagy szobák voltak, oda tettek bé münkö. Református felekezeti iskolába jártunk vagy tizenheten. Aztán valami történt, megszüntették az iskolát, az én gyerekeim már románba jártak. Farkas tanító pedig kántor maradt az egyháznál.

(*Udvarlás.*) Tizennyolc évesen mentem férjhez. Hogy ismertem meg? Falumbeli volt. Mentünk az erdőre, marhát öröztünk, tizenhárom-tizennégy éves lehettem. S eljött az én uram, s szeretgetett. Kötött nekem egy seprűt. Mi, persze, egy nagylánnyal jártunk, féltünk a fiúktól, nem olyan világ volt, mint most. S elég az, kötött egy seprűt. S mikor az erdőről béérünk, mondja: „Na, Fákó Marika, add ide a seprűt, mert eleget emelted.” De én hazamentem sírva! „Édesapám, Dónáth Dénes elvette a seprűmet!” „Hadd el fiam – azt mondta –, az lesz a te urad.” Máskor szintén marhákkal jártunk az egyház nagy erdejében, s hát kapott egy madártojáskát, azt a kezembe adta. „Marika, vidd haza!” Mikor értünk az aljba, a kezembe belecsapott, a tojás széttört. Hazamentem, sírva. Olyan buta voltam. „Hadd el, fiam – vigasztalt édesapám – az lesz a te urad.” S igaza lett!... Milyen fiú volt? Első osztályú. Fiatal korától megyebíró, aztán presbiter. Mikor a hátulgombolósok is presbiterek kezdtek lenni, lemondott. Bejött a tiszteletes: „Dénes bácsi, maga hogy csinál ilyet?” „Itt a vejem – azt mondja –, én már öreg vagyok, lépjen ő a helyembe...”

(*Hozomány.*) 1925-ben jöttem férjhez, akkor kezdtem meg az életet. Adtak a szüleim mindent: egy tehenet, két disznnyót, három juhot, majorságot. A perefernumlevelembé beírtak mindent. Párnát, paplant, mindent! Nagy lakodalom volt, sok-sok szekér s Uzonból két kocsis. Ilyen úri kocsis, amilyen a szomszéd Simonéknak volt... Az uram tizenöt évig járt a Simon úrék kocsijával. Ha menni akartak valahova, mi vittük a lovat, a sárga kocsis volt az úré, a fekete a nagyságáé.

(*Gyermeknevelés.*) Sokat dolgoztunk, menni kellett. Született egy kicsi leánkám, s a második szomszédom, egy szegény ember gyermekét idehoztuk szolgálócskának. Egy tekenyőben fürösztöttem a gyermekemet, ahogy akkor csináltuk. A leánka levetkeztette a gyermeket, én felkaptam és beletettem a vízbe. A forró víz érte a fenekeskéjét, s felsírt. A leánka úgy megijedett, az apja többet nem engedte hozzánk. Mi vittük azontúl hozzájuk. Jártunk a mezőre, kínlódtunk. Később velünk a mezőre. A két nagy ökör egyszer megriadt, vaj mi, én s a két gyermek elvágódtunk a szekérben. Édes-

apám megijedett erősen. Máskor szénát takartunk, s azt mondja apósom: „Fiam, menj haza a gyermekekkel, mert Brassónál készül az üdő.” Négy hold földünk volt Bácssteleken. Jó emberek voltak az oláhok, mind becsületes nép. Elindultunk, de egyszer csak trappba kezdenek vágatni. Én a két gyermekkel a szekérben! Ordítottam, segítsenek. Aztán az emberek kifutottak az útra, s az ökröket megállították. Olyan eső szakadott le, alig tudtunk béállani a csűrbe a két kicsi gyermekkel. Sokat szenvedett az ember.

(*Karácsony.*) Süttünk-főztünk, akkor mindenki fürödött, s a templom zsúfolva vót. Ott a ruhát nem nézték – teli a templom néppel. A disznyót vaj karácsony nagyhetin, vaj a csonka héten – az öregek így hitták – ölték meg. Az én édesanyámék nagy disznyókat ölték, lett sok kolbász. Azt édesanyám tette be, újságpapírba csomagolva, a gabonába. Az még nyáron is finom vót. Ma az olaj sem olyan: bésütöm a húst, s nem tudom megenni. Ajándék? Hogyne, hozott az angyal. Egy fejkendő, egy köténykét vaj ilyesmit. Nem ezt a sok helytelen mai bolondságot. Egyszer, emlékszem, még három fejkendő es vót, s akkor édesanyám csinált belőle nekem s a leántestvéremnek egy-egy kötényt, s a harmadikat elvágta kétfelé, lett belőle „lobogó” a vállunkra. Dísznek. Aztán második ünnepen bál volt a községházán. A fiatalok közepén táncoltak, az anyák körben ültek a padokon. De én tizennyolc éves voltam, s a legént nem kísérhettem ki a kapuba. A férfiak ugyancsak a községházán az újságyszobába kártyáztak. Vaj kugliztak az udvaron. Színdarabot adtak elő. A tanító bétanította. Énekelt a dalárda, én es. Jaj, a táncban megcsókolni a leánt nem lehetett. Nagy szigorúság vót. A fonóban esetleg. Ott az orsót elejtetted, a legén felvette, s akkor...

(*Papszeretet.*) Én olyan templomjáró voltam, hogy olyan a világon nem volt. Szomszédunk volt a pap, engem ő keresztelt, ő konfirmált, ő adott férjhez. A falu annyira szerette, ha hoztak szombaton este kilenc szekér törökbúzá, azt az emberek kibontották, s a hiúba fel is hordták. A lapit elvitte, akinek kellett. A felesége – illyefalvi volt – kétszer hozott levest nekem: ilyen emberek voltak.

(Az üres templom.) Áll itt a faluban egy üres, használaton kívüli román templom. Évente egyszer megnyitják, átjönnek szekérrel a bácstelekiek vagy kik. Szép festett fala van belőlről, azt mondják, én nem láttam. Hogyan épült? Hát hajtották az embereket követ, meszet, fát, homokot szállítani. A csendőrök. Éjjel is reánk jöttek, ha menni kellett. Azt mondja Harkó bácsi az uramnak: „Te Dénes, menjünk el Uzonba szántani, hátha békét hagynak nekünk.” Jött a bíró: „Hol van Dónáth?” Uzonban szántani. Na, amikor este jöttek bé, elfogták őket, a lovakat, s Harkó bácsit – nagy magyar volt!– ott tartották. Aztán az uram járt közben a jegyzőnél, hogy elengedjék. A telket a Fejes-életből szakították ki, elvették egész egyszerűen. Így! A román pap? Jó ember volt, ott lakott a falu másik végében egy kúriában. Hova lettek belőle az urak, nem tudom, de nem ült itt meg egy román pap sem, mert kevés volt a hívő, nem tudtak megélni. Lisznyóból járt aztán át az ottani pap. Az itteni románok? Kihaltak, egy kettő maradt talán. Rebi néni, Gyuri bácsi: ők is kinn vannak az ortodox temetőben. Felhagyták. A régi román templom amellet állott volt, a falu szélén fenn. Aztán eladták, egy bácsteleki megvette a fát, hazavitte, de nem tudott építeni belőle semmit, mert a ménkű beleütött, s porig égett az egész.

(Pénz.) Mi nem éltünk szűkösen, mindenünk megvolt. Egyszer eladtunk egy tehenet. A pénzt bétettem a fűtőbe, de aztán visszatértem, s bétettem az őzem szájába. Kitömött őzfej, vadászoktól kaptuk. Mikor hazajöttünk, az ablak meg volt nyitva, s mindenünket összehányták. Akkor láttuk, hogy a pénzt keresték. Nem találták meg.

(A magyar világ.) Szép volt, de erősen keveset tartott. Az én uram fájin ember volt, nem futkosott. De '40-ben mi Uzonig bémentünk, mert úgy hírlett, hogy Bikfalvát Háromszéktől elszakították. Aztán ennek a Simon úrnak egy ezredes rokona Pesten kivitte, hogy mégse. De az urak sem tudták, mi van, s bémentek Uzonba. Aztán bévonult a katonaság. Molnár százados a zöldkabátos altisztekkel. Azt kiáltotta Harkó bácsinak? „Van-e még valami kívánsága?” Csináltak egy bált. A leánkám, Rózsika nagyocska volt már, s úgy táncoltatták, minden, hogy elnyerte az első díjat szépségben. De any-

nyira ment, hogy haza kellett hozzam. Fiatal volt még, zsenge, tizennégy éves... Szép virágokat kapott. A tiszthelyettesek jöttek látogatóba, az uram jóban volt velük, járt a laktanyára, ott ettek-ittak. Az üres kúriában, amit említettem, ott. A határ közel volt, határátlépővel mehettünk a földeket megdolgozni. A többit kiadtuk a dobollói románoknak.

(*A dobollóiak.*) Határátlépővel ők is átjárhattak. Régebben a bikfalviaknak dogoztak, mára meggazdagodtak. A Ceaușescu-világban nem állították bé őket a kollektívbe, akkor fával kereskedtek, felvették a nagy erdőket, sok földet összeszedtek. Rengeteg birtok maradt nekik. A Dugás! A Vágás! – mind odamaradtak.

(*A kisebbik fiú.*) Dini fiam, ügyes kölyök, nagy dalárdista volt, jól tanult, az esperes úr azt akarta, tanuljon tovább. „Hadd el, fiam, elrendezlek Kolozsvárra.” No de bójöttek a románok, s vége lett! Mesélek egy jót. A fiam levente volt, s béavatták, ha valamit lát, jelentse. Kiment a tehenekkel a mezőre, hát látja, hogy egy úr nézelődik a határban. Egy nagy úr fia volt, aki Pesten tanult. Dini jelentette, hogy idegen jár. Az urat a mezőn elfogták, s békísérték. Ott tisztázták, hogy s mint. Dininek adott ezer pengőt jutalmul. „Megemlegess, amíg élsz!” Tetszett neki az ébersége.

(*A kollektív gazdaság.*) Semmi nélkül hagytak. Dolgozni kellett. Én a bika-hizlaldában voltam nyolc évig fejőnő, mert tehenészete is volt a gazdaságnak. Olyan pénzt kerestem! S teli voltunk gabonával s pityókával. Cukrom tán még most is van. A férjem sose dolgozott a kollektívben. Vett kecskéket, azokat nevelte, s tartottunk disznyót. Mondta a szomszéd: „Dónáthnének könnyű: a kollektív-ből hozza a tejet a disznyóinak!” Én tizenhét tehenet fejtem. Mondom: „Gyuri bácsi, hozzon maga is, keljen fel reggel ötkor!” Persze, hozogattam mindent. Olyan világ volt. ...Szegény Ceaușescut tönkretették!... Igaz, hagyott volna békin ő es! Mert megéltünk volna, mindenkinek egy gyermekecskéje s egy szolgacskája megvolt. S a birtok.

(*Dolgoztattak korábban napszámossal?*) Édesapám nem szerette, de nekünk ez a második szomszédunk fia és kislánya dol-

gozgatott, s aztán egy öreg néni odafent, akinek mi fát hordtunk az erdőről, s aki font nekünk egész télen.

(*A mai Bikfalva.*) Iparkodnak, lelkem, mindenki tekeri. Tesz-vesz, csinál. Csak nagy a birtokra a költség. A leányom, mióta arattatott, a pityókát kéne kiszedesse – s egyedül gazdálkodik, szegény. A fia, igaz, megvette Lisznyóban a traktorállomás szerelékét, s most az övé.

(*Az álmom.*) Jaj, az éjjel álmod láttam. Egyszer csak nyílt az ajtó, s béjött az uram. De úgy láttam, mint magát most. „Te mit csinálsz?” – kérdeztem. „Megyek kaszálni” – azt mondja. Kaszálni! Huszonhat éve hótt meg...

Dónáth nénit több unoka és dédunoka látogatja, városról, sőt Magyarországról jönnek, olyik egyetemét végez. Hozzák a csokoládét, s nagy szeretettel hallgatják történeteit.

1999 nyara

EGY CSOMÓ HÁNY KERESZT?

Ez a történet nem arról szól, hogyan szabdalják fel, hogyan szagatják szét az emberi életet az egymást váltó társadalmi rendszerek és impériumok. A 76 éves *étfalvi Ördög Imre* sorsa betegségével vívott küzdelme körül forog, s lett légyen az téesz- vagy éppen piacgazdaság, számára a legfontosabb mindenkor a nem fogyatékosokkal való lépéstartás volt. Őt ugyanis végzete s a munkaszolgálatos katonák mostoha sorsa a mozgáskorlátozottság martalékául dobta oda, s hogy hátrányos helyzete ellenére hasznossá tudta tenni magát környezetében, hogy a fogalmai szerinti teljes élet, a családalapítás igényéről sem mondott le, az számottevő erkölcsi siker, az akaraterő teljesítménye is.

A tolókocsival közlekedő Imre bácsinak feltett első kérdésem – miután közölte, hogy „ma megjártam Gidófalvát” –, nyilván az volt: hogyan?

– Evvel a szekérrel – csapott a tolókocsi kerekére a féllábú ember. Gidófalva jó két-három kilométerre fekszik Étfalvától, a kavicsos felszórt úton szép időben sem épp a legmindennapibb dolog, hogy a kézzel hajtott alkalmatossággal valaki csak úgy „beszerezze” a községközpontba, mert ott hivatalos dolga akad. – Ó én cukorrépát is kapáltam már így! Ki vele a mezőre, s elé a kapát!

Meglepetésem láttán, megmagyarázza:

– Ülök a szekéren, veszem a sort a lábam – a kerék – közé, két sort kezdek egyezni, pucolni, s amikor elértem a végére, eléhajtom magam a szekérrel s megyek tovább. Úgyhogy a feleségem megcsinált a tíz sorból hatot, s én addig négyet.

– *Bemegy vele a szántásra?*

– Hát én bémegyek. A pityókaföldre nem tudok, mert azt a gépek feltöltik, s nem lehet, de a sima répaföldön elboldogulok. Ha pityókát kell válogatni, még a szomszédok is elhívnak, mindenütt hasznomat tudják venni – mondja, s úgy néz, mint aki nagyobb elégtételt nem ismer.

Hát nincs igaza? No, de e 76 év története az, amiért felkerestük. Az udvart és hátsó kertet szegélyező régi fészereken, ólakon, fás-színen, a leomlott istálló és leégett csűr kőalapjának maradványain látni: a felmenők komoly gazdálkodást folytattak. Az új házzal szemközti régi faház mennyezetén a gerendába vésve az évszám: 1856.

Kilenc kereszt

A családról meséli a házigazda:

– Édesapáméknak birtokuk vagy 15 hold volt s hozzá még erdő is. Még születésem, 1926 előtt édesapám odavolt az első világháborúba, szinte a másodikba is belekerült. Négyen voltunk testvérek, egy addig született, míg édesapám elment a háborúba. Ő huszonnyolc hónapos orosz fogságot szenvedett. Egyhuzamban egy gazdánál voltak – kiadott foglyok többen –, jó helyen, Jarosláv környékén, egy zöldségraktár főnökénél. Részegecs ember, ha el nem menekült a család, vert erősen. A fogság alatt két leányt férjhez adtak. Édesapám volt a gazda. Az alatt házat építettek, messzüngett, vagy negyven kilométerről hordták az építőanyagot, át a folyókon. Télen úgy fel kellett öltözni, hogy csak a szemük látszott, mert nagy hideg volt. Ha ott szeptemberben bé nem voltak takarodva, május elejéig a napot nem látták! A huszonnyolc hónap letöltivel jött a parancs, hogy haza kell engedni őket. Hazajött. Az első kislány már nagyocská, örökké kérdezte: „Édesanyám, ez a bácsi mikor meen el innét?” Ők ketten – édesanyám és a nagyobbik nővérem – még ’916-ban el voltak menekítve, ott csűrben szállásolták bé őket, s a kislány sírt: „Én meek a házba!” Aztán a háziasszony megszánta, és béengedte a leánykát a házba. ’22-ben lett a második gyerek, a bátyám, ’24-ben még egy leánytestvér, s aztán két évre én.

– *Hogyan gazdálkodtak?*

– Hát föld elég sok jutott, ezért szolgát és szolgálót is tartottak. Egyik legény hét évet szolgált, innét ment katonának, aztán Bodokra házasodott, az unokája most itt lakik szemben. Két évig, 1938-ig egy fotosi legény jött, utána már senki, mert mi kezdtünk nőni.

Hogyan? Hát a kapások – pityóka, törökbúza, répa – ki voltak adva harmadába, s a gabona tizedibe. Úgy jött ki: egy csomóban volt 18 kéve, s minden tizedik csomót az arató kapta. Azt mi hazaszállítottuk. Kepéltek még az egyháznak is, oszporának mondták, azt adott a gazda az egyháznak. A szegény emberek, ha nem tudtak adni, ledolgozták. Édesapám presbiter volt, mentek és kepéltek a gazdától: ennyi csomó jár, mert ennyi hold földje van. Mi adtuk a legtöbbet: hét csomó gabonát.

– A második háborúba azért nem esett belé, mert mi történt: a fiatalabb levante katonák mind győztködték Incze tanítót és zászlóst, a parancsnokot, hogy a székely határőrök közül az idősebbeket, édesapámékat vesse ki, és a fiatalokat vegye bé. Úgy volt, a határőrök itthon maradnak csendfenntartani. De fordítva sült el a puska. Az öregeket kidobák, a fiatalokat bévivék, de amihent az első mozdulat megtörtént, kiküldték őket mind az Úz völgyébe, a zászlós is ott maradt s vele még sokan. Ha édesapámékat ki nem dobják, lehet ő sem jött volna haza. Neki két szép ügyes fiútestvére – hárman voltak – még az első világháborúban elesett. Ő pedig mint határőr, egyenruhában, szépen, kerékpárral járőrözni járt Bikfalvára meg tovább... Harcba már nem küldték, mondtam, miért.

– *Magyar időben?*

– Hát nehezen, mert beszolgáltatás volt akkor is, mint később. Fejadagot róttak ki búzából, egy mázsa 80 kiló járt egy évben. Jaj, még a disznót is úgy kellett megüssük s megpergeljük a csűr háta megett, mert húst is kellett beszolgáltatni. Aztán a kollektív előtti időkben is szigorú beszolgáltatás volt, igaz, s ha nem adtad, foglaltak s vittek! Akkor történt, hogy se gabona, se pityóka nem lett. Mondta édesapám az aktivistáknak: né, a föld végit elverte a jég! Egy hosszú táblában háromféle föld volt: szikályosabb, puhább s ilyen-olyan. S azt kérdezték: hogy létezik egy föld három táblából, háromféle talajból? Suszter volt, aki ezt kérdezte. „Jöjjön, s nézze meg!” – mondta édesapám. A jég elverte a gabonát, de azt sem ismerték el. Édesapám egy négy mázsás bikabornyút el kellett hogy adjon, s felmenjen Csíkba, hogy ott mindent megvegyen, beszolgáltatassa és kapja a papírt, hogy rendben. Itt nem termett, csak Csík-

ban. Jaj, cukorjegyet adtak! Felnőtteknek 7 dekát egy hónapra! S talpjegyeket! Arra egyszer bocskort vettünk, azt széjjelbontottuk, s megtalpaltattuk a bakancsokat vele. Nem mindenki panaszkodott: itt egy gazdának hét gyereke volt, azt mondta: „Annyi a cukrunk, még a lábvízbe is azt tesszük!...” – neveti el magát.

A tanító kenyerere

– Iskolába hét osztályt jártam, elébb a magyar felekezetibe, a mai református parókia helyén. 1933-ban íratlak be. Kövér Sándor tanító úr a református iskolát egyedül rendezte, pedig kezdetben sokan voltunk. Reggel jött, délben hazamenet, s délután visszajött, mert akkor is tanítottak. Ő kántor is volt, a dalárdával is foglalkozott. Naponta háromszor Gidófalváról feljött. Két és fél kilométerről. Télen, mint parasztos ember, priccses harisnyában, horgas szárú csizmában –, de az örökké, olyan volt, mint a lakk! Magyar ember! Aztán harmadikra csak négyen maradtunk az iskolában, a gyerekeket átírátták a román államiba. Annak az igazgatója magyar ember volt, bodoki, de román tanító. Követelték, hogy románul tanuljunk. A felekezeti iskolát el kellett hogy nyomja. Édesanyámék – tőlünk hordta a tejet – kérdezték: „Igazgató úr, mért kell ilyet csinálni?” „Ördög néni, nekem a kenyeremért muszáj vót elnyomni a felekezeti iskolásokat.” Utoljára csak négyen jártunk, s azt már nem tartotta meg az egyház. Tízéves voltam, 1936-ban törént, s minket akkor visszavágtak az első osztályba. Nem tudtunk románul. Édesanyám örökké azt mondta: „Igazgató úr, olvassák, de nem értik meg.” De a tanító magyarul sose beszélt. A másik, egy kisasszony Tîrgu Măgureléből, a bolgár határszéjről, nálunk volt kovártélyban. Mikor az iskolába kiment, a száját befestette, édesanyámat megcsókolta két orcáján, a piros nyom rajta maradt. Akkor édesanyám a tükörbe: „A franc egye meg a valagodat!” Mikor megtudta, mit mondott, egyet jót kacagott. Még egy másik román tanító is élt itt. Mi gyermekül össze-összeherrentünk reggel, s én egyet megvertem volt. Jött az apja, hogy ha Imrét előtte meg nem

veri, ő rak el engem. „Du-te afară, și adu un băț!” [Menj ki és hozz egy vesszőt!] Vágtam egy pálcát, de annyi eszem volt, hogy a bicskával béhasítsam. Mikor a kezembe belevágott, mind széjjelment a pálcá. Megszidott s avval elmaradt. Más alkalommal egy falumbeli leánykával rosszalkodtunk, bé is zárt a tanító néni. A leányka kezdett sírni, hogy „most mi lesz velünk, Imre?” Mondom: „Ne búsulj, Juliska, mikor a tanító néni menyen ki, én az ablakot nyitom, te szököl ki előre, s én utánad.” A tanító néni bé sem ment jóformán a házba, s hát én jövök. „Imre, cum ai venit?” „La geam!” [Hogy jöttél ki? Az ablakon – helytelen románsággal.] Ilyenek történtek, románul is megtanultunk.

Sor alá!

Előrelátóbb lett volna társainál, a hasonlóképpen jobb gazdák-nak számító családfőknél, netán a harciasság hiánya vitte rá, avagy a szomszédos, gidófalvi események, az ottani zendülés és kemény megtorlás befolyásolta, esetleg más oka lehetett. Nem derül ki az elbeszélésből, de Ördög Imre édesapja 1950-ben elsőik közt lépett be a frissen megalakult helyi téeszbe, a kollektív gazdaságba. Fia ma annyit mesél, nem kedvelte a szembenállást, a harcot, a beszolgáltatás a tönk szélére juttatta, a kuláklisról is le akart kerülni. Tegyük hozzá: Imre fiát 1949-ben munkaszolgálatos katonának vitték, szintén kulák származása miatt.

– Komája, az is kulák, megkérdezte: „Te most azt akarod, hogy mi is béálljunk?” „Nekem muszáj volt” – így magyarázta, mert annyira szorították. Igen ám, de aztán kirakták a kollektívból – csak a kulákság miatt, s csupán 1953-ban mentették fel és vették vissza. Miért? Mert kellett a gazdaember, azt mondták, jobb lett volna a gazdákat meghagyni, mert azoknak megvoltak a szerszámjaik, lovaik. Miután kihányták őket, a bennmaradt szegényeknek semmi felszerelésük nem maradt. Akkoriban hol voltak még a mai gépezetek?

Én 1949. szeptember 28-án elmentem katonának, bé Bukarestbe, munkaszolgálatra. Leszereltem, 1951. szeptember 28-án, egy nappal se később, pont két évet tartott. Akkor ősszel a lábam kezdett dagadni, s a körorvos elutalt Marosra, vizsgáljanak ki. Ahogy az orvosok megállapították, lehet, erőltetéstől kaptam, lehet hűlésből. Mikor bérükkoltunk, egy autógarázsban telettünk ki. Deszkaajtó volt s fejjel csak betonlap, egyéb semmi. Én a második priccsen aludtam, reggel, mintha megvert volna az eső, olyan voltam. Már akkor vettem észre, hogy a szártekerő a lábamon estére szorít. Ott a kórházban novokain injekciót kaptam s elmúlt.

Konok kitartás

– Aztán – itthon már – az orvos elutalt Marosra, ahogy mondta: két-három hétre. Elmentem '52. április 27-én s hazajöttem '53. április 26-án. Csináltak vagy nyolc műtétet. Mikor megoperáltak, a lábam szárát végig felhasították. Kedden megműtöttek, csütörtökön, mikor kibontották, hát tiszta fekete volt a lábam szára. Elefántiázisnak hívják a betegséget. Na, akkor kezdtek nyomni penicillint s sztreptomincint abba az eleven sebbe. A vaságyat úgy meghúztam a fájdalomtól, hogy elszakadt. Belázasodtam, 41 fokon túl, azt forgattam a fejemben, kiszökök a kórházból. Régóta ott feküdtem, már jó ápolónőm is került vót... Egy vasárnap jó szegény bé szolgálatba, hozott egy nagy csokor piros szegfűvet és tortát. Mondom: „Azonnal takarodj ki a kórteremből!” Már eszemen küjjel vótam. A nővérke kiment. Délután kezdtem helyrejönni, én kértem, ne haragudjék. Egy ápolónő, ugye, tudja, a beteg milyen. Eltőtt, de soha olyan fájdalmas dolgot! Vagy nyolc műtéten estem át, az eleven sebbe vagy tíztizenöt helyre verték bele tüvel a penicillint és sztreptomincint. No de az lett a vége, hogy a lábszárból az a hús kihullott s meg kellett a hasból toldani azt a lábszárat. A hasamat felvágták, ilyen kolbász-szerűen összevarrták, utóbb megint felvágták és belévarrták az alkaromba. A kezemet nem vót szabad mozdítanom hetekig. Egy idő után levágták a karomról, visszavarrták a hasamra, s mikor oda is

beléért, levágták mind a kettőt, és mint a foltot a suszter, reatették-reavarrták a lábam szára.

Ördög Imrén tehát nagyon komplikált izomátültetést hajtottak végre. A műtét sikerült, évtizedekig használta a lábát még, járni tudott vele. (Végül a kilencvenes években amputálták a lábát, hét éve jár tolókokcsival.) Magyaráztaképpen: az utóbb elsorvasztott marosvásárhelyi magyar orvosi egyetem fénykorát élte akkoriban.

– Egy év múlva jöttem haza Marosról. A kollektívben 37 évet ilyen vastag lábbal, de legazdálkodtam. Voltam fogatos, de mezei munkát is végeztem, géppel vetettem a pityókát, cukorrépát. Az első gépeket a szászoktól hoztuk el. Eladták, mert ölték őket a kollektívvel. Kaszával arattunk még. Én evvel a lábbal hány hektárt le-arattam! Én mint kaszás, mellettem egy marokszedő, egy kötélverő, egy kévekötoző. A brigádos elosztotta: ennyi a kaszás, kilencven vagy ötven ár jut egyre. De engemet egy se vert le. Ebédeltünk, megpihentünk, S alábbacska egy szabó – az is jó kaszás – kukucsált: köttem-e fel? Na, mikor felköttem, ugrott mindegyik. Szinte versenyben, melyik vágja le hamarább. De engemet egy se tiport le...

*

Sok lejegyezni való lenne még, Imre bácsi szívesen mesél, a gazda ma visszacapott földjeit bérbe adva gazdálkodik például – de e képpel a riportot berekesztjük. A riporter bevallja, megindultan hallgatta a mesélő szerény büszkélkedését, ma sem tartja kérdésnek a beszámolót az emberfeletti küzdelemről, amivel a mozgáskorlátozott ember tulajdonképpen saját betegségét próbálta meg legyűrni. Kapott-e jutalmat e harcáért? Bizonyára, igen. Mindenekelőtt, önbecsülése nem csorbult. Érzésem szerint a falu közvéleménye is értékelte, hogy állta a versenyt a bajokkal, s nem utolsósorban ott áll már harmincadik éve mellette a feleség, akit pontosan konok kitartásával érdemelhetett ki magának.

2002 októbere

PÉLDÁUL EGY FAVÁGÓGÉP

Kedveltem az ipart, de örökké kellett gazdálkodni is, azt is csináltam s szerettem – summázza életpályáját a 72 éves *kökösi Nagy András*. Sorsa ama nem túl sokakét példázza a Székelyföldön, akik maguk is már iparos családban születtek, mi több, személyében a harmadik nemzedék evez e hajóban. Elütő képlet abban is, ahogy a kétlakiságot megtapasztalta s vállalta. A „szeretem”, úgy hiszem, nem pusztá szólam a szájából, a kevés földdel rendelkezők – kiket e körülmény is iparosságra szorított – birtoka elsősorban a szorgalom volt s kellett, hogy legyen. Élettörténete a „dolog”, az elvégzett munkák sorozata, s hogy közben nem akármilyen bonyodalmak is támadtak benne, abban magát tudhatja a legkevésbé hibásnak. A külső világ, a székely falu sorsát alakító nagyobb erők időnként fölöttébb ellentmondásos módon viszonyultak a törekvő ember sérénységéhez és megbecsülés iránti vágyához. Néha például elegendő a balsors kihívásához ha az ember egy favágógépet vásárol és mint a sajátjához ragaszkodik hozzá egy életen át.

Két árva

A történet kezdete már a halmozottan hátrányos helyzetet, a felemás, kétszeresen is átmeneti proletarizálódást vázolja. Mindez persze kissé furán hangzik a szép, takaros, tiszta, jómódra valló portán, ahol vezetékes víz, fürdőszoba és városi komfort fogadja a látogatót, az elhanyagoltságnak sehol a legkisebb jele sincs. Igaz, jó erőben és morális egyensúlyban van még a két nyugdíjas munkás, a házigazda és felesége, a szintén kökösi születésű Nagyné Nagy Etelka.

– Édesapám félárván nőtt fel, édesanyám hasonlóképpen – meséli András bácsi. – A bikfalvi Benkő nagyapám 58 éves korában meghalt, édesapám részéről szintén korán elhaltak. Apai nagyanyám

másodszor is férjhez ment ide, a szomszédba, ott még lettek gyerekek. A négy árva itt maradt a nagyanyám anyjára. Édesapámék négyen voltak édestestvérek, ezen a telken nőttek fel. Ezt a házat, az „öslakást” ő kapta, ki kellett hogy fizesse a testvéreket. Föld kevés volt, valami ötven ár talán. A testvérek közül édesapám ment iparosnak, Torján tanult kovácsságot, de nem fejezte be, papírja nem volt, mégis igazi ezermester lett, fából, vasból mindent megcsinált, aminek egyszer nekifogott. Az utolsó fonókeréktől mindenfélét, amit meglátott. Elismert szaktudású ember faluszerte.

– *Végül hol szakképesítette magát?*

– Végül Petrovitséknál lett géplakatos és segédgépész. Ki volt Petrovits? Ő gépésznek jött ide Kőkösbe. A „gépész úrnak”, ahogy nevezték, két cséplőgépje, traktorja, mindenféle gépje volt, földje is. Az egyik cséplőgéppel a fia járt, a másikkal édesapám. De még korábban a prázsmári posztógyárba szegődött el, ott ismerte meg édesanyámat, aki Bikfalváról ingázott. A posztógyárnak zsidó tulajdonosa volt. Sok mindenén átmentek, édesanyám fonógépen dolgozott, édesapám a raktárban. Sokat nem meséltek róla. Annyira emlékszem, hogy a válság, a konverzió a harmincas évek elején megviselte a gyárat, leépítések következtek, leálltak, s amikor újraindult, az igazgató kiállt és névileg szólította, akiket felvettek megint, köztük édesanyámat is. Aztán hogy ide jött férjhez, egy ideig folytatta a gyárba járást, de én megszülettem, s ő kimaradt. Édesapám már közben Petrovitshez került.

– *De mire házasodtak össze?*

– A szorgalmukra s a szeretetre, ami köztük volt. S valami kicsi földbirtokra. Mikor beálltunk a kollektívbe 1962-ben, s megosztottunk, nekem volt 1 ha és 99 ár földem, az öregeknek 2 ha és 19 ár földje. Egyedüli gyermek voltam, együtt laktunk. Nos ebből én egy ha-t kaptam az öregektől, a többi a feleségem hozománya volt. De ennek a földnek a nagyobb részét úgy vásárolta a család a szüleim és az én házasságom után... Ők 1929-ben keltek egybe, én 1931-ben születtem. Ha egyedül voltam is, nekem gyermekül dogoznom kellett. Nem ültettek vitrinbe, hanem vittek a mezőre kapálni, veztettem a kapáló-ekébe fogott tehénként a sorok között.

– *Milyen állatokat tartottak?*

– Két tehénkére emlékszem a jobb évekből, négy juhocskára, egy malacodzó gölyére s egy hízócskára. Ennyit tudtunk eltartani, na! Édesapámék felibe és árendába még vettek ki földeket, abból került takarmány és egyéb. Felibe? Hogyne különbözött volna attól, aki harmadába dolgozta meg. Mi meg is szántottuk, el is vetettük, be is takarítottuk, emiatt járt nekünk a termés fele. A harmadások csak kapáltak és betakarítottak.

– *Petrovitsék a segédgépészkedésért miben fizettek?*

– Hol gabonában, hol pénzben. Inkább terményben, mert a cséplésekért ők százalékot kaptak, s ezért gabonában fizették az embe-reiket. Édesapám kezelte a gépet, javította is. Mesélték, mennyire kucifántos ember volt az öreg Petrovits, aki ott tanult, az mind elsajátította a mesterséget. Mikor a magyarok bejöttek, édesapám-nak be kellett iratkoznia egy továbbképző tanfolyamra Szentgyör-gyön, azt elvégezte, Séra vezette a mezőgazdasági kamarát akkor-jában. Nem dolgozhatott volna különben a gépen, ha nem végzi el. Ott aztán papírt is kapott. Addig valami szerződése volt Petro-vitssal.

– *Mi lett a Petrovits-vagyonnal?*

– Bekerült a kollektívbe, előbb persze kuláklistán volt az öreg. De érdekes, hogy a két cséplőgépet az öreg két unokája, István és András '91-ben visszakapta, mert még működtek azok az öreg gépek, kérem! Eladták Csíkba, szerintem dolgoztak még velük.

– *Harmincas évekbeli gépekkel?*

– Azt mesélte édesapám, leégve vette meg azokat az öreg annak idején, ők javították meg, tették rá az asztalosmunkát, mindent... A traktorok, azok kerültek talán a csernátoni múzeumba. De hogy visszatérjek: hétévesen beadtak az iskolába. Csak állami román iskola létezett, én az első két osztályt románul végeztem. De nekem a katonaságnál, a brassói gyárban, mindenütt nagyon jól fogott a román tudásom, nem kellett külön nyelvvórára járjak, mint azok a katonatársaim, akikkel együtt vonultam be. Igen, napi egy-két nyelv-órát tartottak nekik. Igaz, amikor a magyarok bejöttek '40-ben, nekem a magyar ábécét külön meg kellett hogy tanítsák. Egyszerre

három iskola nyílt meg azon az őszön, a református és unitárius felekezeti és a magyar állami. A legtöbben mi voltunk a reformátusban, engem a Harkó tanár felesége, Molnár Beatrix tanított.

Egy álom

– A négy magyar évre – ha még egyszer jőne egy olyan időszak az életünk folyásába – mint egy álomra, úgy lehet visszaemlékezni. Egy igazi, egyenlő demokrácia volt. Ott nem volt az, hogy te szegény vagy, te gazdag ! Kiszámították, ennyi ennek a családnak a porciója – s ha nem jutott, azt az állam megsegítette. Ha nem volt elegendő disznód, segítettek, hogy meglegyen a mindennapi ételmed. Aki gazdaember fejlődni akart, segítették. Adott a magyar állam akciós teheneket, jutányos áron fajteheneket, faj csikóskancákat! Részletre fizették ki az árát. Silógödörket csináltatott a magyar állam betonból – mert addig nem tudtuk, mi az.

– *Mindenkinek?*

– Szinte minden udvaron volt. Az anyagot ingyen adta a magyar állam. Mezőgazdasági gépekkel látott el – traktorokkal, kapálókékekkel, ekékkel...Lóvontatásúakkal.. Egy Hoffer traktor Kőkösnék is elő volt irányozva, tudom, mert édesapám lett volna a vezetője, de a háború miatt elúszott. A gazdakörök kapták, s aki tag volt, annak kisebb bérért dolgoztak velük. Vass Jenőéknél az udvaron most is ott a négyszakaszos silógödör, kettő még ép. A silózást akkor tanultuk meg, silótöltőt is adtak. Hogy mi az? A zöld takarmányt vagy a száraz kocsányt learattuk, a cukorrépa fejét, mindent összeszecsckált a silótöltő. Alól ment egy rend száraz kocsány, s rajta egy rend taréj. A gödörbe két ember tapodta. Ha szükséges volt, az vízzel öntöződött. Az úgy tevődött el az állatoknak, mint mi tesszük el a káposztát. Nagy előnyt jelentett a gazdaembernek, mert *fele* szálas takarmánnyal teleltek ki az állatai. Itt az utolsó kocsánykoró is felhasználódott, az is, amit a tehén azelőtt nem evett meg. Összeszecsckálva olyan szép sárga lett, mint a citrom. Most? Nincsenek silótöltők, sajnos. Addig Petrovitséknél állott, a

gazdaköré volt, akárcsak a kalapácsmalom. Minden héten egyszer őröltek száraz lucernát takarmánylisztnek.

– *Az lett volna az első traktor a faluban?*

– Nem, volt még három. Petrovitsnitt kettő s a harmadik Plugor János bácsinál. Két International és egy Fordson traktor. De azok nem mocskoltak, mint a maiak. Igaz, most inkább, az nem végez becsületes munkát, aki rajta ül. No de úgy tudom, úgy mondom: a magyar állam egy álom volt a mi számunkra. Sok szegény ember jutott akciós tehenekhez és kancákhoz. És az a fegyelem, amit tartottak! Mikor a kakastollas csendőrök elindultak, ott vasárnap az állatot nem fogtad be, hogy a mezőre menj. Ha kellett, a lucernát szombaton este behoztad a mezőről, de vasárnap nem láttál embert a határban. Vasárnap mindenki templomba járt. A katonákat is behozták. Beszólott a tiszthelyettes az udvarra: „Máma vasárnap, nem dolgozunk!” Engem azért büntettek meg, mert leventeoktatásra mentem, s emiatt elmaradtam a templomból! Rend és egyenlőség volt. Ott a tiszthelyettes nem ment be a kocsmába, hogy: „Szerusz, gyere, fizess nekem valamit!”... Azt se mi, se a gyerekeink nem fogjuk megérni...

– A háború után összevágták az iskolákat, lett magyar és román tagozat. '45 május 9-én konfirmálódtam, mikor a háborúnak vége lett. Én 1946-ban fejeztem be a hét osztályt Arról, hogy a marosvásárhelyi fémipariba menjek, mint terveztük korábban, nem lehetett már szó. Itthon maradtam a gazdaságban.

A géptulajdonos

A fél alkalmazotti-fél paraszti státusból a család akkor kapaszkodott ki, mikor 1945-ben az édesapa megvett egy ócska favágógépet, ezzel megszilárdította anyagi helyzetét, s lépett egyet a szociális ranglétrán is, ő lett több településen a nélkülözhetetlen szolgáltatás egyetlen szállítója. A gépmatuzsálemet fia kegyeletből ma is őrzi az udvaron.

– Azt a rossz gépet kijavította Petrovitsnitt, üzembe helyezte s két tehenkével és édesanyámmal házról-házra jártak favágni. Két tehenke húzta. Kökösbe ők voltak az egyetlenek. Le-lementek még Lunkába és ide a gyári kolóniába. Ahogy az iskolát elvégeztem, beálltam én édesanyám helyére. Kiszámítottuk: négy hold jövedelmét hozta a favágógép, meg lehattunk elégedve vele. Persze, az iskolának, a néptanácsnak, rendőrségnek ingyen kellett felválni, ez volt a szokás, de különben jól ment. 20 évesen elvittek katonának. Igaz, én nem kaptam behívót, telefonon hívtak Megkérdezték tőlem a szentgyörgyi komiszáriátuson: „Mai faci curte la fata aia de chiabur?” [Udvarolsz-e még annak a kuláklánynak?] Igen, kérem, így történt.

– *Munkaszolgálatosnak akarták vinni?*

– Lehet. Utóbb mégis Ploiești-re kerültem a légvédelemhez, ugyanabba a kaszárnyába, amiben édesapám is szolgált annyi évvel korábban, Csakhogy akkor huszároké volt a kaszárnya. Három hónap lett volna leszerelésig – két év volt a szolgálat –, s behozták a dekretet [rendelet], amivel három évre hosszabbították a katonaságot. Én szerencsére már túl voltam a kiképzésen, s a tudásom után bekerültem a műhelybe mint fegyverkarbantartó. Jártuk a műhelykocsival a vidéket, ahova a légvédelem ki volt telepítve. Dicsérő levelet küldtek a néptanácshoz, hogy hogyan állok helyt.

– *Az a kuláklányhistória: ezek szerint besúgóí voltak.*

– És most? Maguknál nincsenek?

– Jó. A műszakiaknál csak könnyebben telt...

– Könnyebben, mert majd minden hétvégén jöttem haza. Azt kérdezte, a nagyfőnök: „Măi Nagy, nu vrei să mergi acasă?” [Te Nagy, nem kívánczol haza?] Nyomta a *bilet de voiet* [eltávozási engedély] a kezembe, hétfőn jelentkeztem. Mert tudta, én sose mentem üres kézzel. '954-ben szereltem le. Kezdetben még a szüleim látogattak, mondja édesapám egyszer 1951-ben: „Fiam, kuláknak tettek.”

– *Hogyhogy? Egy ilyen szerény helyzetű embert?*

– A favágógépért. Kiírták a kapura: „Itt kulák lakik, ne higgy neki!” Azt mondták, a géppel kizsákmányolja a népet, pedig ő a pénzt a munkájáért vette fel.

A feleség szerint indokolatlan és indokolhatatlan volt a kuláknak minősítés. Egy okra vezethető vissza minden: a „rosszfeleségre, ami létezik a faluban”. A kuláklistákat az intézményesített rosszindulat állította össze, a Nagy családot súlyosabb beszolgáltatási terhek sújtották, mint a többit, de valahogy ezen is túljutottak.

A kökösi Nagy András családjában a favágógép az önálló egzisztenciát és a személyes szabadságot jelentette egy életen át. Kűsködésük – és itt most a feleség életpályájára is kitérünk – ezek oltaalma körül forog. Persze, ahogy az egyének mozgástere egyre szűkült a század második felében, más út számukra sem kínálkozott, legfeljebb az előnytelenebb függést és kiszolgáltatottságot tudták egy valamivel kevésbé hátránnyal felcserélni a kedvezőbb években. Az önállóságot, vagy annak inkább maradékait és igényét nagy áldozatok árán mindazonáltal átmentették a rendszerváltásig. Közben a kor hivatalos, a médiában unos-untalan népszerűsített értékrendje szerint kimondottan sikeres családnak számítottak, falusi háztartásukat korszerűsítették, autót vettek... Mi több, a családfő eredményesen aknáztta ki megbecsültségét az ipari nagyüzemekben, ahol dolgozott, a családtagok szempontjából is, többszöri munkahely-változtatásra is futotta erejéből. Valami mégsem volt rendben.

Mire tanítanak az orosz filmek?

A szocializmus ideológiai berendezkedésének fontos eszköze volt a falvakon akkor felállított mozihálózat. A mozizás hőskora falun nálunk egybeesett az ötvenes évekkel, a technikai-művészi újdonság tömegeket vonzott, zsúfolásig telt házak előtt peregetek a pártállam által egyedül üdvöztőnek tartott mondanivalójú filmek. Nemegyszer nyomasztó izgalmat jelenthetett, hogy várható jövőjűnkkel, kilátásaikkal is szembesítette őket a helyzet.

– Leszerelésem után egy évvel, 1955-ben elhoztak egy mozigépet Kökösbe. Én már legény voltam. Az öreg Molnár Jóska bácsi mint elnök megkérdezte: „Te Bandi, nem vállalnád el?” Mondom: „Én el szívesen!” Én voltam az első, aki a faluban megindítottam. Egészen a kollektivizálásig vittük, akkor aztán szorítottak, hogy beállunk-e vagy leadjuk a mozizást.

– *Hogyan ment?*

– Nagyon jól! A megyében az első teljesítményt nyújtottuk. Előbb egy szétszedhető kis 16 milliméteres gépünk volt, aztán gépházat építettünk s kaptunk egy nagyobb, de csak 16-os T gépet, azon szélesvásznút is vetíthettünk. Én kezeltem, amíg meg nem nősültem, akkor a feleségem vette által, ő vizsgázott is Csíkszeredában belőle, könyve van róla. Egy héten 3-4 előadást tartottunk.

– *Azokból a jó orosz filmekből?*

– Tetszik-e tudni, mit tanultam én azokból a jó orosz filmekből? S a szüleimtől? Azt, hogy édesapám se volt egy pártnak se tagja, s én se lettem. Se ifjúságinak, se kommunistának, semminek. Mi egy önálló magyar család vagyunk. Mert azok a jó orosz filmek megmutatták, hogy a pártoskodás mire vitt. Bekerültél a tömlecbe, onnan senki ki nem szabadított, nem tett érted semmit. Én láttam, s meggyőződtem. Na, gondoltam, én meg tudok a becsületes munkám után is élni, de nem pártoskodok se jobbra, se balra.

– *Ezt szűrte le belőlük? De hát...*

– Én ezt a tanulságot vontam le belőlük! – mondja nyomatékkal Nagy András bácsi.

Mint a fiúk

A gazdálkodást a házastársak ma is már régóta együtt végzik, kezdetben azonban a mezőgazdasági jellegű munkák inkább a fiatalasszony vállát nyomták. *Etelka néni* hét évvel fiatalabb a férjénél, három leánygyermek közül ő volt a legnagyobb testvér, korán kivitték a mezőre.

– Hétévesen már vetettem a kötelet a mezőn, mikor arattunk. Addig napszámosokkal dolgoztak a szüleink, s ahogy nőttünk, mi vettük által. Édesanyámék öten maradtak árván, anyjuk, apjuk meghalt, s a gyermekeket a gyámok osztották el egymás között. Mindenki kapott gyermeket is, földet is. Korán hozzászokott a dologhoz, s erre nevelt engem is. Marhaellátástól a mezei munkáig mindenhez érteni kellett, mint egy fiúnak. A testvéremmel együtt kínlódtunk a cukorrépával, én voltam a nagyobb, én csapdostam, ő egyezte. Mikor elállt a derekam, elcseréltük. Mikor kóstit kellett takarni, panaszkodtam, nem szeretek gereblyélni. Azt mondja édesapám – Isten nyugtassa! – : „Egyszer nem szeretsz villázni, egyszer gereblyélni ! Úgy kell szeress mindent, ahogy van!” Ezt megtanultam, s tudom ma is. Nagy „úr” helyett ma is én rakom a herekecskét, ő nem szereti. Emlékszem, 14 évesen már szekeret raktunk édesapámmal, s én milyen büszke voltam rá! Aztán raktam a kollektívben is eleget. Iskolába? Hát ’45-ben mentem első osztályba, de csak karácsonytól, mert - minek tagadjam – nem volt cipőm. Akkor nem hányódott 5-6 pár cipőcske, mint most. A szüleim akkor vették a földet Serester Árpád úrtól. S fogadtak még vagy másfél holdat, azon borsos árpát termesztettek, hogy a perjét belőle kiöljék. Ugye, nem vegyszerekkel irtottak.

– Én őt akkor kezdtem megismerni – veszi át a szót Nagy András –, mikor katonakoromban hazajártam s vonattal tértem vissza, ő pedig a vasút mellett etetgetett három tehenet. Leszereltem, s édesapám azt mondta: „Te fiam, ne futkoss se jobbra, se balra, itt van Nagy Jóska bátyádnak három leánya, a három közül egyet válassz ki. A nagyobbat!” Úgy es történt. Elmentem a bálba, s valakitől üzentek, menjek haza, mert vendégem jött. Itthon senki vendég nem volt, de azt mondták az öregek: „Fiam, aztán Nagy Jóska bátyódnak a leányát táncoltasd meg. Mert az neked való.” Sose felejttem el, mert így igaz. Én szépen visszamenék, s kezdtem Etelkát táncoltatni, aztán kísérgetni ügyesen, mikor felhozta a tejet a csarnokba. De úgy tudott lépni, hogy alig értem be. S ebből alakult ki a szerelem s a házasság, 43 éve jóban-rosszban együtt vagyunk, de soha olyan szót nem mondtunk egymásnak, amit újságban nem

kíváncsi kiírni... A vendégséget a háznál, a polgári esküvőt a néptanácsnál tartottuk, most is előttem van a felirat, a jelszó, ami akkor került oda a falra: *Sok sikert a szocializmus építésében!*

Orvosi igazolás

Nagyék részvétele az új rend „építésében” nem sokban különbözött a falusfelekétől.

A kollektívvel egy időben megalakult Kökösben a társas gazdaság is, oda az állott, aki nem akart a kollektívbe belépni.

– Azokat azért hozták létre, ne mondhasa a nép, hogy erőszakolják – véli Nagy bácsi.

– Mi ’58 őszén megesküdünk, s amit örököltünk, földet, a szüleinktől, azt már ősszel komeszálták [összevonták, tagosították]. Mi a jó földeket nem kaptuk meg, a legjobb földekre rátette a kezét a kollektív, minket pedig a társasbeli tagokkal kinyomtak a rosszabb földekre.

– *Hogyan dolgoztak a társasban?*

– Ott mindenki a sajátját művelte, maga vetett, aratott, de kiérték: neked ennyi répa, ennyi pityóka, miegyéb. Viszont közösen szántódott össze. De mondom, olyan helyeken, hogy negyedannyi lett, mint az eredeti földjeinken. Úgy emlékszem, abból is elegendet kellett tenni a beszolgáltatásnak.

1962-ben a „mezőgazdaság szocialista átalakítása” végső rohama idején Nagyéktól elvették a mozigépészkedést, mert nem engedtek a rábeszélésnek.

– Én ’62-ben nagy hassal orvoshoz mentem, mert nem akartam sehogyan sem belépni a kollektívbe. Addig ölögettek a kollektívvel, hogy orvoshoz kerültem, fájt az oldalam – áprilisban szültem –, ez februárban történt. S kértem, adjon nekem papírt, hogy hozzánk ne jöjjenek szervezni. „Én mikor nekiindulok, beállok, de most hagyjanak nekem békin!” Egy nap palacsintát süttem, s beállítottak vagy haton győzködni, rábeszélni. Kifröcskölt a zsír, füst támadt, de tűrték. Én raktam a tüzet, mint az öngyilkos, hogy valahogy

térjenek észre. De nem szégyellték magukat, még a palacsintát is elfogadták a pofátlanok.

– Édesapám és én favágni jártunk – teszi hozzá a férj –, édesapám akkor haragudott meg, mikor Várhegyen a kollektívnek több száz sasfát ki kellett a cirkulán vágni. Megegyeztek a fizetésben, s az öregot becsapták. Azt mondta: engem többet nem csaptok be, megélek én a magam keze munkája után. Hiába erőltették, úgy-hogy azt mondta utóbb Barti, az aktivista: „El kell ismerjem, hogy magikat nem lehet meggyőzni.” Akkor már a brassói útügynél dolgoztunk, állami állásban, csákánnyal tisztogattuk, foltoztuk az aszfaltot.

– *Megmaradt a föld?*

– Dehogy! – vágja rá Etelka néni. – Elvették. Nekünk, a két aszszonynak bé kellett állani. Volt két tehenünk, egy lovunk – a csitkót nagybátyámtól kaptuk nászajándékba –, azt mind elvették. A gazdasági felszerelést, mindent. De a birtokot nem akarták megosztani, mert egy földel alatt éltünk. Kijöttek, nézzék meg, egy konyhán vagyunk-e vagy külön. Ellenőrizték, egy kályhán főzünk-e, tessék elhinni! Alig sikerült elérni, hogy külön vegyenek be. Tizenegy évig jártam a kollektívbe, úgy neveltem a kislányt. De az úgy megunta a földet, most se jön soha, hogy megnézzze, hol van, amit visszakaptunk. Emlékszem, egyeztük a répát, esett az eső, én a vízköpenyt reaadtam, ott jövőgetett utánam, a cipőcskéje megrakodott sárral, s egyszer azt mondja: „Édesanyám, azért jöttem, az ötös vonat, úgylehet, megérkezett édesapámmal – menjünk haza!” Muszáj volt, ugye kapálni, vagy például egy disznót leszerződni később, mert különben nem kaptuk ki a tíz ár háztájit. De mintha ajándék lett volna, úgy adták...Nem volt elég a jövedelem, de papír– néptanácsi engedély – nélkül nem lehetett elhelyezkedni sehol. A vasúthoz mentem Brassóba napszámosként, mert oda nem kértek papírt Egy évig csináltam, közben a leánykát anyósom rendezte.

Az utolsó bástya

Külön történet a favágógépé, mely amolyan elpusztítandó utolsó bástyaként került ostrom alá. A kistulajdon napról napra, óráról órára újjászüli a kapitalizmust – mondá Lenin.

– Azért öt évig perelt édesanyám.

– Anyósom kemény asszony volt – magyarázza a feleség –, nem félt senkitől, csak az Istentől. Gheorghiu-Dej idejében felment a Központi Bizottságig, hogy a gépet használhassuk, mert a gépet utólag odaírták a belépési nyilatkozatba. Anyósom azt mondta, ő kaszával és kapával agyonüti, aki elviszi. Az nem tartozik a gazdasági felszereléshez. Öt évig perelt. Végül a kollektív még a perköltséget is meg kellett hogy fizesse. De az iparendedélyünk addig el volt véve.

A férfiak emiatt az útkarbantartó vállalatnál kerestek menedéket és támaszt, majd Nagy András belépett a brassói Metrom vállalathoz. Az üzem Brassó legnagyobbjaihoz tartozott, kiemelt ipari egységként kezelték, amiből sok előny származott.

– *Hogyan került be?*

– Keresztapám által, aki ott dolgozott. Igyekeztem eleget tenni a kötelességemnek. Azt mondta a szekciófőnök: „Nagy, maga vagy lakatos lesz, vagy kemence-karbantartó. Válassza, amelyiket akarja.” S én az öntödében maradtam a kemencék mellett. Pedig nekem szakképesítem volt a katonaságtól, fegyvermesteri, s ha lakatosságot folytatok, azt figyelembe vették volna. De a kemencéknél jobb volt a fizetés, és nyugdíjba is hamarabb lehetett menni.

– *Nem lehetett könnyű munka...Az öntödében sokan megbetegedtek.*

– Megbetegedtem. Volt olyan, hogy a szekciófőnök azt mondta: „Fiúk kövessetek el mindent, hogy a plánt [terv] teljesíteni tudjuk.” Voltak előmelegítő és olvasztókemencék. Bizony, ha valahol egy téglá megromlott, abba bé kellett menni. Nem lett volna szabad csak 28 fokon dolgozni, de fúvattuk be a sűrített levegőt két oldalról, s amennyit tudtunk, benn ültünk. Ahogy jöttél ki, az a hideg levegő csapta meg a derekadat. Ebből kaptam egy hátgerincferdülést. Az

orvos szerint nem volt diszkuszsérv, ne operáltassam meg. Herkulesfürdőn kezeltettem magam, az jót tett. Közben apósom meghalt, nem tudtam letölteni a 18 napot, hazajöttem a temetésére. Azóta is elé-eléjön a fájdalom, de hála istennek, még tudok mozogni.

A maga két nemzedékre kiterjedő iparosi tapasztalatainak és alkalmazkodó készségének köszönhetően a Nagy család, a rásütött kulákbélyeg ellenére, viszonylag simán illeszkedett be az új rendszerbe, mi több, a sikeresség olyan státusszimbólumait is fel tudta mutatni, mint a motorbicikli, a saját személygépkocsi vagy falusi házuk városi komfortigényeknek megfelelő berendezése. Átlagon felüli teljesítménye a családnak, hogy biztos pénzjövedelmet jelentő ipari munkahelyet nem csupán a családfő szerez magának, hanem a feleség, sőt, a viszonylag előrehaladott életkorú idősebb Nagy András is. A nagyipari elhelyezkedésben a mesélő fő szempontja a kereset volt, a viszonylag magasabb bérezést nyújtó öntödei munkahelyért azonban kemény árat kellett fizetni: Nagy András tartós egészségkárosodással jött el onnan. Hogy nem rokkant bele, ellenálló-képességének és annak tulajdonítható, hogy ahogyan tehetette, visszapártolt a kisiparossághoz.

Ingázó család

Mint említettük, személyében sem volt már szabad a téesztag, nem rendelkezhetett magával. Mire a hatvanas évek végén a feleség is el szeretett volna jönni az egyre rosszabbul jövedelmező mezőgazdaságból, rendelet tiltotta, hogy az üzemek külön engedély nélkül bárkit felvegyenek. Nagyék ezen úgy fogtak ki, hogy ismerős segítségével, mint mondja: „napszámosnak” állt a feleség a vasúthoz, ahova „nem kértek papírt”, s egy évig ingázott Brassóba. Az 1968-as megyésítés után beindult a Székelyföld iparosítása, a Kököstől alig tizenvalahány kilométerre fekvő Sepsiszentgyörgy fejlesztése lendületet vett, s ez Nagyék előtt is új lehetőségeket csillantott fel.

– A vasútnál 1200 lejes fizetést kaptam... – meséli Nagy néni.

– Az én tanári fizetésem se volt nagyobb 1972-ben!

– ... s egy év után már éppen elé voltam írva szabadságra, mikor jött az uram, hogy „Viszlek, jössz-e velem?” „Hova?” „A IAIA-ba” [a sepsiszentgyörgyi autóvillamossági gyárba].

Kérdő tekintetemre, Nagy bácsi megmagyarázza:

– Áthelyezkedtem volt ... elcsaltak a Metromból. Akkor indult a IAIA, de nem jött ki a lépés, és visszamentem – közli szűkszavúan, s érzem, az okokra nem árt majd visszatérni. Nagy néni folytatja:

– Ott dolgoztam mint szakképesítetlen anyagelőkészítő a teker-cselő műhelyben. Fehér köpenyesen. Jó lett volna, de nem volt munka. S mit csináljunk, szépen visszatértünk Brassóba.

Jellemző, sajátos patriarchális viszonyokra fényt vető alkut kötött akkor a családfő egyik volt főnökével:

– A Carpați robogóhoz készültek a tekercek a IAIA-ban, s ezért kint járt volt a Metrom kereskedelmi igazgatója Szentgyörgyön. Meglát engem, s kérdi: „Hát te mit keresel itt?” Mondom: „Ide vagyok eresztve”. „Nem akarsz visszajönni?” Mondom: „De vissza! Egy fel-tétellel. Hogy az asszonyomnak is legyen munkahely.” Azt mondja: „Nem probléma nálunk egy asszonynak a munkahely. Gyere, hozd a tránzfередet [szolgálati érdekből való áthelyezést igazoló irat], mert veszünk vissza!” Úgy tettünk, s az asszony is oda került a szekcióra [részleg].

Születésnap a gyárban

– Egy hosszú reszelőt kaptam, az volt a leltáromon, s amibe befogtam az anyagot. Satu! – veszi át a szót Etelka néni. – Egy tiszta román ember volt a mesterünk. Nagyon szerette a pálinkát, bément a kemencébe, a féreglyukba is bébújt volna, hogy titokban egy pohárával megigyeék. Volt eset, úgy megrészegetett, oda kellett neki ágyat vetni, hogy a főnökök ne lássák. De nem volt rossz ember. Magyar volt a csoportfelelősöm, s volt még négy moldvai asszony a csoportunkban s egy nagypataki román cigányasszony, Kecskésné. Az egyik nőnek az ura gépen vagdalta le a cundert a munkadarab-

okról, s nekünk a reszelővel a sorját kellett leszedni. Darabszám kaptuk. Hogyha nekünk a vonatunk késett, a kollégák két órával előbb megkezdtek, nekem az anyag ki volt a satupadomon számolva. Lemondtam az evésről, s tekertem, hogy őket utolérjem. Mert akkor egyformán fizethettek. Mindenkinek megtartottuk a születésnapját. Emlékszem, Kecskésné ránk bízta, a két magyar nőre, hogy vásároljunk mi neki ajándékot. Összeadtunk 90 lejt, s a csoportfelelős a városban megvásárolta, amit jónak látott. Mikor kiterítettük oda neki, Kecskésné boldogságában azt se tudta, mit csináljon. Kapott egy gyönyörű szép abroszt zöld lapikkal és piros rózsákkal, a gyermeknek pizsamát vettünk, az urának már nem tudom, mit. Na, korábban beszélgettünk arról, megcsókoljuk-e, de mikor odakerült a dolog, Kecskésné szembeszökött a csoportfelelőssel, utána engem ölelgetett, csókol. „Meg vagy-e elégedve?” „Frumos, frumos!” [Szép! Szép!] Elévette a kínálmációt, oda terített a satupadra, egy liter narancslikört hozott s mindenkinek a cukrászdából vett két-két szelet tésztát. Nem otthon sütötte, hogy ne utáljuk, a cukrászdából vette. Kitöltöttük a porciókat, a mester volt az első, gratulált, meghajolt tisztességesen s köszöntötte a cigányasszonyt.

– *Munkaidőben?*

– Evés előtt. Fél 11-től volt az ebédidő 11-ig. Utána mindenki ment enni s végezte a dolgát.

– *Árulja el Nagy bácsi, miért hagyta ott a szentgyörgyi gyárat? – fordulok a családfőhöz.*

– Én a Metromban minden elismerést megkaptam, eljutottam a hatos kategóriáig. S ott a román főnökökkel még jobban kijöttünk, mint az itteniekkel. Miért? Mert ha valami bajod volt, azt megértették: „Menj és oldd meg, ha nekem lesz szükségem rád, majd túlórázol” – mondták. Szentgyörgyön viszont egy nap hiányoztam s „nemotivatnak” [igazolatlan] tettek. A IAIA-ba akkor hozták Németországból az előmelegítő villanykemencéket, azokban a csövek szakadtak ki. Mit tegyenek? Én adtam egy tippet, ami be is vált: sablont kell készíteni, ilyen és ilyen cementre lesz szükség és csőre, esetleg a régi csövet behegesztjük, szépen leszigeteljük, s én visszaöntöm, ahova kell. Sikert is. De még egy szó köszönetet sem

kaptam érte. Ha Brassóban történt volna, azonnal prémiumra terjesztenek fel s megdicsértek volna. Ott nem létezett negyedév, hogy mi, karbantartók ne kaptunk volna prémiumot. Szentgyörgyön pedig nemhogy elismerést kaptam volna, de még köteleztek, hogy hány darabot kell megcsinálni! Eléfordult, hogy a rossz csövek helyett tanácsomra a Metromból hozattunk rézcsöveket, s egy présen meghúztuk őket, hogy a kívánt alakot megkapjuk. Ezeket csináltam, de elismerést nem kaptam érte.

– *De gyakran késtek a vonatközlekedés miatt... azért sem büntettek a Metromban?*

– Mi a kapunál felmutattuk a vasúti bérletünket s beengedtek. Tudták, hogy ingázunk. Ez nem volt probléma. Hanem a telek – olyan hófúvások voltak, hogy megtörtént: reggel elmentem hazulról, s másnap hajnalban értem haza. Szünetelt a forgalom. Az ingázás volt nehéz, a munka nem. Igaz, lakást kaptam volna Brassóban, de a szüleim miatt nem akartam áttelepedni, ne maradjanak támasz nélkül. Amikor '79-ben mégis eljöttem, a szekciófőnök kérte, maradjak. Megadják, amit kérek. A szüleimre hivatkoztam – egyedüli támaszaik mi vagyunk –, s eljöttem.

Disznó és iparengedély

Nagy András mégsem tudott ellenállni Szentgyörgy és a közelség vonzásának. Az IMASA-ban [gépgyár] dolgozott még vagy négy évet, felesége is oda került át, itt még szakképesítést is sikerült szereznie, marósként ment végül nyugdíjba jó pár év után. Közben a kisiparosság ismét kifizetődőnek ígérkezett. Az állandó vegzatúra, a gúzsba-kötöttség miatt úgy visszaesett a mezőgazdasági termelés, illetve amit megtermeltek, azt olyan mennyiségben exportálták, hogy az állam egészen különös eszközökhöz nyúlt a munkamorál halottaiból való feltámasztása végett.

– '82-ben végleg abbahagytam, mert nem bírtam gyárba is járni és a favágást is csinálni. Édesapám halála után a favágás reám maradt. S megtudtam, fizethetem a nyugdíjalapot kisiparosként is.

Megbecsültek engem az emberek. Jártam Kilyénbe, Lunkára, Bács-telekre, Bikfalvára, Szotyorba, s mivel nem nyúztam meg senkit, inkább velem dolgoztattak, mint a szentgyörgyiekkel. De hogy az iparendélyt megújítsák, minden évben le kellett szerződünk az államnak egy disznót, akár neveltünk, akár nem. Vásároltuk, persze. Amíg valaki azt tanácsolta, elég lesz, ha két juhot adunk le. Utóbb azt szerződtek. Esténként pedig lementem a kocsival Szotyorig, hogy az asszonyt – ő az IMASA-ba ingázott – váltás végeztével hazahozzam.

Üresjáratú szorgalom?

A Nagy házaspár életének paradoxona, példaadásának részleges kudarca, öregkorának dilemmája, hogy bár lányukról különben csak dicsérő szavuk lehet, szülőföldhöz való ragaszkodásukat, széles kötődésüket nem tudták átörökíteni egyetlen gyermekükre.

– Neki minden számítása az volt, hogy külföldre megy. Már '89 végén az útlevelek ki voltak állítva, a 200 dollár lefizetve – a változás nélkül is kiutaztunk volna. 1990. január 20-án az én kíséretemmel Ausztriába ment – és ottmaradt, egyedül tértem vissza. Mondotta, mások sokkal többet hagynak hátra, maradjak én is. De én hazajöttem.

– Az urát levelezés útján ismerte meg – teszi hozzá az édesanya magyarázatképpen, majd sorra vesszük az okokat, melyek a korosztály oly sok tagját elidegenítették ama országtól, melyben élünk adatott.

– Sokszor el voltunk keseredve! Miután békonfirmálódott, Brassóban járt az egészségügyi középiskolában, de nem tudta folytatni tizenegyedikben, mert nem ment át a felvételin. De egyetlen *ilyen nyelvűnek* sem sikerült a vizsgája! Kértük az igazgatótól, adja ki a dolgozatot, amit írt, azt felelte: „Ilyen nem létezik Romániában! Mit akarunk vele?”

Hogy ama évben a brassói egészségügyi felvételijén miért esett ki minden magyar pályázó, arra utóbb azt a magyarázatot kapták,

hogy Kovászna megye abban az évben nem kért ápolónői helyeket. Ez bizony ellentmond a fentieknek – meghirdetniük sem lett volna szabad akkor más megyeieknek a vizsgát –, a kudarc okai meglehetősen tisztázatlanok, nem kizárt, szándékos ködösítés és félrevezetés történt. Aki a kor viszonyait ismeri, emlékezhet rá: nyílt kisebbségellenes diszkrimináció sújtotta továbbtanulni vágyó fiataljainkat, ehhez külön személyes rosszindulat is járult olyan keresett szakokon, mint amilyennek az egészségügyi számított. Nagycsokor lány nem adta fel, tanulmányait estiben folytatta Sepsi-szentgyörgyön, s hogy oda bejuthasson, munkát kellett vállalnia.

– Elég nehéz helyt, az IMASÁ-ban a fékpofavonalon kezdte. Ő rendezte magának, hogy az estit elvégezhesse. Nem nőknek való munka. Olyan feketék voltak szegénynek a kezei az öntvényektől! Érettségi után bekerült a bérelszámolókhöz, s ott dolgozott '89-ig.

– Fényképről ismerte meg az urát, egy barátnője révén került vele kapcsolatba, aki szintén levelezett egy osztrákkal. A vejünk székelyföldi származású, régebb vándorolt ki. Nem szeretett répát egyezni, mert két méternél magasabb. Most a Grundingban dolgozik Bécsben, s vidéken lakik. Ott a falu nem különbözik a várostól. A lányunk azt mondta, ha őt úgy fogadják, ott marad. Így történt. Jól megy nekik, saját lakásuk van egy blokkban, a második új kocsit vették... Van egy unokánk, a legjobb tanuló az iskolában...

A történet ismerős, nem folytatjuk. Ismerős még abban is, hogy a befogadás érzelmileg nem kevés konfliktussal jár: „Hidegek az emberek, öt év kellett ahhoz, hogy a szomszédok beszélgetni kezdjenek velük.” A különös az, ahogy a Nagy házaspár az elválás ellenére – „neki külön élete van, mi itt a magunkét éljük” – rendezi itthon a saját sorsát: a két ember reggeltől estig munkával tölti a napot; a hatvanas éveit taposó feleség és a valamivel idősebb férj valóságos szorongással a szorongás lázában ég. Ottjártamkor a házat csinosították, a most divatba jött gipszkartonburkolattal látták el a konyha mennyezetét, miután csempekalapra rakattak minden szobába, a szépen korszerűsített és bővített épületben. De ez mind semmi:

– A beadott ló után '91-ben a téeszvagyon felosztásakor kapunk egy tehenet a kollektívából. Még üsző volt inkább, nálunk borjúdott meg. Megértük – az asszonyom kivált –, hogy nekünk tehenként legyen! Megsegített az Isten, tehenborja lett a tehenkénknek, lett két tehenünk, tőlük tejecskénk.

– Legyen szekerünk is – csináltattunk! – érzékelteti a lendületet Nagy néni.

– Malacunk is lett, mert az előző évben az asszony a sógoroméktől valami malacot alkudott meg, kettőt kihoztunk, s ő fogja a harmadikat is.

– Hármat veszünk, mondtam.

– Meghagytuk gölyének, s elszaporítottuk. Minden esztendőben voltak malackáink, azok jövedelmet hoztak. Visszakaptuk a földeket. Amit a bikfalvi határban örököltam, kezdetben felibe kaszálta egy ismerős, aztán megvette. Ajándékba adtam 1 ha 16 árat a keresztfiamnak, nekünk az messze van. Itt, Kökösbén 7 ha és valamennyi földcskénk van, hál' Istennek. Abból 4 ha ki van adva egy vállalkozónak, aki százalékot ad érte, ennyi és ennyi száz kiló búzát például, de ide hozza a szalmát az udvarra, ha kell. Szóval természetben fizet. Meghagytunk magunknak két hektár kaszálót s egy ha szántót. Abba tesztek pityókát, árpát, a másik el van lucernázva. Abból tartom a teheneket.

– *De hát a két nyugdíjból meg tudnának élni!* – mondom, s ráeszmélek: igen ám, csakhogy akkor odalenne az örömük, hogy két kezük munkája felvirágoztatott egy gazdaságot, hogy képesek maguknak még mindig jólétet teremteni.

– A tavaly eladtam öt disznócskát, olyan száz kilón felülieket.

– Jaj ezt ne említsd, még azt hiszik...

– Dehogynem! És reggel 12 liter tejet viszek a csarnokba, este pedig 16-18 litert.

A riporter bevallja, szívszorítónak találja a két ember igyekeztét. Nem ők tehetnek róla, hogy az önálló gazdálkodás szabadságát öregkorukra hozta meg az idő. Ők életük értelmét találták meg a szorgalomban, melyet adott helyzetben sokan üresjáratúnak vélhetnek. Mert hát kié lesz mindez, van-e oka-foka a küszködésnek?

De bizony be kell látni, hogy többszörösen is ésszerű, amit Nagyék tesznek, iparkodásuknak a morális hozadéka még talán a jövedelmi plusznál is fontosabb. Fenntartani erkölcsi egyensúlyukat minden ellenkező körülmény dacára – ez lévén a megható erőfeszítések tétje. Hihetünk-e (utód hiányában) a példa sugárzó erejében is?

2002 nyara

„ÁLMOMBAN MA IS KAPÁLOK”

Tenyéryni udvar és aprócska, egyszobás-lakókonyhás ház, hozzátdott előszobával, tyúkóllal és disznópajtával, fáskamrával, a Feketeügy partjáig nyúló konyhakert – szerény sepsiszentiváni bennvaló. Némileg meglepő, amit róla a 94 éves Nagy Róza néni állít: élete második, könnyebb és boldogabb részének helyszíne.

Házatlanul

A vargabetűs évszázad nem mindenkit fosztott meg vagyonától, és forgatott ki önállóságából – egész egyszerűen azért, mert az sose volt neki, szülei sem tarisznyálták fel vele, amikor saját lábára állt. Ráadásul nem saját hibájából, hanem például azért, mert belezületett a hátrányos helyzetbe, és az fátum gyanánt tartotta fogva. Nagy Róza néni 1909-ben látta meg a napvilágot a felsőháromszéki Torján, és viszontagságait eszmélése éveire, egy kisgyerekkori áttelepedésre vezeti vissza. Hosszú sor vette ezzel kezdetét.

– 1913-ban jöttünk Szentivánba, mert anyám örökké veszekedett az anyósával. Pedig ott nekünk szép házacskánk volt. De a rossz viszony miatt anyám felment panaszra a főispánhoz, s az azt mondta: „Ne búsulj, az uradat elhelyezem Szentivánlaborfalvára utásznak.” Így kerültünk ide. De engem örökké bánt, hogy miért kellett mi eljőjjünk Torjáról, mikor nekünk házunk volt ott, sok jó emberünk, mindenünk ott élt. A fiam most is csúfolkodik velem: „Csináljunk, anyám kérését, menjünk vissza Torjára.” Nehéz volt Szentivánban az élet.

– *Ezt a házat az édesapja építette?*

– Dehogy! Mi ezt a férjemmel vettük 1943-ban, mikor ideköltöztünk. Addig a máséban laktunk. És sokszor az is fáj nekem, hogy mi minden öreggel olyan jól voltunk, minden szomszédossal. Úgy es volt, hogy kilenc évet laktunk egy helyt, az öregek nagyon

szerettek. Nem úgy, mint most, hogy senki senkivel nem beszélget, mindenki nézi a televízióját, hallgatja a rádióját. Én nem tudom, a nép hova fajzott el, hogy egymást nem szereti!

Róza néninek olyan rövid volt a gyermekkora, nem is vesztegeti rá a szót, 16 évesen ment férjhez.

– *Miért kellett 16 évesen férjhez mennie?*

– Mert – mint a mostani fiataloknak – nem volt eszem! Most volna, de most már késő. Elsiettem a dolgot. Mert tessék elhinni, ha 80 éves koromban mentem volna férjhez, akkor is azt az életet tudtam volna élni, amit kellett. A legeslegnyomorúságosabb az élet a '20-as években volt.

– *Miért, Róza néni?*

– Azért, mert minden folton folt volt.

Erről eszébe jut egy történet, rögtön elmeséli.

– Áldozócsütörtök volt, nagy templomozás, elfelejtettem, melyik évben. Mi katolikusok le szoktunk menni Uzonba arra az ünnepre. Akkor ott a románok a főtéren leverték az emlékkőről a feliratot, lecsúfolták a magyar betűket. Nagy Ferenc – még nagyon fiatal, nősülés előtt – közbeállott. Emiatt elfogták volna, de ő elszökött idefel, Szentivánba. Itt bujkált a mi бүтүнкөн a víz mellett. Szegény embernek a gyereke – az inge folton folt volt. Amikor a testvére felhozta, hogy vegyen tiszta inget, hátraküldtem neki a kenyértésztaból sült palacsintát. Szívesen elfogadta. Alig rá egy olyan két-három napra azokat a milicistákat Uzonból elvitték. Mit csináltak, mit nem, nem tudom, mit törődtem én akkor avval. Elég az, hogy Nagy Ferenc az ő pártjukra állott. Biztosan beállott a pártba vagy mi. De ő olyan becsületes ember lett! Mondom, két-három napra változott a világ. Neki a mostohaapja elmenekült Magyarországra, ott is halt meg. Nagy Ferenc itt maradt, és sose felejtette el, amit én akkor tettem vele. Hogy enni küldtem a vízpartba. Itt a Gábor úr életjében [Szentiványi Gábor földesúr, '40 és 44 közt háromszéki főispán] állami gazdaság lett, nagy pincébe hordták a zöldséget, s ez a Nagy Ferenc ott raktárnokoskodott. Ő nekem egy láda szőlőt, mikor minek ideje volt, örökké küldött.

A riporternek sikerült megnevetetnie Róza nénit kérdésével, amivel földjük nagysága felől érdeklődött.

– Haha! Négy-öt hold búzába béállottunk, s a kilencedik csomó volt a mienk

Kapa- és kaszanyél

A családot férje egy megbecsült szakma, a cipésmesterség segítségével tartotta el, jövedelmük azonban mindig kiegészítésre szorult, fő támaszuk nemegyszer ezért a kapa- és kaszanyél lett. Róza néni hát napszámoskodott, ha a téészes éveket is ide számítjuk, egészen nyugdíjba meneteléig.

– Szerencsére az uram jó dolgú volt, józanelméjű, s a gyermekeket tudtuk nevelni becsületesen, meg lehet kérdezni például Szöllősi József gazdálkodót, milyen gyermekeket neveltünk mi! Ötöt. Ebből három él. Két fiú volt, az egyik a katonaságnál halt meg. De azt mondta a román tiszt, mikor a nagy pléhládában hazahozták: bár halt volna meg tíz román, mert olyan megbízható fiú volt, hogy olyat nem lehetett kapni. Úgy halt meg, hogy autót vezetett, Brassóban azt is megtanulta. S két részeg tiszt felült, a kormányt kivették a keziből, ő kiállott a lépcsőre, egy póznának nekimentek, s ott szörnyethalt.

Visszatérve a háborús évekhez, Róza néninek – apropó kapanyél - eszébe jut egyik felháborodása:

– Amikor az uram a nagyobbik fiammal a háborúban volt katonára, jön egy fiú, hogy holnap Gábor úrhoz kell menni répakapálni. Azt mondtam neki: „Ha még egyszer bé találsz jőni, a fészivel váglak le!” „De mit csináljak, ha küldnek?” Hát ilyen világot élünk! Nem volt elég, hogy a fiam odavolt az apjával a háborúban, még reám jöttek, hogy kapáltassanak. Haragudott rám aztán, hogy nem jártam kapálni, a fenyves az övé volt, én ott szedtem egy zsák csutikát, legyen mivel tüzelni, s azt mondta: ha megtalál a fenyőerdőben, a lovával letapodtat. Ki? Gábor úr!

A kollektívbe kellett, aki dolgozik

A két férfi hazakeveredett a háborúból, az egyik az Úz völgyéből, a másik Németországból tért vissza, s újrakezdték az életet. Előbb igaz, egyikük megjárta még '45-ben a szentgyörgyi börtönt, ahova a román csendőrök hurcolták el, „de a lisznyói görög-katolikus pap azt mondta – legyen áldott érte –, hogy ezek románok, tessék elengedni, s így megszabadultak, nem vitték Földvárra őket”. A lányok lassan felnőttek, kettő a számukra megnyíló lehetőségeket kihasználva („ingyen tanultak Marosvásárhelyen”) tovább képezte magát, ápolónők lettek, a legnagyobb Barcaújfaluban – a '46-os éhínséget ott húzták ki – egy jó módú ottani gazdához ment férjhez, a másik kettő Kézdin, illetve Brassóban töltött évek után ma Türkösön él, a nagyfiú a szentiványi malom dolgozója. Minden kedvezés ellenére, a beszolgáltatási kötelezettség e családot, mely például tehenet sose tartott, csak disznót nevelt, sem kerülte el:

– Húsbeszolgáltatáskor egy szomszédunk juhot adott be, s mivel több volt, a mi nevünkre íratta azt a pár kilót, aztán kifizették neki. És tojást! Amikor a két vider tojást felvittük Uzonba, a szövetkezetbe, s panaszoltuk, miért kell ennyit beadni, nagyot kacagott, aki vette átal: „Hát én egyet se csináltam, nekem muszáj elvegyem, ha hozzák!...” Mi terményt nem kellett beadjunk.

A férje nem állott be a kisipari szövetkezetbe. Hárman voltak cipészek a faluban, s „ment az ipar”, bár Róza néninek elszorult néha a szíve, mikor egy milicista feltűnt az utcában – a bőrhöz ugyanis nemegyszer csak feketén tudott a magánkisiparos hozzájutni. Az asszonyoknak persze a téesz kínált munkaalkalmat. A társasba nem volt mivel belépjenek, de:

– A kollektívbe bevettek, mert oda olyan kellett, aki dolgozik – emlékszik Róza néni a „birtokon belüli” (?) időkre. – Egy évben még főztem a cigányoknak is, akiket alkalmazott a kollektív munkára. Nagy gazdaság volt, nagy disznóhizlalda, sok bornyú s minden, de aztán utoljára úgy leadták, hogy a tehenek nem tudtak a kiéhezettségtől felkelni. Annyira nem volt széna, hogy megdöglöttek az állatok a hídláson.

– Mit végeztem még? Jaj, álmomba sokszor még most is a cukorrépát kapálom. Ott ugye kimérték, hogy kinek hány sor jár, s aki megcsinálta becsületesen, annak jól fizetett. Emlékszem, egyszer a hat sor répám 34 mázsa termést adott. Azt én olyan szépen megkapáltam, fel is dolgozták a gyűlésen, hogy rekordtermés. Igaz, ahogy kimérték, én megjegyeztem örökké, egy fuszulykát ültetem vagy egy napraforgót, hogy mikor másodszor kapálom, tudjam, melyik az enyém. Szerettem. Aztán sokat varrtam, szőttem, annak idején a Zsuzsi-babáknak és az Andris-babáknak is. [A kézdivásárhelyi múzeum nevezetes gyűjteményéről van szó.] '89 után, mielőtt ágynak estem volna – most már nem tudok második hónapja felkelni az ágyból – mindegyik unokámat sok szép szőtteménnyel ajándékoztam meg.

– *De hogyan éltek a kollektív időkben?*

– Azt mondhatom, hogy jól. Nem is jó emlegetni: mikor én kaptam egyszerre nyolc mázsa törökbúzáat. Letöltöttük ide az első ereszbe, akkor fel a kicsi padlásra, s idebe is igen. Nem panaszkodhatok, majorságot tudtam tartani. Csak a mai nyugdíj ne lenne olyan kicsi! 165 ezer lej! A gyermekeim segítenek, a menyem minden második nap hoz jól főzött ételt. Úgyhogy nem kell engem senki búsuljon. S ha meghalok, ez a ház megéri, hogy szegényül, de eltemessenek. Megmondtam a fiamnak, nehogy nekem gyász-kocsit hozzatok! Pap, igen, mert istent hiszek, de röviden beszéljen. Nem szeretem a nagy pompákat.

Voltam boldog is...

– *Mikor élt a legjobban, legkönnyebben? Boldog volt-e?*

– Mint a nótában: „Nálam a boldogság nagyon ritka vendég”... Voltam, na! Mikor a gyermekek már megnőttek, s kimentek a háztól, s láttam, jól vannak. Voltam! S akkor sok szép helyet bejártam. Molnár Ferenc tanító, Balázs Antal kultúrigazgató és mások, akik szerettek, minket örökké vittek kirándulásra magukkal. A férjem odavolt velük Magyarországra is. Amíg élek, bánni fogom, miért

sajnáltam magamtól a pénzt, és nem mentem én is velük. 400 lejbe került. De a Békásban jártam, Farkaslakán, be a Regátba. Ezek voltak a boldog napjaim. És sok könyvet olvastam. Nyírőtől, aztán Fekete Istvántól. Vagy A fekete gyémántokat is. Jókaitól, ugye?

– *Jobb módban mikor élt?*

– Jómódban éltem, mert a szegénységgel meg voltam elégedve. Ez volt a szerencsém: soha nem terveztem. Mert örökké azt számítottam, a sors bosszút áll. Egy szomszédasszonyom, az örökké tervezett. Mondtam neki örökké: nem szabad! És szegénynek meghalt a férje, megint férjhez ment, az is meghalt, valakit szeretett, az becsapta. Én, ahogy jött a sors, a mindennapi valamivel meg voltam elégedve. A szegénységgel – azzal hát!

2002 nyara

A HARMADIK GAZDA LÁNYA

Sigmondné Plugor Ibolya hetvenéves, és naphosszat egyedül tesz-vesz a tágas, valamikor élénk gazdálkodást látott udvaron, gondoskodik a baromfiakról, illetve mostanság leköti a veteményeskert. Az állattartással némileg alábbhagyott, amióta rendetlenkedik a szíve, az éjjel sem aludt nyugodtan. Magányát egyetlen fia és annak családja, a két unoka hétvégi látogatásai törik meg, különben emlékei közt tanyázik a nagy zöld fémkapu mögött. „Mondtam is a szomszédoknak, ha semmi mozgást nem tapasztalnak, szóljanak a hozzátartozóimnak.” Hozzá hasonló múltba süppedt öregek között lakik e fertályon, úgylehet a fiatalok már alig ismerik a magára maradt asszonyt. A lakókonyhából indulva végigvezet a házban, néhai apósa, Sigmond Károly volt kökösi bíró (a negyvenes évek elején) otthonán, ahova neki évtizedekig úgyszólván belépnie sem volt szabad. Ennek a református magyar asszonynak a rokoni kapcsolatait – a fájdalom oly eleven, folyton visszatér hozzá elbeszélésében – a nacionalista előítélet kuszálta össze, melynek a szemüvegén keresztül ő, a tősgyeres kökösi és jómódú gazdálkodók gyereke „románnak” minősült. Mindazonáltal ez „csupán” az egyik támaszától fosztotta meg akkor, amikor ennél is kegyetlenebb megbélyegzés áldozatául esett az ötvenes évek elején.

Jobbágyok és katonarészen valók

De tartsunk sort. A leszármazás okán Sigmond Ibolya székelységét én nem tartom kétségbe vonhatónak, noha édesapja és főleg nagyapja – mindketten magyar asszonyokat vettek feleségül – tartották ortodox hitüket és kétnyelvűségük ellenére, bár tökéletesen, sőt talán jobban beszéltek magyarul, mint románul, illetve annak ellenére, hogy a falu székel társadalmába beilleszkedve éltek le életük – románnak vallották magukat nem csupán a hatóság előtt, de

családi körben is. Abban a körben, melyben különben magyarul folyt a szó, s melyben a gyerekek végső soron székellyé nevelődtek. Hogyan is történt? Illetve a gyökerekhez visszatérve: hadd lássuk a medvét: a földműves család emlékezetében fennmaradt ő, a nagypapa, a móríci Sárarany hőséhez hasonló vagyonszerző Plugor Tamás alakját.

Plugor Tamáshoz fogható gazdag embert a *Vargabetűs idők* eddig nem tudott felmutatni. Amit Sigmond Ibolya állít, hogy 240 hold földet testált volna utódaira, s annak oroszánrészt maga szerzte, igazolni látszik az a végrendelet, amit máig őriz a család, s amelyben 14 évvel halála előtt, 1928-ban rendelkezik afelől, hogyan szálljon 90 holdja (*iugăr* a román nyelvű szövegben) a kilyéni határban és 50 holdja a kökösi határban hét gyermekére. E földekhez nyilván még vásárolt a későbbiekben, illetve bizonyos vételi fogásokról, cselekről is beszámol az unoka.

– Nagypám magyar időben, 1942-ben halt meg 82 évesen, tehát 1860-ban születhetett. Nagybajszú, jókötéső, kemény ember volt. Engem nagyon szeretett, mindig azt mondta nekem: „Nuci mámá”, merthogy én hasonlítottam a legjobban az édesanyjára. Öreg korára úgy járt, mint én, nem tudott lehajolni, örökké én tekertem a kapcát a lábára, és húztam fel a csizmát neki. Mert hét gyermeke közül – négy fiú és három leány a két házasságból – édesapám, Plugor Mihály maradt az őslakban, a szülői házban, én ott nőttem fel.

Erről a portáról meséli ma a dédunoka, Sigmond Mihály vasúti alkalmazott, hogy „két utcára rúgott az élet”, ahogy a faluban mondták, a Nagy utcára nyílt a fő és az Új utcára a hátsó kapu, udvarán akkora gazdasági épület állott, hogy abban ezer juh is elfért egyszerre. Az Új utcán lakó szegényebb rendű emberek jó részéről meg úgy tartja a családi hagyomány, hogy azok a nagytata „zsellérei” voltak, azaz állandó napszámosokként birtokán keresték meg kenyerüket. Sigmond Ibolya így mesél:

– Nagypám előre 15 holdas gazda volt, de annyira vitte, hogy végül 240 holdat hagyott gyerekeire. Hogyan sikerült? Juhokat tartott és vállalta másokét is az esztenán, pakulárokat fogadott, általában Dobollóról. Azokkal persze románul beszélt, és különben

is nagyon tartotta a románságát, de mi otthon, miután édesanyám református magyar asszony volt, magyarul beszéltünk. Nagyon megfontolt ember volt, itt a faluban többen mesélték, hogy annyi földet vásárolt a jövedelméből, hogy végül nem engedték már, hogy többet vegyen.

A riporter nem tudta kideríteni, mi lehetett e korlátozás oka, egyes családtagok véleménye szerint belső falusi rendtartás – íratlan szabály? – intézkedhetett afelől, nehogy egyesek mértéktelenül meggazdagodjanak. Ha így volt, azt a földesurakra, a kívülről jöttekre nemigen alkalmazták. De ezzel függhetett össze, hogy Plugor Tamás a szomszédos falu, a kilyéni határ szépmézei részén is vásárolni kezdett. Az unoka szerint a magyarázat abban rejlik, hogy „jobbágy volt, ugye”.

– *Igen ám, de a jobbágyság már a múlt század derekán megszűnt.*

– Jaj, felszabadultak, persze, de azért az emberek tartották. Mert itt voltak *katonarészen* valók is a faluban, s azokat ő nem szabadott meghaladja. De ő annyira húzott a szegényebb rendű emberekhez, hogy egy ismerős elmesélte: a nagyapám, mikor nem hagyták, hogy egy határban megvegyen egy birtokot, akkor eljött hozzájuk reggel, az apját felköltötte, ne aludjék, mert eladó ez és ez a birtok, azt vegye meg. Hat gyermeke volt annak az embernek. „Én megvenném, Tamás bátyám, de nekem nincs pénzem.” „Nem baj, adok én, s idővel visszafizeted.” Így lett annak 24 hold földje, mert nagyapám kisegítette. Szerették a felesége rokonai is, mikor meghalt, jött be az ajtón a másik, a székely ágról való nagyanyám: „Jaj, tanácsadó, kalácsadó jó Tamás bácsi!” Mert neki is vett nyolc hold földet a vasúton túl, azt ő fizette ki. A hét gyermekének rendre adta ki a részüket, ahogy megnősültek vagy férjhez mentek, házat vett mindegyiknek. Adott például édesapámnak a kilyéni határban nyolc hektárt. Mindig mesélték, hogy a kilyéni úttól befelé azt a részt ő mind meg akarta vásárolni. De az 15 hektárral több volt, mint amit neki szabad lett volna megvennie. Ugarban voltak, olcsón megkapta, s kifizette az egészet, majd lemondott arról a 15 hektárról, mert neki úgy is megérte. Szóval nagy ésszel dolgozott!

– *Lányait minek keresztelték?*

– Azokat unitáriusnak, mert a Kőkösi család az volt. Első család a faluban. Katonarészen való unitárius magyarok. Nagyanyám Kőkösi Borbála. Itt nálunk úgy alakultak a házasságok, különbséget nem tettek, csak az én Sigmond apósom velem szemben. De ő, nagyapám, a román templomba járt. A román papot Linkónak hívták, mellettünk lakott, aldobolyi származású volt, a templomban románul prédikált, de jól beszélt magyarul.

Élet az őslakban

– *Az édesapja hát a nagytata gazdaságában nőtt fel. A juhászatot is eltanulta?*

– Azt ő nem folytatta aztán. Miért? Nagyapám nagyon szerette apámat, azért is maradtunk mi az őslakban, s mindenképpen reá akarta nevelni, miként ő is bizonyára eltanulta a saját apjától. (De arról nem sokat tudok.) Viszont apám nem vállalta. Nagyon megsanyargatódtak a gyermekek. Elmondta nekem, nem sorozták be elsőre katonának, annyira kicsike volt. Úgy megsanyargatódtak – mert dolgozni kellett. Azt mesélte apám: ha reggel négy órakor az ökörszekér nem ment ki a kapun, nagyapám kiállott az udvarra, s azt mondta: „Vissza!” Akkor nap nem hagyta, hogy az udvaron megálljanak! Szóval azelőtt nem úgy ment, hogy én megveszem a sok földet, s nem dogozok rea.

– *Hát nem szolgálkkal dolgoztatott az öreg?*

– De igen. De azért a gyermekeit végtelenül sanyargatta. Fiát, leányát, mindenkit. Nagynéném mesélte, hogy este laskát csináltak, a földre terítették le az abroszokat. Felsúrolták a földet. S reggelre a leves kellett hogy főjön, mert ott rengeteg volt a pakulár s a napszámos. Azokat etetni kellett. Szállásuk? Nem tudom, hol tartotta őket. De azelőtt a szolgálkat nem a szobában hálatták. A juhokat pedig a hatalmas nagy istállóban tartotta, aminek a belvilága megvolt 20-szor 20 méter is. Ott bárányoztatta a juhokat. Mindig azt mesélték, mikor a bárányok születtek, az öreg felhúzta a csiz-

máját januárban, s március végéig nem húzta le, mert azt a munkát nem bízta a pakulárokra, maga végezte. De haszna volt a birtoka után is. Egyre több. Apám mesélte, hogy csépléskor autót fogadtak, s úgy hordták haza a gabonát a kilyéni határból. Aztán a legények biza egy-egy kocsi gabonát eladtak Szotyorban, ahogy jöttek keresztül. Így ment azelőtt.

Harmadik gazda a faluban

Sigmond Ibolya édesapja a szoros kapcsolat ellenére már más értékrend szerint vezette a saját életét. Ez megnyilatkozott párválasztásában, meg gazdálkodásának a stílusában is, mások voltak a törekvései. Az utódok vagyonalapítótól elütő habitusa és magatartása gyakori témája az irodalomnak, a polgárosodás velejárójának tűnik: a második nemzedék már nem vallja a felhalmozó apák komor, nemegyszer önmegtagadó, ahogy a fentiekben nevezték, „ön-sanyargató”, mindent a vagyonszerzésnek alárendelő életszemléletét. Mindamellet Plugor Mihály tekintélyes gazdának számított, a harmincas években kis- majd nagybíróságig vitte Kökösben, s ehhez valószínűleg az is hozzájárult, hogy akkoriban hatalom a nem székeltyeket részesítette előnyben előléptetéskor. Hogy a dolgok mégsem ennyire egyszerűek, az hamarosan kiderül a szülői házról elmondottakból. Az édesapa folytatta a családi tradíciót abban, hogy vegyes házasságot kötött.

– Édesapám, Plugor Mihály harminc hold földet kapott az apjától, abból vagy nyolc hektár a kilyéni határban feküdt. Édesanyám, Vujkuj Ida, szegény leánynak számított, református magyar családból származott, évtizedekig kereskedők voltak a szülei, az üzletet ők tartották fenn. Nagyon szép leány, örökké azt mesélték, bálskirálynő volt. Egy hold földdel vette el édesapám – a szépségéért. Szóval apám nem volt olyan vagyonvágyó, ami pedig neki volt, abból meg lehetett élni. Harmadik gazdának számított a faluban. Édesanyámat kikérte még egy ugyanolyan birtokos ember, mint apám. Nagyanyám oda is ígérte, úgyhogy este jöttek is a leány-

kérők az akkori szokás szerint. Ezt apám meghallotta, ő is gyorsan megkérte, s édesanyám apámat választotta. Szerették egymást.

– *Mesélte, hogy édesapját görögkeletinek keresztelték és romának vallotta magát. Hol esküdtek?*

– A református templomban, úgy tudom. Édesapám nem állt át, de ez nálunk így volt a faluban. Mi otthon magyarul beszéltünk, édesanyám nem is tudott románul. Szép volt a gyerekkorom, amíg nem jött a kulákrendszer. *A faluban a karácsony a reformátusoké volt, a szilveszter az unitáriusoké és a vízkereszt a románoké.* Ezt minden egyház megtartotta. Színdarabos bál – így mondták akkor. Az ifjúság olyan szépen készült rá, olyan szép színdarabokat adtak elő. S azokra mindenki elment, nehogy az legyen, hogy én elmentem az unitáriusokhoz, s nem a románokhoz!

– *Három színdarabot adtak elő? S milyen nyelven?*

– Hármat, persze, mindenki magyarul, az ortodoxok is. Így emlékszem.

Plugor Ibolya csak az első osztályt végezte románul 1939 és 1940-ben, addig csak román iskola működött a faluban, a következő négy év alatt viszont csak magyar. Amit mond, hát erre az időszakra vonatkozik. De a nemzetiségi béke légkörére mint eszményire emlékszik, s nem ok nélkül. A szülői gazdálkodásról meséli:

– Ketten voltunk gyerekek, két lány, és a munkára rászoktattak. Egy szolgánk volt, az ott lakott nálunk, a dolga az istálló volt. A marhagondozás. Tavasszal a szántás-vetés. A gazdaságban volt két ló, két ökör, három-négy tehén, bornyú, üsző. Szegény édesanyámnak sok jutott a munkából, a valóság az, ő nem is volt hozzászokva. Szegény tönkrement a nagy gazdaságban. Mikor odakerült az őslakba a sógora sem volt még megnősülve, nagyapám is velünk élt, ott a sok szolga kezdetben az öreg körül. 1925-ben házasodhattak össze.

A gazdaság idővel leépült, hozzáalakult az apa, Plugor Mihály igényeihez.

– Édesapám nem vásárolt földet, mert nem lehetett. A kilyéni határban fekvő nyolc hektárt nem tudta ganyézni. Az csak a terhünkre volt. Amíg a nagyapám juhokkal trágyáztatta, addig jó ter-

mést hozott. Nagypám oda akarta apámat feltenni előbb a juhokkal. De apám nem ment fel. Emiatt az nem jövedelmezett igazán. Sokszor nem termett többet az a sovány föld, mint amennyit elvetettünk. Nem vettünk földet, de nem is adtunk el. Apám sokat „koncentrált” [munkaszolgálatos volt] akkoriban, Besszarábiába vitték vagy ötször-hatszor, ahogy mesélte. Közeledett a világháború.

Igyekezet a bejutásra

A kökösi Sigmondné Plugor Ibolya életében a legnagyobb megpróbáltatásokat nem a világháborús évek jelentették. Ő akkor még kislány volt, védelmet nyújtott neki a szülők, a felnőttek világa, a falu belső rendje s a polgárosodó székely társadalom, melyet felmenői, a valamikori szabad katonai, illetve a jobbágysági rend 20. századi leszármazottai még viszonylagos egyensúlyban tudtak tartani. E világban a gazdasági erőt a feltörekvő asszimiláns Plugorok valóban átlagon felüli teljesítménye jelentette, a magyar anyanyelvet és befogadó rokoni-társadalmi közeget a székely feleségek, édesanyák hozták, közvetítették több nemzedéken át, míg a két ág a mai utódokban összeolvadt és összeforrott azzal, amit például kökösöknek is nevezhetünk. Az összefonódás több évszázadon át folyt mind etnikai, mind szociális vonalon, ebben a Plugorok rendkívül sikereseknek bizonyultak már a magyar polgárosodás hőskorában, a 19. század utolsó harmadában, ez teljesedett ki a román uralom alatt a két világháború között a család gazdasági felvirágzásában, Plugor Tamás átlagon felüli magtollasodásában. A hét gyerek miatt az általa megvásárolt több száz hold ugyan az öröklés rendjén kisebb birtoktestekre oszlott, de ezek egyenként még mindig nagygazdai pozíciót szavatoltak, mi több, egyesek nyakába a *kulák-átok* is emiatt szakadt utóbb, mint épp a mesélő sorsának alakulásában látni fogjuk. (Aki viszont ezt elkerülte, annak gyereke-unokája a téveszelnökségig vitte a Plugorok közül a kollektivista időkben, mintegy igazolva, hogy a családot valóban az „értvényesülés szérumával” oltotta be valami felső hatalom, mintha az – talpraesettsége?

rendkívüli kiterjedtsége? alkalmazkodókészsége folytán, ki tudja? – a felülkerekedésre lett volna predesztinálva minden körülmények között.

A század első felének eseményei, az 1919-es impériumváltás, a bécsi döntés, a világháború eseményei és azok következményei során az egybeforrás-egyneműsödés folyamatát nemegyszer megakasztották a paraszti világon kívüli erők, így például a politikai nacionalizmus eszméi és mentalitása. Ennek kártételeit a mesélő különösen megsínylette élete legkiszolgáltatottabb korszakában, amikor ezek miatt a rokoni szolidaritást is felmondta vele szemben a család egy része. Nem utolsósorban emiatt is tartja oly sokra édesapja, az ortodox vallásához és román identitásához ragaszkodó, magyar anyanyelvű Plugor Mihály mértéktartását, amivel távol tartotta magát a család különben fő törekvését, a beilleszkedést is veszélyeztető „politizálástól”. A faluban harmadik gazdának számító népszerű családfő, aki román időben kis- és „nagy”-bíró-ságig vitte, valóban nem akármilyen kompromisszumkészséggel rendelkező ember lehetett.

– *Politizált-e az édesapja?*

– Ő soha. Egyszer Uzonban elment a választásra, egy marék csípős paprikát a szeme közé dobtak, s többet sose ment szavazni. Egyszer egy nagyon jó román barátja Bácsstelekről, aki Maniu-párti volt talán, feljött vele beszélni. „Iuga Zaria, ide figyelj! – mondta neki – Többet ezért hozzám ne gyere. Én semmiféle pártba bé nem állok.”

Háborús béke

– *A magyarok bejövetelére emlékszik-e?*

– Jól emlékszem. Hülyeség, mint a politikában mindig, volt akkor is. Öreg vagyok, sokat megéltem, úgy mondom, ahogy látom a dolgokat. A bejövetelkor megengedtek egy helytelen dolgot, hogy 24 óráig mindenki azt csinálta a románsággal, amit akart. Az is lehet, akkor bontakozott ki az, ami az emberekben addig el volt fojt-

va, hogy *te román vagy, én pedig magyar*. Megrészegedtek, ösz-szegyültek, egy kasba köveket szedtek fel, s a román családoknak, akikre ráncorik [neheztelés, ellenérzés] volt, az ablakait bédobigálták.

– *Volt, aki elmenekült?*

– Nem! Édesapám szegény hazajött a kocsmából, s a kapuban megállott. Minket, a két lányt egy tekenővel leborítottak, nehogy kő érjen. Gondoltuk, nálunk is összetörnek mindent. A kapuig jöttek, s akkor elkiáltották: „Ide ne dobjatok!” Egyet ledobtak, s akkor hallottuk: „Ide ne dobjatok, mert itt becsületes ember lakik!” Nem is törtek össze semmit nálunk.

– *Nem az édesapja volt akkor a bíró?*

– Korábban volt bíró is, akkor viszont épp kisbíró volt egy magyar ember mellett. Igen, román időben Györbíró Sándor volt a nagybíró, a református tanító fia. Apámnak sógora. Nála mindent összetörtek, nálunk nem. A politika ilyen. Ezt a bírót „határcsinálónak” csúfolták a faluban, mert a bécsi döntés után a felsőbbbség kiadta a parancsot, hogy a határt Uzon alatt húzzák meg, Kökös Romániában maradt volna. A sógor hát oda tétette a táblát, aztán amikor bejöttek a magyarok, hogy, hogy nem, a határ mégis lekerült a Feketeügy hídjához. A faluban a bíróra az uzoni „határcsinálás” miatt is haragudott a nép, pedig őneki ki volt adva parancsba, mit tegyen.

– *Hogyan vélekedett a magyar uralomról az édesapja?*

– Ő nem politizált. Apám román volt, de nálunk volt a megállásuk a magyar csendőröknek. Apám tudott élni, s ezen tovább nem foglalkozott se románnal, se magyarral, se szegénnyel, se gazdaggal. Nekem is az a nézetem, ezt tessék beleírni: ember légy! Sok hitvány és sok jó embert ismertem meg, azért mondom.

Az édesapát frontszolgálatra nem vitték, végig a családjával maradt. A falu első magyar bírója '40 őszén Sigmond Károly református gazdálkodó lett, a mesélő későbbi apósa. A kislány a magyar állami elemi végezte azokban az években. A front átvonulásához fűződnek még emlékei.

– Mikor az oroszok bejöttek, mind le voltunk vonulva a pincébe. Még azelőtt nagy rittyegtetést hallottunk, nyitották a vaskapukat, s két sebesült németet behoztak a bajtársaik a nyári konyhába. Éltek még szegények. A németek vonultak vissza. A szerencsétlenek még eszüknél voltak, mert a pad mögé bedobálták az irataikat s a fényképeiket. Ott találtuk meg. Mikor az oroszok bejöttek, első szavuk az volt: „Jeszt germanszki?” S mikor megkapták őket, azok hiába kiáltoztak, hogy ne lőjenek, sortüzet adtak le rájuk is, a felső házra is. Ha a pincébe lejönnek, minket is mind lelőttek volna ejsze. Aztán a két hullát kihúzták a kertbe, az tele volt futóárkokkal – a laktanya mellett állt a házunk –, s oda eltemették őket. Később az aldobolyi hősök temetőjébe szállították át őket. Emlékszem a nevükre: Premmer Jakob és Schönfeld Gustaw. No, de a háborút túléltek, s pár évig olyan világ volt, hogy azzal megkedveltették a „demokráciát”. Beszolgáltatás sem volt még, kulákvilág sem. Minden vasárnap majálist tartottak.

Az elmondhatatlan helyzet

Az ötvenes évek elején a család kulákklistára került, s ezzel Ibo-lya fiatalságának legszebb évei áldozatául estek annak a meg nem érdemelt megtorlásnak, melyet ésszel felérni ma sem tud.

– A négy év alatt végeztem el a nyolc osztályt, az iskola közvetlen mellettünk. Megmutattam az unokáimnak is a bizonyítványom: nézzétek, szintízes tanuló voltam. De szegény apámék azt mondták: „A mezőre se kell hogy kimenjetez, van, amiből megélnetek.” Így aztán nem taníttattak sem engem, sem a nővéretem. Igaz, később nem is bírták volna meg. Olyan nehézségek jöttek, hogy elmesélni is nehéz. Leírtam pár oldalon, címe: *Szegyén kuláknak lenni*. Itt most inkább elmondom. A kulákokra kivetett adóknak, beszolgáltatásnak nem tudtunk eleget tenni. Édesanyám nem tudta elviselni a megpróbáltatásokat, és 1952 februárjában szívinfarktuszban meghalt. Eltemettetni sem volt mivel, a pénzbeváltás-

kor – azelőtt való nap volt – mindenki csak 25 lejt kapott, úgy jártuk a falut, míg a temetésre a pénzt összekoldultuk valahogyan.

Plugor Ibolya úgy látja, az állam a kulákokra hárította át az adóterheket, a terménybeszolgáltatás is azért volt akkora, hogy a „kollektívek virágozhassanak. A terhet a kulákok kellett hogy állják helyettük.”

– Édesapámat 1952 augusztusában kiemelték, tömlecbe vitték Marosvásárhelyre. Ráfogták, hogy nem akarja megdolgozni a földjeit. Az történt, hogy a kilyéni határban elvették a szántóját, és valahol a sepsimagyarósi hegy alatt mértek helyette mást. Oda járni már lehetetlenség volt. Az életben pedig jóformán semmi sem maradt. A két lónak és borjúnak enni adni nem tudtunk. Emlékszem, az utógabonát is meg kellett hogy mossuk, és azt is elvitték. Akkor apámat kiemelték. Ketten maradtunk otthon, a két lány. A nővérem öt évvel idősebb volt, nagykorúnak számított, kötelezték, hogy a gazdálkodást folytassa. Ha férjhez megy, számította, megszűnik a kötelezés. Férjhez ment Brassóba. Ma is ott él. Én itt maradtam a lovakkal, a gazdasággal, az őszi betakarodással. El volt ültetve a pityóka, el a gabona, a cukorrépa, kérvényeztük, vegye át az állam, bárki – korábban, még édesanyám életében a kollektívbe is beléptünk volna, nem fogadtak be –, de elutasítottak. Én kellett hogy betakarítsak mindent, ami egyszer a mezőn volt, ott nem maradhatott. Két vagon pityókát az uzoni állomásra én szállítottam fel a lovakkal. Karácsony nagyszombatján csákánnyal fessegettem a cikóriát a mezőn. Jött két ember: „Te ugyanbiza mit csinálsz itt?” ... Mikor hazajöttem, se egy fám a tűzre, se egy főtt ételem, se egy falat kenyerem. Nagyanyám eldöcögtetett egy csu-porka levest, azt ettem meg karácsony napján.

– *Egymagában lakott?*

– Nem, mert betettek egy csomó román katonát a hátulsó szobába. Én a tisztnek elmagyaráztam a sorsomat, s az a katonákra reáparancsolt, hogy előttem még keresztül se merjenek lépni. De akkor jöttek a cirkuszosok, előadást tartottak a faluban. Még ősszel történt. Azok a kertet leverték, s minden takarmányt elloptak, fel-etették az állataikkal. Az enyéimnek nem maradt semmi. Édes-

apám még nem volt elítélve, előbb el akarták ismertetni vele, hogy szándékosan szegte meg az irányítást. Előre vagy négy-öt hónapot tartották benn. Ő sose tudta, merre jár, a fekete szemüveget feltették, és lökdösték elé s hátra. Egyéb nem volt, mesélte, csak: „Állj fel! Ül le! Állj fel! Ül le!” Addig, ugye, amíg nem vallja be, hogy az államrend ellen ármánykodik. Ő végül azt mondta: „Ha meglőnek, se csinálom tovább!...” Aztán egyszer kaptam egy levelet tőle, s én elmentem Marosra, de nem találtam a tömlecben, már a kórházban volt. Akkor egy doktor meglátta a tarisnyán nagy betűkkel, amit felírtam, hogy PLUGOR MIHÁLY–PENITENCIAR [fegyház], s elmondta apámnak: „Plugor bácsi, a lánya itt járt.” De tőlem nem vettek átal semmit. Csak felbolondítottak. Vagy öt hónapra rá apámat hazaengedték egy rövid időre. Úgy tönkre volt menve, úgy ki volt ehezve, hogy nem ismertem meg, ki az az ember. Mi már – a nővérem még itthon volt – kiköltöztünk a házból, letettük a kulcsot a néptanácsnál, hogy vegyék átal a gazdaságot, a földeket, a lakást, mindent. Két éjszaka a temetőben háltunk a sírokon. Aztán egy asszony megsajnált, behívott. Azért is hagytuk ott a lakást, hogy ne tudjanak kényszeríteni. Mindenről lemondunk, csak hagyjanak békén! Mindenképpen meg akartunk szabadulni a vagyontól. Hogy mire ő hazajön, legyen átadva minden. De nem vették átal. Nekem végül csak vissza kellett hogy költözzem. Miután apámat elvitték, a szekuritáté mindennap hívatott a községházára. Verték az asztalt, szidtak: vegyem átal a gazdaságot! A nővérem helyett csak én mehettem, mert ő azonnal ájult el. Azt mondták nekem: apámnak nem tetszett a rendszer, a munka – akkor végezzük mi helyette! Meg hogy apám gyermekeket kizsákmányolva gazdálkodott – ne sajnáltassam hát magamat!... Apám még nem volt hazajőve, én már férjhez mentem, mert ott nem élhettem tovább. Árendás házba költöztünk a férjemmel, mert apósom nem fogadott be. Megtörtént, hogy apósommal egyszerre hívtak a szekuritátéra. Ő volt Kőkös első magyar bírója '40-ben, de aztán talán '42-ben leváltották, és az nagyon rosszul esett neki. Na, ő a szekuritátén látta, hogyan bánnak velem, mégsem engedett be a házába. (Csak később látta be, mekkorát tévedett velem kapcsolatban.) Közben édesapá-

mat hazaengedték, majd egy hónap múlva megint elvitték Szentgyörgyre, hogy ítélkezzenek felette. 1953-ban jött egy amnesztia, s ott is akadtak becsületes emberek. Egy ügyész megsajnálta, s azt mondta: „Plugor bácsi, én most hamar letárgyalom a maga ügyét, hogy essen bele az amnesztiába.” Így szabadult...

– Tudja, amikor a birtokot '91-ben visszaadták, leültettem a nővéremet a kanapéra: „Te meggondoltad? Tényleg vissza akarod kérni?...”

Irtózás a tulajdontól

Láthattuk, egészen különös, mégis logikus módon reagált Plugor Ibolya és nővére a kulákosítás nyomán rájuk szakadt sorscsapásokra. Édesanyjuk halála, édesapjuk letartóztatása, a szekuritáté állandó és durva zaklatásai, a tény, hogy a szégyenbélyeg társadalmi kiközösítést vont maga után, illetve mindenféle mások nyújtotta esetleges támogatás tiltását is jelentette, mindez olyan erejű sokk volt a két magára maradt fiatal lány számára, hogy végletes reakciójukban – mely mellett a család, mint látni fogjuk, évekig kitartott – a birtokuk átadása, a teljes lemondás mellett döntöttek, hogy a kutyaszorítóból szabadulni tudjanak. A döntés lelki vetülete irtózatként Ibolyában még az 1989-es rendszerváltás után is felmerült: nem lesz-e baj abból, ha a valamikori földeket, melyektől végül sikerült „megszabadulnia”, visszaveszi, sajátjának ismeri el?

A lányok nyilván azért mondtak le nagyon látványos gesztussal a kulákbélyeget viselő örökségükről, arról ami addig a család társadalmi presztízsét szavatolta a faluban, és amely tulajdonképpen sikertörténetnek nevezhető belenövésüket, beilleszkedésüket a székegy falu világába elősegítette, mert a rájuk szakadt fátumon legalább egy vonatkozásban ki akartak fogni. Ha a bélyeget a birtok miatt kellett viselniük, akkor az csak addig ég a homlokukon, amíg a tulajdont bírják. Ha lemondanak róla, azzal mintegy tiszta lappal indulhatnak az új világban – nincstelenül ugyan, de egy terhes történelmi örökséget is levetve. A deklasszációba való menekü-

lés megtisztulást is jelent egy olyan veszettül agresszív, kiismerhetetlen és engesztelhetetlen teljhatalommal szemben, mely elpusztításuk végett addig elképzelhetetlen rémségeket szabadított a falu világára.

Az ötvenes években a szocialista modernizáció jelszavával az addig lassan polgárosodó falu társadalmának teljes összetörése, felbomlasztása zajlott, s a helyzet tragikumára és képtelenségére talán a két magára maradt nővér küszködése veti a legélesebb fényt. A helyzet abszurditását, melyben a földek megművelésére köteleztek, de minden terményt elvettek a belső motivációval együtt, itt az is tetézte, hogy a birtokról való lemondást mint szabotázszt és az államrend aláásására tett kísérletet az ügyészség bűntényként kezelhette. Mikor pedig a családfő, Plugor Mihály a szorítás egy átmeneti lazulása idején amnesztiával szabadlábra került, egy érdekes átmeneti állapot alakult ki a három ember életében, mely jó pár évig tartott.

Napszám

Sigmond Ibolya s a fia, Misi is töri a fejét a riporter kérésére, de nehezen jönnek elő az elmerült keservek egyes részletei, külön erőfeszítés felidézni azt, amit mára jótékony feledés takar. Hogy is történt, amikor az apát átmenetileg hazaengedték a börtönből, és lánya már házasságba menekülten, de nagynénje udvarán fogadta, mert akkor férjével együtt ott laktak? (A férj szülei kezdetben nem örvendtek e házasságnak.) Mi is történt a szülői lakkal?

És mi lett a földek sorsa? A kilyéni határban fekvő, közel tíz hektárt végül most a szépmezei állami gazdaságtól kapták vissza, azt még korábban kisajátította az állam, helyette Sepsimagyaros határában mért mást, azt azonban soha színről sem látták, nem is voltak kíváncsiak rá. A kökösi határban maradt tulajdonképpeni családi terület azonban a kollektív adta vissza: hogyan is került az oda, mikor a néptanács és a „kollektíva” [téesz] évekig hallani sem akart arról, hogy kulákbirtokkal fertőzze meg a szocialista

tulajdont? És miért szerepel négy név alatt a kilenc hektár, mikor eredetileg Plugor Mihály és két lánya lehetett csak jogosult rá? Nehezen áll össze a kép. Az apát „megátalkodottságáért” külön üldözték a hivatalosságok:

– Apámat másodszor azért vitték el, mert nem akarta visszavenni a földeket. Ő tehát helyeselte, amit mi tettünk, mikor a nővéremmel leadtuk a kulcsot a néptanácsnál, és még a házból is kiköltöztünk, mert így akartuk jelezni: mindenről lemondtunk.

Amikor a „húzd meg, ereszd meg” rendjén az amnesztia mégis megmentette a családfőt, az valószínűleg továbbra sem volt hajlandó birtokát visszavenni a kilátástalan gazdálkodás minden nyűgével, a beszolgáltatások terhével együtt, s inkább a vasútnál keresett magának valami szakképzetlen munkát, a földeket pedig közben a téesz használhatta – így következtetjük ki utólag mindezt abból, amit megőrzött az emlékezet.

– Aztán, ahogy a vasutat otthagya, egy bácshoz szegődött és egy esztendővel volt.

Közben a mesélő férje nem kapta ki a jogszokásnak megfelelően jussát a szüleitől, maga is Brassóba kezdett ingázni, beállt egy gyárba és vagy három évet ott töltött. Igazság szerint, gyengébb fizikuma és hajlamai is erre predesztinálták, megmutatkozott ez már korán, a háború idején, amikor önkéntesként belépve a hadseregbe, egy repülőezred szerelői közé került, majd egy év amerikai fogság után tért haza.

– De a férjemet, ahogy a gyárból megjött, az állomáson szekérrel várta az apja, és vitte megdolgozni a földeket. Emlékszem, egy idő után kifakadt: „Vagy téged választalak – mondta nekem –, vagy a gyárat.” Szóval neki a gyárról le kellett mondania, mert a mezei munkát és az ingázást, iparosságot egyszerre nem bírta. Így aztán kiállott a gyárból. Ami terményt azonban apósoméktól kaptunk, nem volt elég. A jövedelmünk olyan kicsi volt, hogy nem szégyellem mondani: két évig napszámba jártam ide, Plugor Sándor bácsihoz és Reznekiékhez. Most is azt mondom: ha az ember dolgozik és megfizetik, az nem szégyen.

– A szülői ház? Oda betettek másokat, amíg mi másutt laktunk, de aztán apám csak visszakapta. Mi is oda költöztünk a férjemmel, onnan jöttem át 1968-ban apósom halála után ide, ahol most élek. A régi házban született az egyetlen fiam, ott nőtt fel. Apám sokat tartotta az ölében. Aztán jött egy rendelet, hogy a kulákok is beállhatnak a kollektívbe, s akkor mi is beléptünk. A papírok szerint az én részemet, az öt hektárt a kökösi határban már kiadta volt. Egy darabig – egy évig? – kettőig? – úgy emlékszem, apósomékkal közösen műveltük, aztán ők is, mi is beléptünk a kollektívbe. Férjem neve talán azért szerepel az anyém mellett, merthogy ő volt a családfő, úgy illett, a neve az anyém mellett legyen. Földtelenül belépni nem lehetett.

– A kollektívben előre jól ment. Szépen kaptunk az első esztendőben, abból jól meg lehetett élni. S talán azt is hozzátenném, hogy éppen halálra nem dolgoztuk magunkat. Mi a férjemmel a tehenészetben kezdtük. De azt is felfogta az ember, hogy itt nyugdíj nem lesz. A férjem nem volt hozzászokva a gazdálkodáshoz. Nekem erősen meg kellett fognom a gyeplőt, hogy valamire tudjunk menni. Ő egy pár év múlva elment traktoriskolába, utóbb javítóműhelyben dolgozott. A fiamat korábban nem volt, kire hagyom, de mikor felnőtt, gondoltam: ha te így, én sem gürcölök itt tovább! S ahogy tehettem, bementem a prázsmári posztógyárba. Akkoriban nagyon sokan ingáztak oda busszal, biciklivel.

„Szépséget nem láttam benne”

Sigmond Ibolya nemzedéke megérte a falu hagyományos világának elpusztítását, utóbb rákényszerítették, hogy egy vallott értékeinek meg nem felelő más világot építsen a régi romjain. Nem csoda, hogy a nagy ugrásra, ipari munkahely keresésére és az életmódváltásra még viszonylag előrehaladott életkorban is vállalkozni mert – vagy kényszerült.

– Negyvenkét évesen helyezkedtem el a gyárban, tizenhét évet húztam ott le, tessék elhinni, nem volt gyermekjáték. Aki nem ismeri a munkáséletet, s azt hiszi, abból áll, hogy szépen felöltözve

jártunk oda – az nagyot téved. Nehéz években volt ott részem, de elismerő diplomával jöttem el.

– A fészülő részlegen dolgoztam, két harminc méter hosszú gépen. Három méter szélesek voltak. Az egyikre az anyagot feltettük, az elemet, egy nagy asztalon keresztül át a fejünk felett, s a másikon visszajött. Onnan egy hatalmas „tambur” [forgódob] feltekerte, s nekünk arról kellett levágnunk a „bundát” – így nevezték. Ezt minden 8–10 percben ismételtük. Olyan „bunda” is volt, amelyik 10–12 kilót nyomott, amit nekem végig kellett cipelnem a harmincméteres gép hosszán, s így kitarva a kezem, feltennem a polcra. Nem volt gyermekjáték. Ha az anyag nem volt eléggé tiszta, a szövőből a mester visszaküldte. Egyszer az ő utasítására tettem a ládába, de utóbb mégse tetszett neki. Ott éppen csak a seprű nem parancsolt az embernek. Senki ne gondolja azt, a nyugdíjat olyan könnyen megkapjuk.

– Négy évig biciklivel jártam. Reggel hatkor indult a busz, ötkor már fel kellett kelni. S még disznót is tartottam. A gyermekem mellé is odaálltam.

– *Akkoriban jobban ment a prázsmári gyár.*

– Most vége van. Mint mindenütt. Én szépséget nem láttam benne, de annyit igen, hogy most mégse a kollektív-nyugdíjra vagyok ráutalva.

– *Munkatársai? Főnökei?*

– Voltak a nagy mesterek és a segédmesterek. Szász volt a nagy mester. Velük nem volt gondom, inkább a szekciófelelősök várták el, hogy mindig hordjál nekik. Én nem tettem, én a munkámon keresztül akartam élni, a mester kiismert, és végül ő adatta a kiüntetést. Hordani mi nem hordunk. A fiamban is megvan ez.

– *Mit hordtak a munkatársak?*

– Tyúkot, szalonnát, s amit csak lehetett. Mindent. Azok úgy el voltak halmozva... Persze, elnézőbbek voltak utána. Nálam a szekciófőnök egy ideig mindenbe belekötött. Ha egy perccel elébb „pontáltam” [blokkolás a pecsételő óránál a kapuban] távozáskor, lefutott, s úgy lehordott, hogy! Úgy bőgött, mint az állat. Pedig mindenki más kint volt már. Máskor a gépeim begyúltak, lángba bo-

rultak, s akkor rám kenték, hogy én nem olajoztam meg. Mindig a munkás a hibás. Úgy lehordtak, hogy elájultam. A vesém egyszer megállott... Sok nehézség van az életben. Aki nem ismeri, el sem tudja képzelni, milyen a szövőgyár. Lehet, a vasgyár sem különb. De itt az a kutya dolog, ha a szál nem egyformálag jön ki, akkor már a szövet rossz. Finom szövetet is gyártanak a katonaposztó mellett. Az én két gépemen a finom szövetek számára fésültem az anyagot.

– *Hogyan szerezte meg a szakképesítést?*

– Iskolába jártam munka után. Másfél évig talán. Közben a tér-dem eltörött, s kimaradtam egypárszor. Kértem a főnökséget, engedjék meg, hogy mégis vizsgára álljak. Tudták, hogy megérdemlem. Előre mindig azokat tették ki, akik szakképzetlenek voltak.

– *Javította-e valaha a gépet?*

– Jaj, de hányszor! A mesterrel emelgettük a 120 kilós alkatrészt. És szívtam a szálló pöszléket, be a tüdőmbe. A nyolc óra végeztével kétujjnyi vastagon állott a gépen. Aki velem együtt állott be, mind otthagya. Idősebb korban nehéz megszokni. Én azt mondtam, ha a fene fenét eszik is, maradok. Az egészségem? A szívemmel komoly baj van. Nem is merem mondani a fiaméknak... Az idén töltöm a hetvenet. De tessék megnézni, micsoda veteményeskertem van!

2002 nyara

A CSÁNGÓTELEPI KÍSÉRLET

Riportalanyunk ezúttal egy rövid idő alatt felcseperedett, majd elhalt település, melynek csupán emberöltönyi jutott ki az időből. Egy falu általában az évszázadok alkotása, és ugyancsak évszázadokban mérhető jövőnek szánják. Ezért oly különös az Esztelnek fölötti havason Gyertyános megalapításának kísérlete. Noha csupán pár évet áldozott rá a gondviselés, nem sok hiányzott hozzá, hogy a próbálkozás sikerüljön. Ott, ahol e században új települést legfeljebb a románság vagy – ezúttal a felsőbbiségtől nem támogatva – a cigányok voltak képesek tető alá hozni. Mondom, hajszálon múlt, a kényszerűségnek egy keveset kellett volna csupán lazítania szorításán, hogy az egykori csángótelep helyén ma külön magyar falut tüntessen fel a térkép. Ha a kollektivizálás nem következik be – és mivel utólag maradéktalanul visszacsinálták, igazán elmaradhatott volna –, Esztelnek és Bélafalva határában ma népünk új szállása állana. A Gyímesekből kirajzó életerős faj ugyanis nem kis körütekintéssel választotta ki a számára leginkább megfelelő helyszínt akkor, mikor már a „megélhetőség” hiánya és a népfelesleg miatt korábbi otthonában nem volt maradása.

Az első család

Az első családdal kezdődik a történet, miként a történelem is, az esztelneki *Köntzey József* mérnök úr szerint az Úr 1935. esztendejében. Az alapító Baczoni família nyomába aztán a rokonok és ismerősök egész ármádiája eredt, s aki nem gyímesi ágon, az helybelileg vált rokonná, mert e nép magával hozta dicséretes szaporaságát, s ez egyhamar mindenkit valamennyi más beköltöző komájává avatott. Ahol tíz gyermek jön a világra egy családban, s utóbbiból huszonöt vert tanyát a két patak mentén – Székelút és Torok patakáról van szó – ott a tizedik szomszédot is keresztszülőnek terem-

tette az Isten. A áttelepedés nem járt életmódváltással, hiszen pontosan hagyományos életvitelük számára kívántak új tanyát teremteni a csángók, miként a „patak”-ról mint saját lakhelyegyüttesi formáról sem mondtak le. Közben visszafele tették meg az utat, melyen őseik a székelység köréből Moldva felé húzódtak. Eszerint sikertörténet a gyimesi belülről belültre költözőké, de nemcsak e tekintetben. Falujuknak már megvolt csírájában a temploma, iskolája, temetője, kultúrháza, üzlete is, mikor végül a völgyek falvai mégis magukhoz szippantották lakosságát. Állítom, nem a csángókon múltott, hogy a telepet nem sikerült „Gyertyánossá” – így nevezte a hatóság egy ideig – fejleszteni. Ők igazán minden tőlük telhetőt megtettek, két egész „patakot” építettek ki a legautentikusabb havasi környezetben, annak gazdasági feltételeibe a legharmonikusabban beágyazva.

Hogyan is történt? – kérdeztük pár Esztelnekre beköltözött volt csángótelepi lakostól.

„Ezt megveszem neked lakhelynek”

Tankó János életének eddigi 64 éve nagyjából fele-fele arányban oszlik meg a csángótelep és Esztelnek között. Hogyan élt kinn a havason, és miért kellett behúzódnia? Íme a pálya vallomásokban:

(Csügés.) Én Csügésben születtem, a Gyimesek és Bákó megye határán, 1937-ben. Román- és Magyarcsügést régebben országhatár választotta el, átjárni sem lehetett, kaszárnnyák állottak kétfelől, ahogy az öregek magyarázták. Én kétszer jártam oda, aztán minden kapcsolat megszakadt; ha van rokonom, nem ismerjük egymást, úgy „elmelegedtünk”... Mű '44-ben, mikor idejöttünk, az állatokat mind elhoztuk, de az épületek ott maradtak: estálló, ház s a birtok. A rokonok közül előre Tankó Péter jött. Édesapám bátyja. Itt rengeteg eladó kaszáló volt. Nagybátyám adott volt édesapámnak helyet, ahol építsen. Aztán a faluban, Esztelneken vett egy konyhát vagy házat, s amikor elvitték a háborúba, az maradt nekünk. Édesapámat behívták katonának, fogságba esett, két évet és hat hónapot töltött

orosz fogságban. Édesanyám itthon hat gyerekekkel szenvedett. Emiatt a csügési bennvalót el akarta adni. El is adta valakinek, aki abban a kommunista világban valami nagy ember volt. Az a negyedrészt kifizette, de többet egy lejt se! Sohase! Apám, mikor hazajött, be akarta hajtani az adósságot. De egy bátyja, aki nagy ember volt abban a rendszerben, azt mondta: „Béla, most jöttél a fogságból, hagyj békít, ne foglalkozz! Mert úgyse kapsz semmit, annak vége!”

(Háború.) Életet? Amilyet éltünk, olyat éltünk. Abba szép üdő, de biza abba csúf es vót, nem mind szép! Mert vót annak előtte szegényebb világ es, mint most van. Azt es megéltem, hogy többet es megettem vóna, de nem vót mit. Édesanyám kitette a tányérba az ételt, biza, néztem, még jó vóna – de nem vót. Aztán jött a háború. Az Isten örözzön, mit szenvedtünk.! Akkor hatan vótunk testvérek. Később még lett hét, ma tizenegyen élünk, hála Istennek. Péter bátyám Ojtozból megszabadult vagy megszökött, de hazajött, s ő békorlátolt münköt ide a faluba; míg vége lett a háborúnak, valami házbéres házban laktunk. Aztán mikor kimentünk, egyebet nem kaptunk, csak a háznak a négy sarkát. Körülbelül ötvencentis széna vót benne végig, bútort, mindent elégettek az oroszok. Egy füttő maradt, az es essze vót törve. S egy nagy ötvenliteres üst – egyéb semmi. Ketten vótunk anyámmal – a gyerekek idele maradtak az állatokkal –, kihordtuk a szénát s elégettük. Tüzet tettünk künn, abban a nagy üstben vizet melegítettünk, s locsoltuk és forráztuk a padlót, separtuk a padlást: kétujjnyi vastagon mozogtak a tetűk! Kitakarítottuk, hogy bé tudjunk költözni. De nem vót, amibe alunni. Isten tudja hogy, de annyi szénánk még megmaradt, hogy ki tudjunk telelni. Gyermekes vótunk, én hétéves legény, erősen én se szök-döstem, de muszáj vót, mert a fiúk közül én vótam a legnagyobb. Egy leánka vót még üdösebb, az segített anyámnak benn, de küjjele én kellett fát vágjak, ganyét hányjak.

(Apaélmény.) Aztán apám hazajött a fogságból. Beteges, gyenge ember vót. Jól emlékszem, kilencéves vótam, amikor a lapátot a kezembe adta. A fahántó lapátot. Mikor a fát kivágtuk, azt meg kellett hántani, le a kérget róla, hogy tiszta fehér legyen. Ő gyomor-bajos vót és harminckilósan jött haza a háborúból. Nekikezdett

és nyeste, én hántogattam. Vót egy zsidó, Szombati, az adott valami premandát s vaj egy lejt es, és valami élelmet a munkáért. Így ment akkor. Valahogy kiteleltünk. Aztán nyáron pásztorkodtunk, s avval ahogy gyarapodtunk, éltünk. Szaporítottuk a marhákat. Az emberek vellegették a kaszálókat, mü es. Azt mondta apósom: „Ezt megveszem neked lakhelynek, ide kéne házat építsünk.” Adott két olyan bikaborjút érte, kétesztendősoket, hogy a jármot lehetett reik tenni. „Ne, ez a tied.” Elmentek a gazdával, hogy írássák rea. A telekkönyvnel sose találták meg. Ilyet többet vett. Addig használta, míg a kollektív megalakult, akkor az mindet elvette. Ami nem vót reaírva, s a nagyobik része ilyen vót. Két testvérem küskorában meghótt, tizenegyet felneveltek a szüleim: öt legényt és hat leánt.

(Az erdő.) A ház, amit előre épített édesapám, egy kicsivel szegényebbecske vót, mint a csügési, aztán amikor akkorára nőttünk és tudtunk segíteni, gyarapítottuk. Mü faragtuk, nem vót cirkula. Most es sok ember csak nézi, úgy kifaragom kézzel, ha nekiállok! Legénykoromban nyáron édesapám örökké pásztorkodott, csordapásztor vót, a község állataira vigyázott. Ezért kaptunk kenyérgabona bért, s annyit esszeszedtünk, hogy télen vót kenyerünk. Összel, amikor a marhákat elszórtuk, vettük a fészit, s mentünk az erdőre, nem vót messze, s dolgoztunk a vágáson, hogy vaj egy lejecskét es kapjunk. Ugye, ruhára es pénz kellett. Az akkor már állami állás vót, az IFET-nél. Felibe es vettünk ki kaszálót, neveltük a marhacskákat, s adtuk el Haralyi bácsinak Kézdin. Így tengettük az életünket.

(Kifosztás.) Egyiknek itt vót egy darab birtokja, másiknak tovább, s ugyanannak az embernek is többfelé. Mikor a kollektív megalakult 1962-ben, jött egy olyan törvény, hogy a csángó birtokokat essze kell szedni egybe. Hogy legyenek egy tagban. Odaveszett akkor minden, ami nem vót telekkönyveztetve. Elúszott! Az maradt meg, amit komeszáltak. A többi legelőt felcsapták a kollektív marháinak, hogy ne kelljen kerülgetniük a kisebb birtokokat. Húsz családnál többen vótunk. Egy megindult, behúzódott – a többi követte.

(A téesz.) Muszáj vót megmozdulni, ki erre, ki arra ment. Én békerültem a kollektív állatai mellé, öt évet a juhokkal, tizenhár-

mat a marhacsordával jártam. Vót egy felelős pásztor, az kerített cimborákat magának. Négyen-öten esszeálltunk, megfogadtunk egy gyermeket monyatornak: likra hajtani és segíteni. Úgy csináltuk, hogy még szabadnap es legyen, itthon is tudjunk valamit mozdítani, Muszáj vót a gyermekek miatt es leköltözni. Nekünk – a feleségem telepi leán – négy iskolásunk vót, már ötödikbe kellett egynek menni, s úgy jó, ha hazulnatt jár a gyermek. Megvettem ezt a kicsi bennvalót, mondhatni, semmi se vót rajta. Ott fenn a házat lebontottam, s felépítettem ezt itt. Édesanyám es jött, cukorbeteg vót, s orvosra vót szüksége. Mü a kollektívben *folyónormások* vótunk, mert éjjel-nappal az állatok mellett kellett lenni. Nyáron künn a havason vótunk májustól sokszor novemberig, hóharmat után jöttünk bé. Hat évig alkalmazott vótam, akkor egy olyan törvényt hoztak, hogy csak a tagok maradhatnak az állatok mellett. Béállottam hát. A kaszálóm? Dehogyan mondtam le róla. Akkor már nem bolygatták. Nekem nem mondta senki, ne kaszáljak a saját birtokon. Az ma es megvan. És százezer lej nyugdíjat kapok a tizen-nyolc év után.

(*Ivadékok.*) Hét gyermekünk van, élnek mind, hála Istennek. Egy Szentgyörgyre van férjhez menve, üzletben dolgozik, egy Bélafalvára ment férjhez, dolgozik a konfekcióban (készruhágyár), másik leán itt dolgozik Esztelneken egy üzletben, a legküsebb még nem ment férjhez. Egyik legén megnősült, a másik még nem, pedig harmincéves. Magyarországra jár ki, abból él, amit ott két-három hónap alatt megkeres. A legküsebb legén katona.

(*Nem vagyunk kisebbség.*) Én a telepről nőültem, de egy legéntestvérem idevaló esztelneki leánt vett el, s a csángó leányokat veszik el a magyar legények. Nem érezhetjük magunkat kisebbségnek, mint mü a románok előtt. Az Isten es megverne, ha azt mondanám, más nemzedék vagyunk. Mü es magyarok vagyunk tulajdonképpen, az öregebbektől ahogy hallottam, székelyek vótunk, csak elvándoroltunk a madéfalvi veszedelem után, s ránk maradt, hogy „csángó”.

Hogyan is éltek a telepiek?

Egy másik portán, négyen üljük körül az asztalt Esztelneken a 196-os szám alatt. Hárman az egykori gyertyánosi lakosok közül emlékeiket mesélik. Tankó Jánoson kívül a házigazda, *Tímár Péter bácsi és a felesége*. Ők, ha lehet még szokatlanabb sorsképlet. Hoszszas hányódás után jutottak a telepre, ahol – nem titkolják – életük legboldogabb idejét töltötték. Az embernek a most lakatlan házcsoporthoz utolsó lakója jut eszébe róluk, akiről mesélik, évekig egyedül tartózkodott kint a havason, amíg gyerekei erővel be nem hozták Esztelnekre. Abban az életkorban, amelyben az emlékek a valósággal versengenek a lélekért és a figyelemért, őneki a kiürült település még mindig a hajdani Gyertyánost jelentette, melyben a boldogság neki kiosztott adagocskáját annak idején kézhez kapta...

A kilencvenedik évéhez közeledő Tímár bácsihoz visszatérve, ő ugyancsak tekervényes utakat megjárva kötött ki végül a telepen:

– Én még a világon se vótam, amikor nagyapámék és apámék 1902-ben eljöttek a Gyimesekből. Előbb Kászonzaltízbe. Egy kászonzaltízi vasúti mesternek a Gál havasa nevű kaszálóját megvették. '14-ben kitört a háború, édesapámat elvitték, s akkor nagyanyám azt a helyet visszamondotta. Nagyanyám és nagyapám elbetegesedtek, és visszaköltöztek Felsőlokra, ahol nagyapám 1916-ban meghalt. Édesapám fegyverlerakáskor hazajött, s béállott erdőpásztornak a Lóherébe. Az idefel van a Nemere alatt, akkor a Balázsi-féle komandói cégé vót. Ott éltünk 1928-ig, akkor beépült a vasút, vágták s hordták az erdőket, a kaszálókat esszetörték. Emiatt édesapám lakást vett Kászonzimpérben, s oda költöztünk. Pásztorkodott, abból tartott el münköt. Öten vótunk gyerekek, két fiú s három leány.

– *Ott segédkezett a nyáj körül?*

– Nem. Édesapám szeretett vadászni. Helyet vett a hegyen. Disznyósároknak hitták, oda kiköltöztünk a vadászat végett. A nyest, vidra, görény akkor pénzes állatok vótak. Egy nyestért adtak 3000-3500 lejt, egy vidráért szintén annyit. Mikor egy télen fogott két-három nyestet, egyévi keresetje megvót. Csapdával vagy puskával,

mikor hogy. Mert fegyverengedélye vót. S eladta Kézdivásárhelyen a szűcsöknek.

Péter bácsi nem kedvelte a „vadászlak” elszigeteltségét, az Old Shatterhand-i életmód sem vonzotta, s amint tehetette, az erdei munkából nyert jövedelméből kaszálót vett a csángótelepen, s feleséget is oda vitt, mégpedig Torjáról. Ennek természetesen története van:

– Kérem szépen, a madár a fiait kicsapja, aztán melyik hol párját találja. Neki es az anyja meghótt, mint nekem, s elszegődött szolgálni. Én es elszegődtem a Salutaris borvízhez, amit akkor Balázsitól Apor László bérelt. Ott ismerkedtünk össze. Aztán kiköltöztünk a csángótelepre, ahol nekem már a birtokom egy része megvót. Ma négy hektár és hatvannyolc ár kaszálóm van, de nagy hasznát nem látom, mert az emberek nem szavatartók. Aki használja, arra mondom.

A tizenhat éve vak aggastyán, az idős asszony nyilván rászorulóknak arra, ami a bérlőktől jár nekik. Érthető a haragjuk. De a telepnél maradvá, elmondják, a két és fél évtized alatt, míg kint laktak, teheneket, juhokat tartottak, nyáron a családfő kaszált, télen favágni járt az erdőkitermelőkhöz. Kilenc gyermekükből öten élnek még. Végül a gyermekek miatt kellett beköltözniük Esztelnekre, „hogy járassák ki a hét osztályt”. Hogy az egy szabadabb világ lett volna, ahova még a milícia se dugta ki az orrát? Ugyan, Péter bácsi szerint „ahogy a román mondja: *tot un drac*” [egykutya]. Felesége hozzáteszi: „Azért minden héten egyszer magjárták magikat.” Mindhárman megjegyzik, a nagy előny abban állt, hogy az állatokat tavasszal korábban ki lehetett csapni a legelőre, ősszel pedig később hajtották be. Péter bácsiban az esztelneki letelepedés után is erősebben dolgozott a vándorösztön, mint másokban, az erdőkitermelést brassói munkahellyel cserélte fel, nyolc évig volt építőtelepi munkás, kéthetente egyszer járt haza, s onnan ment nyugdíjba.

No de a telepen, mikor volt az élet a legnehezebb?

Asszonyi küzdelmek és örömök

– Amikor az oroszok béjöttek. S a magyar üdő alatt, mert nem lehetett élelmet, ruházatot, lábbelit kapni – emlékezik Timár bácsi.
– Az asszony sokszor két nap es odavolt, míg egy véka gabonát kapott, hogy a vízimalmon meg tudjuk őrletni, s egy kis kenyér es kerüljön.

Felesége, *Ida néni* veszi át a szót:

– Végigjártuk Tankó Imréné komámasszonnyal a falukot. Torja nagy község, esszejártam, nem kaptam egy fél véka gabonát. Elmentünk Kászonújfaluba, ugyanvalóst nem kaptunk, eljártunk Csernátonba, nem kaptunk. El Lemhénybe – ott se. Akkor el Kászonfel-tízbe – ott a csángó pásztor adott komámasszonynak egy vékácskát. Akkor onnan át Dobolyba, ott Karácsonyi András bácsitól kaptunk hat véka gabonát. Ennyit kellett járni, bizony Isten, egy véka pityókáért megindulhattunk, hogy legyen, amit egyen a család. Pénzéért es alig lehetett szerezni, nem vót, ahova lefutni a boltba, mint most. Nem kaptunk egy deka cukrot! Csak mü tudjuk, hogy tótt a sors.

Mégis szép volt az élet a telepen, Tankó Jánossal együtt dicsérik a javát annak, ami ott jutott osztályrészükül. Igaz ugyan, hogy a császárnak meg kellett adni, ami császáré – „hátamon cipeltem le a húskótát és a tíz-tizenöt liter tejet Bélafalvára teljesen ingyen” – , de „oda a pap kijárt házat szentelni”, s „nem mond hassuk, hogy rossz vót, mert jó vót. Annyi állatot tartottunk, amennyit tudtunk, mert vót, miből, s abból meg lehetett vásárolni az élelmet.” „Csendben vótunk, komámékhoz átmeneggettünk.” Tankó János az ünnepekre emlékszik szívesen: „Karácsonykor, húsvétkor esszegyültünk egy házhoz, ittunk, táncoltunk, fiatalok vótunk... Az öregebbek jobban megbecsülték a vallást, mint most teszik a maiak. Oh, ott ha ünnep vót, az eső verhetette a rendet, mert apám azt mondta: Men-jetek játszodni! Majd holnap! Szilveszterkor olyan telek vótak, hogy térdig-derékig ért a hó. Felöltöztetett, s azt mondta: Mindenki megy az éjféli misére! Le kellett jöjjünk a misére ide, né! Esszecsatlakoz-tunk, énekeltünk, füttyültünk – s jöttünk.” Péter bácsi feleségét megindítja az emlékezés, lírába vált át: „Fülöp komám mondta a

múltkor, hogy elszélyedtünk és elhültünk! Ott olyan esszetartás vót! Távol laktunk, de este kaptuk magunkot, és átmentünk beszélgetni a rokonokhoz. Ött mind komások vótunk.”

Aki szóba jött, Molnár Fülöpnek a felesége a Tankó János bácsi néneje. Azt firtatjuk – már Esztelnek másik fertályában –, hogyan lépett ki az életbe, már csak azért is, mert a porta, ahova betessékel a havas utcáról, messze a legjobb módra vall. Őnekik alighanem sikerült anyagilag a falu élvonalába emelkedniük. A dolog egyik nyitja lehet, hogy a ferences zárda munkásai voltak mindketten évtizedekig. A kapcsolat és bizalom még akkortól datálódhat, amikor a csángótelepi házukban a kijáró barátok az első miséket megtartották.

– Huszonhárom ház volt már talán, amikor elkezdtek az emberek befelé húzódni. Nekem egy fiam vót, s amikor második osztályba kellett volna mennie, csupán két elemista gyerek maradt fenn, erre az osztályt már nem adták meg, be kellett, hogy jöjjünk. Huszonhárom év után mentünk nyugdíjba a ferences zárdából.

– *No de harminc évig kinn éltek. Hát az esküvő hogyan folyt? Hát az udvarlás? Ott fenn kilométerekre állottak egymástól a házak...*

– Innen feljött a pap, Gyulafehérvár megadta az engedélyt, hogy misézni lehessen, és pont a mi házukban. A gyermekeket tanították hittanra. Időnként misét mondtak. Negyedévenként, mikor-hogy. Esküvőt, lakodalmat, keresztelőt, mindent tartottunk. Fülöp, az én uram vót a kocsis, ő hordozta a papokat. Az udvarlás? Hát ott közel szomszéd nem volt. Egyik patakról nagyot kellett kerülni a másik patakra. Három nyáron még mezítláb es elmentek. Az én uram örökké elcacagja. Napközben ugye szénacsinálni volt, s amikor elvégezték a dolgot, még cipőt se húzott, úgy jött átal. Ha vizitába akart jönni, csak esténként tehetette – nevet az asszonyok szelíd dévaj kacagásával. Meséli aztán, mekkora áldozatot hozott maga is, hogy jobb lábbal indulhasson az életben. Mivel fogai kamaszlány korában nagyon elromlottak, tizenkilenc évesen szolgálni ment Bukarestbe – ámbátor nem ez volt az úzus a telepen –, hogy a fogait megcsináltassa. Ott egy fogorvos rokonánál kerek évet töltött – ellátáson kívül egyebet nem kapott, élete egy évével fizetett a

munkáért, a protézisért... Persze, tele volt a főváros magyar szolgálókkal, bejárónőkkel, különösen kászoni volt rengeteg. No de a telep életnek megvoltak a maga ünnepei is:

– Kússebb bálók es kerültek, szombat este esszegyűltünk. Az első tanítónk Szentlélekről Pinti Ferenc volt. Tanított versenyt, táncot, mindenfélét. A csángó táncokat tudtuk, a gyimesi viselet megvolt, megtanultunk egyformán forogni, s még díjat es nyertünk Szentgyörgyön. Nyolc pár volt, a tanító es táncolt, de úgy, hogy tiszta víz lett az inge, mikor elvégeztük a próbát. Előbb egy háznál gyűltünk essze, szerre vittük a gázt [petróleumot] világítani, a fát fűteni. Az iskola később épült.

Havasi skóla

A csángók szántóvetéssel is megpróbálkoztak a havason, krumplit, zabot, árpát termesztettek, meglehetősen szerény eredménnyel, de ez nem rajtuk múlt. Annál nagyobb hévvel folyt viszont a betűvetés ott fönn – a szekélderéknyi gyerek családonként mesebelien kedvező előfeltételeket teremtett ehhez. Már csak az épület és a szakember hiányzott. Utóbbit végül küldött a völgybéli világ – ez lévén különben a legtöbb, amit a telepnek nyújtottak a lentic. Több évtizedre szóló ajándék volt. Persze, ki vállalta, hogy a nehezen megközelíthető, nem villamosított, archaikus életvitelű faluban betűvetésre oktassa a nebulókat? *Bálinth Ibolya* tanító nénit a kényszerűség űzte ki a hegyre, az ötvenes évek hírhedt feketelistái, melyekre balsorsa az ő nevét is felvéste:

– Engem 1958-ban kitettek a tanügyből. Kulák szülők gyermeke voltam, s mindent rám fogtak: én pappárti voltam, paptemetésre jártam stb. stb. A pályámat Szárazajtnán, a szülőfalumban kezdtem, három év után egy propagandafelkészítőre akartak küldeni, én az IMSZ-hez [Ifjómunkás Szövetség] bementem, és őszintén elmondtam, hogy kulák származású vagyok. Erre áthelyeztek Esztelnekre. Itt férjhez mentem, a férjem kultúrigazgató volt. A férjemet elé akarták léptetni, lejöttek a rajontól és lehívták a néptanácshoz.

Mondták, beviszik a rajonhoz állásba, de a feleségétől váljon el! Ő erre azt felelte: „Nem azért kértem meg, mert kulák, hanem mert szeretem.” Ezzel őt menesztették a kultúrigazgatóságból, s mindkettőnket kitettek az IMSZ-ből is. 1958-ig nem volt semmi gond, akkor mindent rám fogtak. Nyilatkozatot kért tőlem a néptanácselnök, a demokrata nők elnöke – már mind halottak –, és a tanügyi állásomat is elveszítettem. A férjem mellett dolgoztam az üzletben, aztán 1962-ben hívatott az igazgató, Bánfi, hogy jött egy új törvény, s ha akarom, visszavesznek, de ne legyek túl igényes.

Szóval így került Bálinth Ibolya a telepre tanítani. A csángókat már az üzletből ismerte, s első észrevétele: „Kellett tudni beszélni velük.” Azaz nem volt szabad „különbséget tenni és éreztetni velük, hogy én a faluban lakom s ők a Gyímesekből vándoroltak be”. A tanító néni tehát az önérzetes embereket tiszteli a csángókban, akik különösen a jöttmentség vádjára, a lenézésre voltak érzékenyek, s ez az ő szemében bizonyára nem számított a legrosszabb ajánlólevélnek.

– Persze, sokkal elmaradottabbak voltak, mint a székelység zöme. Akadt olyan öregasszony, aki bevallotta, ő bizony csak két osztályt tudott otthon kijárni, mert őket tavasszal föl vitték a havasba, s őszig ott maradtak. Nagyon szorgalmas nép volt. Magyar időben jött vagy három család a már korábban ideköltözött Bacsoni Andrásék után, aztán követték őket a többiek, a Tankók és mások. Ambrusék éppen Esztelnekről. Huszonnégy család volt, amikor én felkerültem 1962-ben, emlékszem, azelőtt nyolcvan embernek adtuk ki az üzletben a kukoricalisztet és kenyeret. Szegény emberek, rengeteg gyerekkel, de ott mindenkinek volt, amit enni. A férfiak fadönteni jártak az Izvorba, az asszonyok az állatokat gondozták. Csináltak sajtot, azt eladták. Odahaza volt vaj, tej, minden. Minden családot ismertem, tudtam, melyik, hogyan él. Amikor jött a kollektivizálás, azt mondták, el fogják őket onnan telepíteni. A szülők arra gondoltak: „ne vigyenek el sehova!”, s szerre elhagyták a telepet...

Bálinth Ibolya első alkalommal 1966-ig tanított fenn a hegyen, majd a hetvenes években ismét pár évig, amíg aztán elfogytak a gyerekek, és az intézményt felszámolták.

– *No de hogyan folyt a tanítás?*

– Felköltöztem. Előre az iskola egy családnál működött, mire felmentem, építettek a szülők külön házat a számára. A néptanács adott cserepet, ablakot. Lett egy szoba, egy konyha és egy jó nagy terem, tizenvalahány méter volt a hossza. Én az ifjúsággal is foglalkoztam, a teremben színpadot állítottunk fel. A férjem mellém állott, s amikor a kollektívnek erdész kellett, ő jelentkezett, és kijött oda lakni velem. Disznót, majorságot tartottunk mi is. Dolgozni? Nagyon lehetett. A gyermekek eljöttek a legnagyobb hóban is. A szülők szánra ültették őket és elhozták. Aki közelebb lakott, utat taposott nekik az iskoláig. Tankó Fülöp bácsi tudott hegedülni, a felesége gardonyon játszott. Este jöttek a fiatalok az iskolába, énekeltek, táncoltak. Én ha színdarabot tanítottam, s a próba megvolt, utána azt mondtam: most azt csináltok, amit akartok – és átmentem a szobámba. Ők aztán mulattak ott. Táncversenyen eljutottunk a tartományi szakaszig, egészen a brassói döntőig. Jöttek a gyimesi varrott ingben, katrincában, a férfiak fehér nadrágban, bundában, kalappal vagy sapkával. És komoly társadalmi élet folyt fenn a hegyen. Végül 1977-ben szűnt meg az iskola, az utolsó három évben már csak három gyereket tanítottam, akkor mindössze kettő maradt. Meg kell mondani: értelmes, ügyes gyerekek voltak. De az idősebbek is azok. Kölcsonkönyvtárunk volt Gyertyánosban, olvasták a meséskönyveket. A felnőttek magyar történelmet kértek. Azt mondták mindig: „Tanító néni, tessék jó könyvet adni.” Erzsike néni, akiről az előbb említettem, hogy csak két osztályt járt, meséltetett engem, majd elkérte a könyvet. Utóbb megbeszéltük a szereplőket, meg a tanulságokat. Jól tanultak a gyerekek. Úgy tudom, az első osztály 1952-ben indult, némi nehézségek árán, mert akadt a kezdők közt tízéves is. De szépen elrendeződött. Aztán elnéptelenedett a telep. Mikor 1977-ben leköltöztem, két család élt már csupán fenn.

Az iskola épületét ma különben a Nemere természetjáró kör tartja karban és használja táborozáskor.

*

Olvastam pár nappal ezelőtt: az utolsó ferences barát idén januárban házat szentelni járt a telepen. Megindító. Akik felkérték az atyát a szertartásra, azok számára a telep nem úgy lakatlan, mint egy idegen számára. Ki tudja különben, milyen reményeket táplálnak az emberek? Az egykori és mai gazdák, illetve leszármazottaik. A magángazdálkodás új lendületvétele vajon életre hívhatja-e még, amit ott az elődök elkezdtek, majd a mostoha körülmények miatt kénytelenek voltak félbehagyni?

2000 januárja

ANDRÁSKÖTÉSEK

Ennek az írásnak a többitől elütő története van. Riporteri téma-keresésemben a fordulópontot jelentette, amikor a nyolcvanas évek közepén, még bukaresti lakosként, felfedeztem, hogy a Berceni lakótelep egyik, a Piața Suduluihoz közeli toronyházában jórészt székely ácsok, építőmunkások laknak. Nyilvánvaló volt: miután tekintélyre és megbecsültségre tettek szert a fővárosi építőtelepeken, maguk kérték, hogy – miként ők mondják – kollégákul együtt is lakhassanak. Amikor a kisebbségiek dolgában a szételepítés volt a belügyileg megszabott norma, ki tudták vinni, hogy legalább húszat a harminc lakásból magyar munkatársaknak utaljanak ki. Az Ifjúmunkásban megjelent írásaim tanúsága szerint öt vagy hat élettörténetet rögzítettem e tömbházban, egyúttal kikísérletezve a dokumentarizmus új lehetőségeit is. Nem volt nehéz dolgom, jórészt éppen *Szigeti Kocsis András* Gelencéről elszármazott ácsmeszter mesélőkedvének, bizalmának, egyenességének és őszinteségének köszönhetően. Az alábbiakban adom közre azt, ami az országos ifjúsági hetilap 1985-ös évfolyamában jelent meg hat folytatásban július 6-a és szeptember 7-e között. Mivel a riportalany e kötet összeállításakor, 2003. elején még hála Istennek élt, és nyugdíjas-ként hazaköltözött szülőfalujába, nem hagyhattam ki az alkalmat, hogy szembesítsem egykori vallomásaival, miként kár lett volna elmulasztani a továbbkérdezésre buzdító lehetőséget is.

Erdődöntés, vaskapu

– Hat és fél osztályt jártam, de közben már kellett menni, örözni a marhákat, s akkor már nem vót üdő másra. A nagyobbak vótak a csordapásztorok, s münköt, mint gyerekeket fogadtak melléjük. Hazajáró csorda vót, minden este hazahajtottuk. Hajnalba, mikor mentek a népek a mezőre, a sajátjukat a csordagyűjtőbe kihajtották

– benn vót a faluban –, s mü onnat szedtük essze. A havasi csordával kinn kellett, hogy üljön a pásztor, ha esett, ha havazott, de ez otthon aludt, s fejték. Tavasztól őszig tartott, amíg a legelőre lehetett menni. Úgy május 10-15-től szeptember 29-ig. Fizettek egy véka gabonát, egy kenyeret s egy kiló szalonnát marhánként. S tíz lejt. Vót nekünk es kettő s egy borjú. Mentek ősszel a szülők közösen egy szekérrel s szedték essze a bért. Azt hárman vagy négyen elosztottuk.

(*A feleség: A véka egy huszonkét literes, fából készült edény).*

– Osztán '46-ban elmentek édesapámék sokan Bükszádra erdő-dönteni. De olyankor, hogy az ágyúk még mindenfele ott vótak feldöledezve, s az autók kilőve, úgy, ahogy a front átment vót. Na, ott egy nagy harapégést le kellett vágni. Felgyúlt az erdő, s azt. S akkor mü es mentünk mint bukatárok [szakács] Kimostuk az üstököt, vizet hordtunk, tűzifát, hogy mikor jönnek bé apáink, legyen, mivel főzzenek. Kalibát építettünk faragott fából, de a közepin tűzhely vót. S két oldalt, mint a kétfelé kötős estállóban, úgy háltak az emberek. Bojtokon, pokróccal, de ott nem fázott senki.

(*A feleség: A bojt a fenyő levágott ága.*)

– Ott a finom bojtágon, ott aludt mindenki. Ott vótam vagy hat hónapig. Akkor osztán haza kellett esmént jőni a marhákhoz. Nekünk es tehenyeink vótak, ugye. Hát telt az üdő, s akkorát nőtem, hogy kiküldtek a vízi fűrészhez. Az es a mienk vót, s apám ott dógozott. Közben lovakat vettünk, megrakta a szekereket deszkával. S azt hajtottam haza, otthon leürítettem – anyám segített –, s akkor másnap vissza. Fel a havasra. Dehogy vágtuk a saját erdőnköt! Azt kímiltük. Örökké mentünk a gróféba vagy az államéba...

(Ezért a mondatért a főszerkesztő utólag megrovást kapott a Központi Bizottság sajtóosztályától, s figyelmeztették, legyen óvatosabb, mikor kézírataimat olvassa.)

– De az erdészek észrevették Azoknak is kellett fizetni. A csutakot el kellett takarni, a bojtokat essze – ne maradjon helye. Mikor megfogtak, annyi erdőbüntetést kellett fizetni, hogy! Bejelentettek, s mentünk a bíróságra. Vót két fiatal csóró, ott már a nevünkön szólítottak. De csak onnat fizettük ki, az erdőből! Nehéz vót az élet

annyiból, hogy sokat kellett éjjelezni. A falun fejjel vót az erdészház, s azok ügyeltek ugye. Vaskapu vót. Amíg el nem mentek, addig nem tudtunk lejőni. Éjjel egy-két óra felé osztán lejöttek s utánuk mü. De addig ott hóba, esőbe álltunk, a fák alá béhúztuk a lovakot. Csináltunk csőből pontosan olyan kulcsot, amilyen nekük vót.

(Kiegészítés 2003 januárjából)

– *A nagyszüleit ismerte-e?*

– 1933-ban születtem, ezért anyai nagyapámat ismertem, aki ott halt meg nálunk, a másik még születésem évében elhalt. Nagyanyámra visszaemlékszek, mert nagybátyámék lopták az erdőt, s akkor nagyanyámat vallatták a román csendőrök, hol vannak a férfiak. Közben bátyámat megkapták az ajtó köziben, s kezdtek ütni. Akkor nagyanyám odalépett, s a csendőr olyat rúgott a lábába, hogy vadhús nőtt oda neki. Így mondták, nem ráknak. Doktorért sem küldtek. S három évre meghalt nagyanyám attól a rúgástól. Anyámék tizenketten vótak testvérek, s apámék huszonöten. Vagy 15 felnőtt. Most mán egyik se él közülük De a Szigeti Kocsis név mégis ki akar veszni. Mindenkinek lánya lett, nekem is három.

(*A feleség: Ő az utolsó Szigeti Kocsis – az utolsó mohikán.*)

– Nagyapámnak a Málnáson vót erdeje, s nekünk két közbirokosságban, a Kiscsoportban és a Nagycsoportban. Fődünk kicsi – nekünk a fődünk az erdő vót. Amikor nagyapám '33-ban meghótt, a vízfűrészt apám vette átal. Itt sorakoztak a Gelence patakán, vót vagy tizenhét is. Egy lappal mentek. S két nagyobb gátter feljebb az erdőn, azok több lappal mentek. De a mienkkel es három köbméter fát egy nap ki lehetett vágni. Csak ügyesen kellett kezelni, a lap ne menjen félre.

– *Gyermekkorában és később mi volt a különbség a cselédek és a napszámosok közt?*

– Ha elmentem napszámba, ott reggelit, ebédet és vacsorát kaptam s a pénzt. A zsellér pediglen hajnalban kellett felkeljen, elássa a marhákat, lovakat, ökröket és így tovább. Nem mehetett el,

ott hált az estállóban. Ha én elmentem egy héten egyszer, adott tízhúsz lejt, vagy amire szükségem vót. Olyankor jött, és hívott. Mű kicsit jártunk, inkább mentem a fűrészre apámnak segíteni. Jöttek a mezőföldiek, azoknak vágtunk köbméterre. Akárkinek vágtunk, egy szál deszka a mienk lett. Kiszámította apám, mennyi pénzt adnak, és minden fából egy színdeszka nekünk maradt. Ez vót a törvény. Sokszor két szekérrel es gyűlt. 35-40 centis fákat vágtunk, azt ügyesen leszegeltük lécekre, békapcsoltuk méret szerint, s nyomtuk. Amire egy szivart elszípott, meg es vót. Mindenki hozta a fáját, vagy azt mondta: „Né, van egy tere tönköm, vedd meg!” Mértük bé, köboztuk ki, szaggattuk el, s üttük essze. Vót bárcatömb. Ami cédulát az erdőről hozott, azt elvettük, s adtunk helyette mást a deszkának, nehogy a rendőrök megfogják.

– *Gabonát termesztettek-e?*

– Gabonánk es az erdő vót. Hoztuk a fát, ha tűzifát, ha deszkát, azt a mezőföldiek elvitték, és átszámítva adtak egy-két zsák rozsot vagy törökbúzá.

– *Most mesélte egy ember a faluban, hogy az ezret is meghaladja ma a cigányok száma. A lakosság negyede. A régiek hogyan éltek?*

– Ma beköltöznek a faluba, s álomszép házakat, palotákat építenek a gazdagabbak közülük. Járják Magyarországot. De nem gödörásni vagy földet hányni megy ki egyik se. Itthon váltják a forintot. Régen vótak az alsó és a felső cigányok, az erdészeti dolgoztatta őket nyárba, tavasszal mentek csemeteültetni, csemetekapálni. Jött a málna, a szeder! A fejrénépek mentek málnaszedni, a férfiak pediglen szedték a szurkot. A sebzett fenyőkről az okol [erdőkerület] szedette a szurkot – zsákoslag. Elmentek hétfőn, és szombaton jöttek haza. S kapták a fát érte. Ha nem bírták, szekérrel talyigával mű mentünk utánuk. A cigány megfizette nekünk. Az ötvenes években történt. Osztán kast köttek, seprűt köttek, fakalányt, tekenyőt csináltak. Akkor nem vegyültek a magyarokkal. Most el vannak böcsülve, ott az ócskapiacokon vagy a kínai piacokon bévásárolnak, s hordják ki az árut a félre falukba, s kereskednek. Megveszik olcsón, eladják drágán.

Az ember tudta, hol kel, s hol fekszik

– Később azokat a lovakot eladtuk, s esmént tehenyekre tettünk szert. De egy tehenyet elcseréltem két csitkóval még katonaság előtt, hogy mikor jövök haza, legyen, amit hajtsak. Hát akkorjában azt tartották, ha nincs szekere, az még nem es legén! Ha lova vót, szekere, már a leányok jobban futtak az ember után. Akármilyen mestersége vót: hitván – azt mondták –, még egy lófarka sincs!

– Keresetem a szekerezésből került. Akinek nem vót állatja, elhívott az erdőre fáért. Akkor fuvaroztunk az IFET-nek [Állami Fakitermelő és Szállító Vállalat], hordtuk a fát a gyáraknak Kézdivásárhelyre. Az államnak. Például '47-ben, a szűk esztendőben egy terút két kiló pujiszkalisztért vittünk be Kézdire Gelencéről. Egy szekérre, ugye, két-három köbméter fér fel. Három nap kerestünk tíz kiló pujiszkalisztet. Az állam azzal fizetett, premandának hitták. Többet ért a pénznél a szűk esztendőben. Nem vót széna, nem vót termés. A havason csihánt kaszáltunk, málnalapikat szedtünk.

(*A feleség:* Egész nyáron egy csepp eső nem esett.)

– Felmentünk hétfőn, felköttünk alól két fát a szekérre, megnyújtottuk nyóc méterre, s akkor reá a csihánt. Lejöttünk szombaton. Szárítottuk ott a havason. Pujiszkaliszt vót, fejtük a tehenyeket, főztük fel az üstben, s ettük a tejes pujiszkát. Pityókatokányokat rántottunk. A juhok lejöttek vót már a havasokról, kaszáltuk a friss őszi sarjút, szedtük a lapikat, s csak úgy tudtuk az állatokat kiteleltetni. Avval, amit az erdőről hoztunk. Nehéz vót az élet, de az ember tudta, reggel hol kel, este hol fekszik. S minden reménye az vót, hogy valami állatocskája legyen s otthon. Akadt nyócvanesztendő öreg, aki a faluból még nem járt ki.

– A munka tovább: fuvaroztunk ugyancsak az IFET-nek a Vráncai-havasokban, Putnába, osztán Ojtozba, húzattunk Brassó Pojánában. Hívtak a deszkagyárba. Na mondom: „Megyek munkára én es!” Eleget mondták a szüleim: „Ne járkálj, ott vannak a lovak, hagyd a gyárat!” Én: „Nem. Ott van édesapám, eljár velük. Menyek én es Moreni-be, lássak világot!” Fialat gárda, leányok, legények, házasemberek. Ozsdolaiak, gelenceiek. Fizettek, de milyen a fiatal: meg-

ittuk. Hazamentem pénz nélkül. Hajtottuk vót azt a nyerő kereket, minek híják... guruzsma kereket. Azt hiszem, három lej vót egy hajtás. Nyertem vót egy akkora tükröt, mint egy ajtó. De Brassóban siettünk, hogy a vonatra ülünk fel, nekiüttem a lépcsőnek s esszeszakadt. Akkor mérgemben megfogtam, s a földhöz vágtam. Na, mondom, ezt akartam örömet vinni, egy nagy tükröt, s az es esszetörött. Osztán megtóttünk a barakban tetűvel. Úgy megtetvesedtünk, hogy otthon nem mertem bémenni a házba. Az estállóban vetkeztem le. „Na, édesanyám – mondom –, én végeztem a gyári munkával.” Többet osztán nem menék vissza.

– Államosítás után az IFET lebontotta és felvitte a vízi fűrészeket a havasokra, fel egészen a Hertál patakába. Akkor mü elszegeődtünk fűrészmesternek. Két váltásban vótam apámmal s két szomszédommal, a két sógorral. Vágtuk a siperfákot, ezeket a vasúti talpfákot, s közben még egy-egy tere fát bévítettünk. A marháink ott vótak a havason velünk. Az állam fizette, darabszám. Vót egy vízi kánál [csatorna] beléültem, hogy jöjek haza este. Gondoltam, sebesebben jövök. Beléttettem egy siperfát, vót olyan három méter hosszú, hátul egy deszkát rászögeltem a bütűjire, s felültem ügyesen. Hát lejöttem egy olyan kilométert, s vót egy olyan hirtelen kanyar. Úgy kidobott a kánálból, azt hittem, a nyakam megszakad. Na, mondtam, többet nem kánálozunk!

Cinkák és feleségnekvalók

– Onnat mikor szombatonként hazajöttünk: na, hova mész udvarolni? Egy-egy ismerős cinkához! De én nem szerettem egyhez járni. Elmentem háromszor-négyszer, s ha nem tetszett: viszontlátásra! Aki két lóval elmejen az erdőre bárhova – az már legén vót. Felnőtt. S az ember amelyik lányon lássa, hogy jó forma, megpróbálja: tud-e táncolni? Osztán egyenként elvittem a bálba, s ha valamelyik legén elkérte: „Na, menjél!” Vettem el a másikat, azt haza se kísértem. „Ha nem elégedsz meg eggyel!...” Úgy gondolkodtam, ha én járok hezza, ott más nincs, amit keressen.

– Mikor megismerkedtem a feleségemmel, akkor akartam menni egy másikkal gyűrűvenni.

(A feleség: Udvarolt neki öt évig.)

– De heába udvaroltam, ha nem vettem el feleségül. Meséljem el? Hát azt nem lehet elmesélni...A húgomnak a barátnője vót. Akkor elhíttak a lovakkal szántani... Hát úgy híttak, hogy megfizetik, de én nem vettem el a pénzt. Hogy vegyem el?...

(A feleség: Lerótta a menyecske.)

– Osztán mikor szükség vót krumpliszedni, takarni, híttuk mü es ökö. Eljöttek... nekik es vótak ökreik, ők es segítettek. Ahol olyan vót a hely, hogy az ökrökkel nem tudtak dógozni, vittem én a lovakot. Úgyhogy vaj három évig semmi baj nélkül udvaroltam. Találkozni? Hát nem laktak messze, találkozhattunk minden este. Mikor hazaértem, a lovakot láttam el, vacsoráztam, s már ha egy negyed órára es, fél órára es, de át kellett menni.

(A feleség: Vaj egy éjszakára es. Sokszor haza se ment este.)

– El kellett menni. S ott elbeszélgettük az üdőt, ugye. Kártyáztunk...

(A feleség: Özvegyasszony anyja vót.)

– Szórakoztunk, bálókba jártunk... nem, nem ült az anyja a nyakunkon.

(A feleség: Lefeküdt.)

– Lefeküdt, aludt... osztán én esszeszólalkoztam vele. Elmentünk a bálba, én vittem egy másikat, ő eljött a húgommal. S akkor ott beszélgetett egy fiúval. „Azt a! – mondom. – Hagyd el, mert mikor menyünk haza!... A fogadat odaki hagyod a hegybe!” S osztán vagy hárman-négyen barátok: „Gyertek, leckéztessük meg!” Hogy merte hazakísérni!? Osztán mikor jött bé, megvártuk, hogy térjen meg. A falut egy víz válassza el, mü a palló végénél megvártuk. De tél vót, jó hideg. S osztán ott neki! Se szó, se beszéd: suppantsad! „Hol jártál!?” Belévertük a vízbe. Osztán otthagytuk. Sokáig kerítették, hogy verjenek meg, de mü jó barátok vagy hárman-négyen örökké együtt jártunk. Úgyhogy ha ők ötön vótak, se tudtak közél jutni. A Felszegben laktunk, s örökké huzavona vót az alszegi legényekkel. Ha fel találtak jőni a Felszegbe, azok úgy haza

nem mentek, hogy meg ne verődjenek. Mű lementünk, de örökké
többen. A vendéglőbe, ha belénk köttek, úgy es ők kaptak. Na, ez a
hölgyike, kinél udvaroltam azt a sok üdőt, szomszédom vót, sza-
ladári [falurész]. Két nagy bátyám meg akart ijeszteni, tudták, min-
den este náluk vagyok. Nagy tél vót. S egyiknek az édesanyja össze-
varrt két lepedőt. Ilyen fehér lepedőt. S azt a fejükre húzták. De mind
a kettő jó magos férfi vót. Künn állottak a hóba 11-ig éjjel. Van egy
kőszikla, az alatt jöttem bé. Füttyöltem. Hát látom, valami két magos
fejér...

(*A feleség: ...ludérc...*)

– ...jön szembe. Elgondolom magamban: „Az anyátok istenit,
kik lehettek?” Gondolom, megfutamodok. De ha élő ember talál
lenni, amíg élek, örökké kacagnak. S ha pedig kísértet vagy mi –
mondták, azok járnak –, egyszer kell meghalni! A kettő között el-
jöttem, s kezdtem a kert alatt a hóban keresgélni. Már továbbmen-
tek vót, s úgy vicogtak, vinnyogtak a lepedő alatt. Gondolták, meg-
ijedek. Fevettem két jó követ s elhanyítottam. Az egyik nagybá-
tyámnak majdnem a lábát eltörtem. „Az anyátok úristenit, kik
vagytok?! Álljatok meg!” Amikor kezdtem kővel dobálni őket: „Jaj,
ne hanyíts! Ne hanyíts! Mi vagyunk!” Az egyiknek az édesanyja
attól tartott, úgy megijedek, kétségbe esek ott a sötétben. Mondom:
„Ne féljen, a szívem nincs a lábji zsebiben!” Többet osztán nem
ijesztegettek engem a ludércekkel.

A legokosabb állat

– De nem akartam én akkor még megnősülni. Sokszor a bálók-
ból olyankor értem haza, hogy éppen csak öltöztem át, édesapám a
hámokat a lovakra már feltette. S azt mondta: „Na, ha legén vótál
az éjszaka, akkor most is légy legén!” Ültem föl a szánra s fel! Ak-
kor már az álom kiment a szememből. Hétfőn reggel a lovat befog-
tuk, s szombatig az úgy folyt. A ló: olyan lovaink vótak, hogy csitkó
korától mű neveltük. A sárga harmincéves korában pusztult el, a kol-
lektívben is édesapám járt vele. Egyszer Sinaiában a feleségem...

(*A feleség:* Adtam neki szénát, s véletlenül bekapta a karomat. De olyan jámbor vót, hogy az ember befeküdhetett vóna alája. S rendesen lehetett látni rajta, hogy szinte a könny jött ki a szemiből, úgy megsajnál, amiért megharapta a karomat. De észrevette aztán, mert teljesen nem szorította össze. Eltörhette vóna a karomat, ha a fogát teljes erőből nekiengedi.)

– A ló a legtisztább állat a világon, de okos állat es. Egyszer a sárga lovamot megvertem egy vontatóba. S ki kellett fogjam, mert üresen alig akart félremenni a talyiga mellől – annyira felbúszulta magát. Megharagudt. Szép szóval addig tudtam huzatni vele, hogy esszeesett, de neki akkor es menni kellett. Soha ki nem kellett fogni, hogy mást fogjak bé a helyibe. Egyszer hat szekérrel mentünk, mind a hat szekeret vele kellett kihúzassam. Ő ahova a lábát letette, az az övé vót! Okos, jámbor állat, olyan, hogy éjjel az ember az estállóban nekimehetett, az megállott....

– Osztán csak tovább lovaztunk. Egyéb kiút nem vót. Tavasszal egy pár nap, amíg a mezei munkát elvégeztük – egy hektár szántónk ha vót –, akkor a szénacsinalás. Máskor nekünk a helyünk az erdőben vót. Apám elszegődött fákot dönteni, s én fuvaroztam. Ők vótak az utánadók [kisegítők] nekünk. Béhajkolták a fát, amerre akart dőleni, lábáról döntötték le, pucolták meg fészivel, s fűrészszel vágták el. Brassóban meg Kézdivásárhelyt dógozott az IFET-nél. A pénzt külön kaptuk. Avval? Örökké vót mit csinálni. A lónak a lábára patkó kellett. A szerszám szakadt. Itt városon egy pár hám megtarthat évekig. Az erdőbe ha egy évig megtartott, az sok vót. A lánc szakadt, tengely, kerék törött, patkó leesett... Abrak kellett, széna kellett. . Ott annyi nem termett senkinek, hogy az állatoknak elég legyen. Az embernek ruha kellett, a lábára csizma. Úgyhogy örökké vót, hova a pénzt tenni. Osztán mikor már annyira kerültem, hogy meg kellett nőszülni, mondom: „A legénységből ennyi elég vót!”

A legényélet unalma

– Három évig katonáskodtam, Turnu Severinben két évig s egyet Medgidián., '53-tól '56-ig. Huszonnegyedik évembe vótam, amikor szabadultam, s a huszonhatodikban megnősültem. Otthon is azt mondták, ne legénykedjek tovább, mert megárt.

(A feleség: Biztatta az anyja, mert ittak elé s hátra. Hasznát se veték, láttatja se vót a munkájának Gondolták, a nyakukról tegyék le.)

– Feszt verekedtünk, feszt. Milyen a fiatalember? Nem úgy vót, mint most, hogy mozi van, színház van, ez-az, hogy elmeheess. Vasárnap délelőtt hámokat kellett kenni és javítani, szénát kellett pakolni más hétre a szekérre fel, mert sokszor hétfőtől szombatig távol vótunk. Akkor mán eltött vasárnap délelőtt. Délután az ember megborotválkozott, megmosakodott, s kiállott egyet a piacra a legénbarátokkal. „Na, mit csináljunk? Hát menjünk, egy bort igyunk meg!” Megittunk egy-két liter bort, eszeültünk négyen-ötön, s egy jót énekelünk. Ha én vettem egy liter bort, akkor már az egész körbe kellett vegyen egy-egy litert. Ez vót a törvény. Húsz-huszonöt lej elment egy vasárnap. A cigányok zenéltek. Na akkor: „Megyek el a szeretőmhöz vizitába.” S szerre melyik, hova, s amelyiknek nem vót: „Gyere az enyémhez!” Ott es elévettek egy pohár szilvapájkát, egy pohár bort. Elbeszélgettük, elvicceltük az üdőt, kártyáztunk. Akkor haza, s hetfűn kezdtük újra csak ott. Ez így ment ke-reken, mint a kerék. Ami egyik héten történt, a másikon es csak az vót. A barátaim? Sokan, sokan vótak. De mind lovasok.

– Vótak osztán ezek a tullútépő meg fonó kalákák. Jártunk együtt a leányokkal, muzsikáltak, táncoltunk. A jeles ünnepeken: szüretkor, fársángkor, tűzoltóversenykor bálokat tartottak. Vagy ha színdarabot tanult be a tantestület és a fiatalság: na, a végibe bál reggelig! Sokszor reggel olyankor mentem haza szép megvirradatkor, hogy éppen csak vetkeztem le, már a hámok a lovakra fel vótak rakva. Szóval katonaság után, ha nem es erősen, de mégis úgy éreztem, meg kéne nősülni. Mert akkor hátha megáll egy kicsit az ember. Mert el vótunk indulva, ugye. Senkitől nem féltünk, senki nem parancsolt, a szülők heába szóltak.

(A feleség: Egyebet nem csináltatok, csak ittatok s verekedtetek.)

– Hát dolgoztunk es.

(A feleség: Kinyitott bicskákkal jártak a faluban minden este.)

– Nem sokat bicskáztunk azért. Na, de meguntam vót. S megismertem a feleségemet. Elhívott a kézdialmási gyárigazgató, hogy hordjuk a fát Bereckből oda. S Almásban hárman vótunk kovártélyban egy háznál, de az estállót nem tapasztották meg, s a nagy hidegben a lovak alatt a ganyé reggelre kővé fagyott. Kimentem valami szerszámért a szüleihez, s ott búsultam, hogy nem jó helyt vagyunk. A feleségem, ugye, leánka vót, cinkacska...

(A feleség: Cinkacska!? Már huszonegy éves vótam!)

– Osztán azt mondja apósom: „Jöjjön, itt az estállóban szarvasmarhák vannak, hozza ide s hagyja itt a lovakot.” Kiköltözék oda – s többé nem költözék el.

(A feleség: Januárban ismerkedtünk meg s júniusban esküdtünk.)

– Kedvemben járt. A lovaknak vizet hordott, szénát adott nekik, az estállót kitakarította...

(A feleség: Én-e?! Hát ilyet ne mondj! Hát én az istállóból a miénk alól se hántam ki, nemhogy idegené...)

– De itatni te jöttél!

(A feleség: Hát ha hívtál, kellett hogy menjek! Muszáj, hogy segítsék! Isteni pofa!)

– Osztán láttam, hogy jó vizsla, nem lusta, s gondoltam, hátha jó lesz. Tavasszal elköltöztem, s később jártam át lóháton.

(A feleség: Na, azt még elmondhatod, hogy téli estéken, mikor érkezél az erdőről, nálunk mindig társaság vót, mert a szomszéd férfiak, házasemberek mind odagyűltek kártyázni. S édesanyám mindig vacsorával várt. Ha sokan vótak, nem jutott mindenkinek bor. S hogy ne lássák, a teáscsészét megtöltötte, s a kicsi kanálkát is belétette. Olyan sötét borunk vót, mint a feketekávé. S te nem tudtad, mi az, mind kavargattad, s mikor megkóstoltad, hát a szemedet kinyitottad. Édesanyám úgy fenyegetett meg a hátuk megett, nehogy szólj, s elkiáltsd magad: „Ez bor!”)

Mezőföldi és havasi székelyek

– Esküvő után felmentünk a havasra. Nekünk kétféle szekerünk van, egyikkel a mezőre, másikkal az erdőre járunk. Ott náluk, Almásban, csak egy. Na, az erdőn megcsináltuk a szénát, s le kellett hordani. Én mentem az erdőlő szekérrel, amin nincs se lajtorja, se fenék, semmi, csak a kerekek, a tengely s a rúd. Azt mondja apósom: „Hát evvel hogy hordjuk le a szénát?” Mondom: „Én annyit lehozok, amennyi kell. Csak egy furú, drót s fészi legyen.” Esszegereblyéltük, minden. Kérdik az almásiak: „Hova mentek?” Én megtanultam vót a szűk esztendőben, hogy szerelték apámék essze a szénahordót az erdőn. Kérem: „Van-e ott fa a közelben?” „Ott elég!” „Na, akkor jó!” Ők ugye vitték a lajtorjás szekeret s oldallajtorját s mindent. Kérdik: „Erre mennyi szénát raktok?” Mondom. „Tük nem raktok annyit, amennyit én.” Kinéztem, s kívágtam két szál fát, hogy kitöltötték a szekér fenekét, de jó harminccentis fákot, tizenkét méter hosszúakat. Azokat leköttem jól láncsal, s akkor lefúrtam. Keresztül tettem elül es, hátul es egy olyan keresztül való fát. Azt lekötöztem, s a buglya mellé állottam. Még félig se értünk hátra, már a buglya fel vót rakva. Akkor eléhúztam a másikhoz. Úgyhogy kettő nem hozott annyi szénát amennyit én, és még egy szűk fél tere fát vele. Nagy csuda vót ott a faluban, hogy én milyen szekérrel és mennyi szénát hozok.

– Osztán felkerekedtünk a sógorral, hogy viszünk árut gabonáért. Úgy mondták az öregek, hogy nálunk a búza az erdőn termett. Ugye fáért mindent adtak. Tőlünk lefele mezőföldek vannak, ilyen sík terep. Szentkatolna már beléesett. Azok feljöttek mezőföldről, úgy hittuk őket: császkák... haha! Aszonták: „Mezőföldről még tehent se végy! Még a nők se jók arrafelé!” Így tartották, ugye, mert a hegy alatt lakók jobban bírják a hegyet mászni, mint a mezőföldiek. Azok a gyomláláshoz, kapáláshoz vótak szokva.

(A feleség: Dolgosabbak a hegyvidéki nők, ez valóban így van.)

– Székelyek azok es, hogyne... de lenn laknak egészen. Na, onnat megvettük a gabonát. Ha többet vett az ember, otthon el-

adott belőle. A búzát kenyérnek, a kukoricát az állatok részire. A ló? Hát az mindent megeszik!

(A feleség: A szénát kukoricával, zabbal, búzával kell pótolni. Attól van ereje. Ahogy az embernek a hús s a jó bor, úgy kell a lónak az abrak. Hogy legyen az inába erő.)

– S megpakoltuk a szekeret pityókával, deszkával, szarufával, faragott fával, s vittük eladni a piacra. Le Brassóba, Predeálra, bé Mizilbe, Ploiești-re, Câmpinára, ott bé túlfelől egész Măicănești-ig. Podu Turcului, Adjud, Sascut és tovább.

(A feleség: A szekéren kóber vót, nem esett az eső belé.)

– Ilyen sugárléceket állítottunk kereken, akkor gyéként vettünk, azt reakötöttük ügyesen – két rendet –, olyan hosszán, hogy a négy és fél méteres szekeret végigérje. Akkor hátul súbert csináltunk – bedeszkáztuk –, fel egészen a tetejéig. Megraktuk a szekeret egyszer anyaggal, s osztán meggyúrtuk szénával úgy, ahogy csak tudtuk. S ételmet is feltettünk. Egy-egy kenyeret, szalonnát, s a többi az üzletekben vásároltuk mindenfelé. Ahol több üdőre álltunk meg s hosszabban etettünk, ott főztünk. Üstbe. Turóspujiszkát, pityókaként, mindenfélét esszeaprítottunk. S aludtunk a szekérben.

(A feleség: Én életemben ott náluk fogtam gyeplőt először a kezembe, nekünk lovunk sose vót. Ott tanultam meg mellette. S kellett menjek vele az erdőre, mindenüve, éjjel is.)

– Megépítettem a csűrűt. Akkor két hétig a bakancs a lábamról nem járt le. Az ácsok, ugye, ott vártak, s kellett hordjam a fát. Reggel érkeztem egy tere fával s este egy tere fával. Megkésztettem a két terét, megrakodtam, jöttem haza. A lovaknak ennik adtam, ettem, mentem vissza. Éjjel, sötétben. Csináltunk ilyen német katonakulacsokból – ott a háborúban elhányódtak – mécseset. Gázot [petróleumot] öntöttünk belé, azt ronggyal letömtük, gyújtottuk meg, s úgy világított, hogy húsz-harminc méter körzetben lehetett látni attól a világtól. A fára akasztottuk fel, s ott szépen rakodtunk. Egész éjjel kitartott egy olyan kulacs gáz. Olyan üdőben rakodtam tiszta egyedül, hogy a kutyát sem kellett vóna kicsapni. Úgyhogy mán a lovakat es az utóján heába szólítottam – Háj! Höj! – mentek csak előfelé. Azok es úgy ki vótak dögölve. Sógorom azt mond-

ta: „Megbolondultál?” A kapca a bakancsban elrothadt a lábamon, nem vót üdő cserélni. Mikor lehúztam, olyan vót a lábam, mint a halottnak. De muszáj vót. Addig az állatok ott háltak a kertben, mert a másik estállót lebontottuk s eladtuk. S az egész évre való szénát se vót hová bétenni.

(*A feleség:* Mikor odaköltöztem, egy épületben laktunk a szüleivel, de külön négy szobás lakásban s külön háztartásban. Hogy ő mit kapott? Hát...)

– A lovak s a szerszám maradt nekem s a lakás. A feleségem hozott vót egy tehent s hatvan ár földet, amit átvettünk erre a határra.

(*A feleség:* Hatan vótunk testvérek, több nem jutott.)

– Én tovább fuvaroztam a fát. Az államnak. Az állomásokra s a gyárakhoz. Kilométerre fizették s köbméterre. Autó kevés járt akkor, néhány Steagul Roșu [tehergépkocsimárka] csak, állatokkal folyt a szállítás. Osztán ’62-ben megalakult a kollektív, apám béállott a lovakkal, szekérrel, földdel, felszereléssel, mindennel, én pedig másik pénzkereset után néztem.

Túlvilági utazás

Van Szigeti Andrásnak egy története, amelyik vele esett meg, s amelyik leginkább egy túlvilági utazáshoz hasonlít, olyan valószínűtlenül gonoszságba mártott és olyan természetellenesen embertelen. És túlvilági azért is, mert bizony isteni szerencse, hogy volt számára menekülés belőle, ámbátor magának nem kis része van abban, hogy kiszabadulhatott. Nem a „sötétnek” nevezett ötvenes években, hanem a hatvanas évek elején történt, s a riport első változatába nem kerülhetett be.

– Vót egy hitván milicista, nem román, magyar. Ketten vótak akkor, mindkettő magyar. Az ha megfogott egy tere fával, ha többre nem, legalább 15 napra bészáratta az embert. S egy szombaton este valaki realőtt. Ment bé a kapun, de csak a kaszkát érte a golyó, s a kapulábba belément. S ugye kutatták, ki vót s ki vót? Azelőtt ő, a milicista, ellopott vót egy autó tűzfát, s a brigádér [brigádvezető]

megfogta. Nem tudom, mit végeztek, de harag került a brigadér s a milicista között. Nem sok üdöre megtörtént ez a baj. Egy vasárnap, mikor jövünk haza a templomból, itt annyi vót a milicista. Kutyákkal, mindennel, mértek, vizsgáltak. Nincs bajod vele, mit foglalkozz vele? Mondták az emberek: nem jól vót célozva! – nevet. – Másnap, hétfőn mentünk le a néptanácshoz, adták a cédulát – pénzért –, hozhattunk tűzifát az erdőről. Jövünk fel, s néném bodegájába [italmérés] mindenki tért bé, egy-egy pohárával igyék meg. S beszélgetünk többen fiatalok, mi történt s ki lehetett. Nagybátyám hasogatta a fát az ajtó előtt. Kimentem hátra, s azt kérdi: „Hallottad-e, mi történt?” Valaki az árnyékszéken vót benn. „Hallottam – feleltem –, de nem jól érték!” Aki benn vót, úgy halhatta: „nem jól értem”. Egy bésúgó vót, a szekusoké.

– *Szóval azt gondolta, maga lőtt?*

– Igen. Ott a fahasogatás, csattogás közben. Na, az egész erdészektől esszeszedték a puskákat, vizsgálták őket. Mü Komandón fuvaroztunk. A kolléga jön fel az irodáról: „A normator hívat” – mondja nekem. Húztam egy nagy fát az erdőről, a lovakot kikötöm, s lemegyek. Azt mondja: „Valami összezavarodás történt, annyit itt a Szigeti – vótunk vagy haton – , zavar a névsorban, le kell menni Kovásznára, azt kitisztázni. Ott kiigazítják, s akkor jöhet vissza.” Bévítt túlfelől a milichez, annak átadott, s az ajtót küjjel reám zárta. Ment, hogy a kis sínes mentőt állítsa elé, s avval vigyen bé Kovásznára. De olyan balf...sz vót, a géppisztolyát felakasztva ott hagyta. Ha én érzem magam hibásnak, mikor nyitsa ki, egy sorozatot beléeresztek. S ott az erdők s a hegyek! A vonat a siklón lejött vót, azért kellett a mentő. De annyian vótak, mikor leértem: sokan! Mindenkit elhajtott, nem szabadott senki maradjon. Ne lásanak engem, mikor elvisz. Hozzák a mentőt a színből, s béülünk. „Ne mondják, hogy ketten jöttünk, üljön bé hátul”. De a lovak ott állnak a hámban! „Maga csak jöjjön!” A kicsi állomáson leszállunk, hát egy IMZ [terepjáró] vár. „Üljön föl!” Nézem, hát H. vót, a szekusfőnök Kézdivásárhelyről.

– *Ismerte?*

– Hogyne, pertus vótam vele. Nénémnek a bodegájában találkozunk, üsmertük egymást. Pertusok lettünk. Jövünk ki Kovásznáról, s kérдем „Hova viszel, te? Mondd meg!” „Brassóban kell hogy elintézzük ezt.” „De bolond vagy? A lovak a fa alatt várnak.” Nem felel. Mikor érünk Brassó felé, idead egy szemüveget, tegyem fel. Ne lássak. „Bicskád van-e?” Jó vasnyelű bicskám vót, a ló lábába a szeget belevertem vele. Valami patkószeg es vót a zsebemben s egy bukszában a bulentinom [személyazonossági]. „Adsza ide!” „Mit akarsz vele?” „Adsza ide!” „De mit akarsz vele?” „Na, idáig vótunk pertusok, de most vége!” Gondoltam: lóf...sz a s...be! Mondom: „Ne, ha körmöt akarsz vágni vele!” Le kellett süssem a fejem, felvittek a Kapu utcán fejjel, a bolgárszegi kapun es fejjel.

– *Ott állt a szekuritáté székháza. Nős volt-e már?*

(*A feleség: Hogyne, kilenchónapos volt a legnagyobb kislányunk.*)

– „Ha jól felelsz – mondja –, jössz vissza velem”. Hát a kocsi nyomul háttal valami ajtónak. „Nehogy felnézzen!” Már magázott. Szállunk ki, s hátul bé az épületbe. „A bolondok házába hoztál?” „Nem beszélgetünk!” Hát jön egy fekete cigány: „Madarat hoztál?” – kérdi magyarul. „Azt!” Bétesz egy helyré, akkora vót, mint egy vécé. Várom, nem jó senki. Bésötétedik. Egyszer hoznak egy tánygyérban valami pityókatokányt: „Na, itt a vacsora!” Másnap reggel bé a fürdőbe, fürödjek le, de ruhát nem cseréltek.

– *Rabruhát nem kapott?*

– Én abban a négyhónapos ingben jöttem haza, amibe elvittek. Már le vót rothadva róla a gallérja. Felvittek, kérdeztek rományul. Mondom, nem tudok. Eszembe jut: állj meg, mért hoztak ide? Rományul kérdeznek, valami vallatás, miféle – nem jó dolog! Magyarul es összezavarodok, ha úgy történik, de így rományul – magam alatt a fát levágom! Úgyhogy én csak magyarul – gondoltam, s ha értettem es, amit rományul kérdeztek, akkor es. „Hogyhogy? Katonaságot csinált s nem tud?” „Elfelejtettem...” Tettek egy magyar anketatort [vallatótízt] nekem. Másnap felvittek, s kérdeztek arról, hogy a negyvenes években kik lőttek meg valakit. Kik lőttek bé a juhok közé? Kinek vót puskája? Pusztaiék [antikommunista partizán] kik vótak? „Hát én honnat tudjam?” (Pedig jól üsmertem őket,

mert a fűrészsre jöttek bé.) Hát a '40-es években egy kollégájának az apját meglőtték-e? Igen, mondom, gyermek vótam. S még azt es: hogy üsmerkedtem meg a felségemmel? Egy hét múlva hozták elé a milicistát, akiről szóltam vót. „Milyen ember?” Mondom: „Hitvány ember, ha valakit egy tere fával megfog, legalább 15 napra bézáratja s küldi bíróságra. Aki eleibe kerül, teszi a tömlecebe.” „Ha! – azt mondja – Akkor itt a baj.” Engem küldött-e? Mondom: „Engem nem, nem vót bajom vele.” „De az unokaöccse a börtönben van!” (Most halt meg szegény, valamit elkönyvelt vót a szövetkezetben.) S bátyám es börtönben vót, valami bornyúkat ölt meg engedély nélkül. S mind a kettőt ez tette bé. Azt mondja: „Maga bosszút akart állani!” De nyóc hónap után fogtak engem le.

(*A feleség:* Kilenc. Hogy beleszóljak: 1961 májusában vittek el, s szeptember elsején engedtek haza. Nem tudtunk semmit róla. Egy csütörtöki napon fogták el, apósom vele vót Komandón, lehozta a lovakat. De még csütörtökön egy őrmester feljárt hozzánk, s kérdezte: hol a férjem. Mondom, Komandón – dolgozik. S mikor jön haza? Szombaton. Ennyit kérdezett. Apósom szombaton hazajön: „Andris hol van?” „Hát magával! Engem kérdez?” Akkor mesélte, hogy lehívták. Négy hónapig azt se tudtam, él-e, hal-e, megölték-e.)

– *Fölment a rendőrségre érdeklődni?*

(*A feleség:* Engem is bevittek Kézdire a szekuritátéra. Ott tartottak egy nap reggel nyolctól este nyolcig. Meg nem vertek, de úgy ordítottak rám, mint az állatok.)

– Mit kérdeztek?

(*A feleség:* Kellett írjak egy nyilatkozatot önéletrajz formájában, hogy ismerkedtem meg vele. Írni tudok, hálistennek, mindenfélét! Akkor elővettek egy másikat, amit ő írt, eltakarták az írást, és mutatták: „Ismerem-e?” mondom: „Igen, a férjem aláírása.” „Na – azt mondják –, ebben a férje elismeri, van otthon fegyverük, s maga tudja, hol.” Mondom. „Ha ő tudja, hol van, hozzák haza, s vegye ő elő!” Neki ugyanazt mondták. S akkor ideadták, amit tőle elszedtek: a bukszát s a bicskát. Hát én biztos vótam, hogy kivégezték... De az összes rokonságot hurcolták! A nagybátyjait, az összes Szigetieket. S a falu tele vót vele, hogy nálunk még a padlást is

felszedték. S egyik szerint megkapták a puskát. Pedig nálunk soha azon az őrmesteren kívül más nem járt.)

Átveszi a szót a férj:

– Kérdik tőlem: „Ismeri-e?” Mondom: „A feleségem írása.” „Itt vallotta bé a felesége a puskát s meg es kapták.” „Na, ha megkapták, akkor hozzák bé a feleségemet, mert ő kellett hogy staférungba kapja. Hozzák bé – legalább ketten leszünk!” „Ugye – azt mondja –, szeretné? Na, de fogadjunk, hazavisszük, s elé kell szedje a puskát!” Mondom: „Olyanformálag elévehetem, hogy magik eldugják oda.” Történt meg rokonnal Gelencén. Mondom: „Ha megmondják, hol van, hazamegyek s kiveszem. De árulják el, hova tették.”

– Sokáig vallattak még. Hogy bosszúból, mert haragudtam a milicre. Én nem haragudtam, gyűlöli mindenki, az igaz, de köztünk nem vót harag. Egy százeles jegyzőkönyvem se vót tőle. A kapanyél meg nem sül el, ahhoz puska kell! Hogy adjak elé tanúkat, hol vótam a lövés idején. Hát én a Regátból hazajöttem vót szombaton, a szekeret leürítettem, szénát raktam, hámokat kentem. Örökké hoztunk egy kis bort es. Tűzoltó vótam, a tűzoltóparancsnok és kiségitője feljöttek hozzánk, s a bodegába átmentünk egy kis szivarért. Ott beszélgettünk. Azt kérdi néném: „Nem te futkároztál a kertbe puskásan? Mert láttam a viselőkabátodat.” Reanéztünk Azt mondja a parancsnok: „Hát együtt jöttünk.” Na, ezeket feladtam tanúnak. Kérdezték őket, tudnak-e valamit. Az egyik azt mondja: olyan formát látott a hídon, mint én.

– *Jó tanú!*

– Jó! Egy másikkal meg úgy jártam, hogy még korábban híttak hamis tanúnak, s én nem mentem el. Bodegai verekedés, s a bicskát ő vette elé, nem a másik. Na, mindegy. Hogy nem mentem el, a fiát nem engedte tanúnak hozzám. Azt mondta: nem es ismer engem. Így. De engem éjjel-nappal hurcoltak, s üttek-verték. Úgy meg vótam verve egy este tízkor, hogy reggel nyóc órakor keltem fel a vizes lepedőből. S mindennap. Ennyi jegyzőkönyvem vót – ilyen magasságban! – mutatja –, de én mindig ugyanazt mondtam, mint a Miatyánkat.

(A feleség: Valaki kioktatott s leadta a minisztérium címét. Gheorghiu-Dej vót akkor a pártfőtitkár. S én négyoldalas levelet írtam kézzel s magyarul. Azt megkapták Bukarestben! S mikor bevittek Kézdire, kérdezték: ki diktálta nekem azt a levelet? Nekem nem kellett diktálni, én tudok írni! Abban leírtam mindent: hogy vitték el, mi történt vele, s hogy 90 napja azt se tudom, életben van-e.)

– Három hónapon át mikor látták, hogy elaludtam, költöttek fel, s vittek fel vallasni. Én mindig egyet beszéltem. Közben bétettek vót egy papot a cellába. Ráduly István plébános urat. A forradalomban (az 1956-osban) ők es akartak vót valamit, s 25 évre vót elítélve. S bétették: öt évet elengednek neki, ha meggyóntat engem.

– *Elárulta?*

– Nekem el. Azt kérdi: „Mit tudsz?” Felelem: „Én semmit.” Azt mondja „Ha tudod, se mondd meg! Úgy megvernek, elpusztítanak. Olyan ügyes emberke vagy, kár, hogy ilyen fiatalon meghalj. Mert megölnék.” Elmesélte, Sziígyártó Domiékkel vót bészárva, azok reallóttek az ozsdolai elnökre. S megölék azt es. „Domit mellőlem vitték el. Ne vallj!” – aszongya. „Engem azért tettek ide, hogy gyóntassalak meg. De te nehogy! Mert ezek arra is reakényszerítenek, hogy magadra vállald, ha nem te vótál es. S akkor kétszer fogsz kikapni. Ha magadra vállalod, téged nem hagynak itt, téged visznek haza. Hol a puska s hol a golyó? S miért csináltad? S folytatják.”

– *A cellában beszélgettek?*

(A feleség: Nem hallgatták le őket, nem voltak még olyan fejlettek...)

– Essze vótunk láncsal kötve. Mikor kiszabadult, kiállott a templom elé: „Hol vagy, Szigeti András? Együtt zergettük a vasat!” Kovásznán meglátogattuk a feleségemmel. De vissza: amikor a feleségem levelét megkapták, azután egy hónapig már nem vittek állandóan kihallgatni, csak ritkábban. Közben lejött a főügyész Bukarestből. Egy letartóztatottra, ha nem tudták reabizonyítani, hogy bűnös, 12 nap múlva ki kellett vóna, hogy engedjék. S én negyedik hónapja vótam ott. Lejött, s kérdezte, tudok-e románul. Mondom, nem tudok. Na azt mondja a másoknak: „Mért tartsátok benn? Né,

mit írt a felesége: ha nem csapjátok el, és el se ítéletek, akkor ő megöli a gyermekit és magát es, mert otthon nincs kereső.”

(A feleség: Nem is volt, egyedül maradtam, én nem dolgoztam.)

– „Ne tartsátok itt! – azt mondja – Ki kell csapjátok, mert nincs bizonyíték. Próbáltátok-e?” Azt felelték: igen, mindent, amit egyszer el lehet követni...

– *De maga közben ott volt?*

– Ott. S örvendtem, hátha ez végre valamit kimotyog. Kért jegyzőkönyvet, egyet a legtetetjéről, egyet a közepiről s egyet a fenekiről. Azokat elolvasta. Az első es az vót, mint az utolsó. „Na – azt mondja –, tegyétek akárhova. Négy hónapig pazaroltátok a papírt. Azonnal elcsapjátok, mert baj lesz!” Egyszer jónek értem – én már tudtam, hányat kell lépni, hol térünk bé –, hát nem arra visznek! Mikor a szemüveget leveszik, hát annyin vannak körbe-kereken! Ez az ügyész a középső asztalnál ült. Nekem a helyem egy széken vót, s egy asztal előtttem. Lecsavarozva mind a kettő a padlóra, nem lehetett felvenni. Elítélnék, vagy mi?... De miért, hát én... Na, mindegy, már beléegyeztem a sorsomba. Akkor mondja. „Azonnal csapjátok el!” Ott még kérdezősködtek, s osztán : „Tegyem fel a szemüveget”, s kivezettek. Három napig felém se jött senki. Egyszer jó – A. Lacinak hítták, imecsfalvi vót –, hogy szedjem össze a csomagjaimat. Semmim se vót S csak visszavittek oda az egyes zárkába. Fél óra múlva jó az a H., aki béhozott. Négy hónapig tartott az öt perc. „Na, mit üzensz haza? Mit küldsz a felségednek, leánkádnak?” „Ne csúfolkodj!” Felültettek egy autóra, a fejet le kellett sütni. Addig vittek körbe-kereken, gondoltam végem van. Hát egy repülőcskére ülünk fel. Gondoltam: ezek felvisznek valahova a hegyekbe, s levetnek. Még temetésem se legyen, szakadjak össze!... Nem, nem hittem a szabadulást. Két kolenel [ezredes] jött velem. Kis sebesülthordó gép vót, amilyen a Vereskeresztnek van. Itt szálltunk le Szentkatolna s Vásárhely között. Kezembe nyomtak egy ostort, s azt mondták: ha valaki kérdi, hol jártam, mondjam azt: az ökröket adtam bé a COMCAR-nak... Négy hónapig mind adtam le...Még előtte egy falumbeli fejrénep s az ura elkerültek motorbiciklivel. Itthon esszegyűlt mindenki, úgy vártak. Mikor ki-

kísértem az utolsót, hát hátul a kerten fut kettő. A szekusok vótak. Én minden héten bé kellett a milíciára menjek. Kézdire még bévittek tanúkihallgatásra. S ott háltam. Egy milicista itt lakott a túlsó házban, annak tűzifát hordtunk bé. Mondom: „Z., adj egy szivarat.” Pertus vótam avval es. „Jaj, gyilkosnak?” Jó. Ahogy hazajöttem, megyek Almásra szekérrel. Hát ott ül a kollégáival a bodegában. Veszem a szivarat. „Ó! Hazajöttél?” „Haza.” „Na, fizetsz egy deci rumot!” Mondom: „Anyád még él-e? Fizessen neked! Te nem adtál szivarat, mikor kellett, s most én fizessek neked?” Így. Osztán még miután Craiovára mentünk dolgozni, még akkor es jött a papír, hogy híttak a szekusok.

– *Emiatt keresett munkát olyan messze?*

– Nem, közben kollektivizáltak '62-ben, s elvettek mindenfélét. Lovat, szekeret, szánt, talyigát, szerszámokat. Azért.

– *Persze abból éltek.*

– Abból. Akkor csináltattam vót egy új szekeret. Kétszer jártam vele Mizilbe, s oda kellett hogy adjuk. Mit vittünk? Deszkát, pityókát, pipirit. De úgy csináltuk, hogy egy zsák pityókát bétettünk elöl, hadd lássák. Kóberral bé vót csinálva a szekér, s benne a sok deszka. Ha kérdezték, mutattuk a termelői könyvet s a pityókát. Úgy es vót, megrothadt az a zsák pityóka, annyit jártunk vele, s elé se vettük.

Mint a vándorszínészek

1962-ben Szigeti András, akárcsak sok falusfele, új kereset után nézett. Az államosítás utáni átmeneti korszak lezárulni látszott.

– Beszélgettem Krájter István falumbelivel, aki már azelőtt állami munkán vót, s azt mondta: „Gyere, mert itt meg lehet élni.” Így osztán béállottam Brassóban az új állomást építeni. Előre mint segédmunkás. Sokan, rengetegen vótunk. A csoportunkban pedig a négy Krájter testvér, más falumbeliek, csíkiak, dánfalviak – valami harmincan. Ott laktunk Brassóban, de minden szombaton mentünk haza. Saját költségünkön. Hát nincs messze. Akkor egy év

múlva a csoport úgy, ahogy vót, felkerült Kézdivásárhely mellé, Csernátonban valami estállókat építettünk a kollektívnek. Craiovában dolgozott Várza Imre, s eljött haza szabadságra. „Jó lehetőség van – azt mondja –, jó fizetés. Gyertek el!” Brassóban és Kézdin tudtunk keresni úgy ezerötyszáz-ezerhatszáz lej, ott pedig kettőezren fejjel. Nagy pénz vót ez akkor.

– Várza vót a nagyobb. Krájter dolgozott, mint más. Csoportfellelős abból lesz, akinek a feje bírja, aki ismeri a tervrajzokat. A munka csinálja az embert. Addig nehéz, amíg a rajzot megtanulja. Akkor már abból tud dolgozni. S ki tudja adni az embereknek a munkát. Hogy soruk jobban ment-e? Hát kapták ugye a csoportpénzt. Akkorjában olyan százötven-kétszáz lej vót. Aztán ő nem dolgozott úgy, mint más, hanem átvizsgálta, melyik mit végzett. Közben még nekiállott, segített ott valamelyiknek, de Craiovában százon fejjel vótunk egy csoportban, hát az egyebek lefoglalták. De nem jól mondom, mert a termót, a hőerőművet nem Craiovában, hanem Işalnişán építettük. Ott három hónapig laktam a család nélkül. Már megvót a nagyobb leányom. S akkor adtak egy szobát, s elvittem az asszont es oda. A barak benn vót a telepen. Egy bejáraton vót hat család. Konyha? Téglakályhát raktak a szobában, azon főzött az asszon. Az üzletek benn vótak a sántiéron [építőtelep]. Szombatonként szoktunk kimenni Craiovába, olyan tizen-valahány kilométerre. S vasárnaponként sétáltunk a parkban. Egy-egy pohár bort megittunk, egy kis flékent megettünk. Így szórakoztunk. Más menet nem vót. Ott vót a húgom a férjével s még vagy két csíki család. Több kisgyermek, azok ott játszogattak. A románokkal es nagyon jól jöttünk ki, a nők együtt társalogtak, minden.

– A munka: hát kofrázsokat: [zsaluzat] csináltunk. Betongerendákat öntöttek – két méter magasok és egy méter szélesek vótak –, azokat bé kellett, hogy kötözzük.

– Nehezebb vót a munka, nem vót annyi gépezet, mint most. Most ha emelni kell, hát feszíti ki az ember az ablak közi a kicsi darut, egy csigát kiköt, s megy. Akkor mindent kézzel hajtottunk. Ha gödröt kellett ásni, jöttek a napszámosok lapáttal, földvágó csá-kánnyal. Nyüzsögtek az emberek, kevés vót a gép. Az állások es

mások vótak. Felállítottuk a négy lábot egyszer, s andráskötéseztük, hogy megálljon. Akkor egy másik fát elvágunk a fűrészszel kétméteres darabokra, s azokat a lábhoz vaskapcsokkal hezsaerősítettük, s egyet a tetejükre keresztültettünk. Akkor megint a kétmétereseket egymás tetejire, s amikor már csak egy olyan két méter vót a felső végéig, egy fát felhúztunk s esszekapcsoltuk. Osztán megint andráskötéseztünk. Így tódtuk egymás végibe az állást az épületek mellé. Hogy tudjanak dolgozni, akik utánunk következnek: a vasasok, a betonisták, a szerelők. Ott, Craiovában kezdtem a nehezebb ácsságot.

(A feleség: Ott tanultad meg a rajzot.)

– Ott kezdtem a rajzot figyelni. Amikor a csoportvezető s a kisegítői nézték, akkor örökké mentem oda, s figyeltem. S kérdeztem: „Ez mit jelent? Ez a jegy? Az miféle?” A mesterséget el kell lopni!

– Craiovában mán komisszió vót, bent es kellett vizsgázni. Megkaptam a hármaskategóriát, s rea vagy öt hónapra a négyest. Hát elétették a rajzot, s megkérdezték, mit jelent. Ki kellett venni belőle, hogy hány négyzetméter kofrág van benne. Hány köbméter beton, s abból ki kellett számítani, mennyi anyag, mennyi deszka kell annak a területnek, ami a rajzban vót. Például egy oszlopnak a négy oldala ugye, azt az ember adta esze, s megvót az egész négyzetmétere. A hosszúságot, szélességet szoroztuk ki, s úgy...

– Levizsgáztam megkaptam a négyest, nőtt a fizetésem. Minden kategória között olyan százalékos köz megvót... Jó főnökök vótak, szerették a munkásembert. S ha látták, hogy az ember halad, a fizetést es úgy adták, munka után. Néha még segíteni es tudtak egy kis mellékpénzzel. '64 februárjában olyan hideg vót, hogy az embernek az orra ragadt esze. Nem sokat lehetett csinálni – mégis kijöttünk valahogy...

(A feleség: Mondás es van nálunkfelé, hogy a székely ember sose pénzkeresetre megy, hanem a munkát keresi.)

– Ki vót a legjobb csoportvezetőm? A mái napig es Várza. Ő valahogy ki tudta adni a munkát százhusz embernek es. És erélyes vót. Még a mérnökökkel es, es azt mondta a főmérnöknek: még

vegye a rajzot a kezibe. Mert nem úgy akarta, ahogy ő. Ő biztos vót, magában! Ő az eszivel nem szabadott, hogy tévedjen. Olyan munkálatokat csinált, hogy azt akárki megnézhetné. Komám vót. Osztán milyen jó borokat lehetett ott kapni. Pótoltunk essze, megvettünk egy-egy korsó bort, osztán esténként, mikor a munkából hazementünk, esszeültünk barátok, családok...S vasárnap, ha nem dolgoztunk, akkor es csak ez. Nem lehetett ott egy moziba vagy színházba menni, mert künn vótunk.

(*A feleség:* De vót! Jöttek majdnem minden vasárnap ilyen koncerttel ki a sántérre. Oda szoktunk járni, S ők a vendéglőbe.)

– Otthon huszonegyeztünk, jobb heteztünk, egyik kártyázott, másik malmozott. Vagy gyűltünk essze a legényhálókban s ott.

(*A feleség:* Nem unatkoztam én! Mert nem egyedül vótam. Szóval ők délben mindig hazajártak ebédelni, addig tehát el vótam foglalva főzéssel, vásárlással meg a hároméves kislányommal. Ebéd után szabadok vótunk, összeültünk, kézimunkáltunk.)

– Hogyan gondoltuk el a jövőt? Tudja a fene, mit is gondoltunk. Hazamenni nem akartunk még. Közben kellett kérjek egy írást, hogy a kollektívnek nincs szüksége reánk. Megadták. A fizetésből? Lehetett félretenni.

(*A feleség:* A craiovai keresetből építettünk otthon. Tódtunk a régi házhoz egy szobát s egy kamrát. S újracserepeztük az egész házat. Csatornát csináltattunk, mert nem vót.)

– Csomagot küldtünk majdnem minden héten. Egy csomó pu-jiszkalisztet, mert disznót neveltek otthon, s azoknak enni kellett. S fát kellett venni a házra, napszámost fogadni, mert mán nem vótam ugye otthon.

(*A feleség:* Sokat építettünk abból az évből. Mennyibe? Hát a cserép vagy kétezer lej körülbe került, a csatorna kilencszázba...)

– Hát esszevissza, amíg elkészült, olyan tízezer lejbe került. S azt mind másfél év alatt kerestem meg Craiovában.

(*A feleség:* És abból csináltattunk még kőkaput is otthon.)

– Érdemes vót. Akkor úgy vettük ugye, hogy az csak olyan szezonmunka. Csak úgy mentünk el... Mikor áthelyezték az egyik mérnököt Bukarestbe a grozavești-i termóhoz [hőerőmű], azt mond-

tuk – mert hívott –, megyünk vele, legyünk közelebb. Egy hűtőtornyot és egy turbinát kellett csinálni. Azonnal adtak lakást a Balta Albában. [Bukarest egy lakótelepe.] Három családnak egy háromszobás blokklakást. Hat hónap után ugyancsak avval a mérnökkel mentünk tovább Borzești-re [moldvai település]. Jó ember vót ez a Roman... Victor vagy Silviu?... A másik nevit nem tudom. Nagyon fogott a munkás mellett. Kiharcolta a pénzt. Persze hogy tőle es függött. Mert vannak ugye normatorok, s mikor adják össze, számolják, ha nem áll az ember ügyesen mellette, hát... nem es emlékszem, mennyi vót akkor a norma.

(A feleség: Határidő vót, nem blokkon dolgoztatok. Ki vót adva, hogy egy turbinát ekkorra el kell végezni, s ennek ennyi az ára – abba benne vót ugye az ácsé, benne a betonistáé és a vasasé –, s akkor kivonták belőle, amennyi vót az ácsok részire, s aszerint fizettek. Egy négyzetméter kofrágnak az ára talán négy vagy öt lej vót.)

– A feleségem, ugye, terhes vót a második leánkával. Autókat adtak, az egész hóbeleváncot felraktuk, s mentünk még közelebb: Borzești-re. De nem vittünk mű bútort magunkkal sehova. Most vettünk csak. Örökké a sántéron csináltunk. Lemezből asztalokat, szekrényt, mindent. S hagytuk ott.

(A feleség: Mint a sátoros...)

– Mint a vándorszínészek! Ugye, asszon?

Szabad az alku

– Átmentünk Borzești-re. Első éjjel Várzáéknál aludtunk a földön. Persze, meg vót beszélve, hogy ott megint találkozunk. Ő Craiováról jött, mű vagy húszan Bukarestből, s újra egy kalap alá került a banda, vótunk úgy nyócvanan. Éjjel 12-kor érkeztünk, másnap adtak lakást, vettünk ki vaságyat, ágyneműt, mindenki költözött, kezdtük a bútorozást. Ott legkevesebb négy-ötezer ember lakott a telepen, a városon küjjel.

(*A feleség:* Nem szakadt az én ágyneműm, amit férjhez vittem, még mindig megvan. Kétszobás kis apartamentecskék vótak, a két lakásnak vót egy közös mosdója. Egyikben laktunk mi, a másikban a húgáék.)

– December vót, adtak pufajkát es. De nem kellett. Nem lehet benne dolgozni, olyan, mint a paplany. Vastag. S nekünk ugye karból kell dolgozni. Amelyik abba jár, az ujját vágja le, hogy csak a hátát melegítse. Szvetteresen szegelni sokkal könnyebb. Na, ott négy évet maradtunk, '64 decemberétől '68 júliusáig. Csak hőerőművet építettünk ott es, hűtőtornyokat. A feleségem terhes vót a középső leánkával, s hazament szülni.

(*A feleség:* Mindig hazamentem Gelencére.)

– Egyedül éltem, így osztán mindig szombatonként jártam haza, két hétbe, egy hétbe. Közelebb vót, busszal mentem. Két óra a hetven kilométer. Csak tíz kilométerrel távolabb, mint Brassó. Én és a sógorom békerültünk a műhelybe, cirkuláltunk, szabtuk a deszkát.

– Akkor egyedül laktam ott egy évet. Akkor lebetegedtem vót. Csináltunk egy hidat, s ugye ott vízben kellett járkálni, ott kellett kiásni az alapot. Megfáztam s tüdőgyulladást kaptam. Úgyhogy betegen hajtottam haza a motorkerékpárral. Negyvenfokos lázzal. Mikor mentem fel az Ojtoz völgyin, meg kellett álljak. Jött egy autó, s én kettőt láttam. Egy nagy kozsok[bekecs] vót rajtam, mert ősz vót már, hullott a falevél. Meg kellett álljak az út széjin, s a sánc mellé lefeküdjek. Nem bírtam. Veszélyes vót a kanyarokban. Még kifele nem annyira, de lőtőre.... Csúf kanyarok! Úgyhogy mire hazaérkeztem, mán nem bírtam a motort felállítani a lábára.

(*A feleség:* Megérkezett, kürtölt a kapunál, én kinyitottam. Hát annyira rosszul nézett ki! Tiszta fekete vót az arca. Megijedtem.)

– Azonnal szaladt az orvoshoz. Előre két hetet adott, aztán 45 napot. De amit a kézdivásárhelyi adott, azt az onești-i nem fogadta el.

(*A feleség:* Jogoson. Mert miért nem ment ott orvoshoz. Az üzemorvoshoz kellett vóna hogy menjen, adjon az igazolást.)

– Megharagudtam, otthagytam munkakönyvet, mindent, s eljöttem Brassóba. De nem veszítettem el a régiséget [szolgálati foly-

tonosság], mert később kivettem a könyvet. Lettem aztán sodrony-gépész otthon. Elküldtek hat hónapra Buzăuba, hogy kitanuljam azt a mesterséget. Jó vót, mert kaptuk a teljes fizetést. Otthon osztán kezeltem a gépet a kötélpályán. A gép künn állt a tetőn. Ott es egy telefon, s benn es egy, a pálya végénél. A gömbfákat eresztettük kötélen. A karucsort [kocsi] én motorral le tudtam fékeezni vagy fel tudtam szabadítani. De az olyan gép vót, hogy szánon ment. Köttük ki a fához, s húztuk ki akárhová. Olyan hegyekbe meg patakokon húztuk, ahol gyalogember alig tudott menni. Nekem kiadták, hogy ennyi fát kell betermelni, például hatszáz köbméter bikkfarönköt vagy ezer köbméter fenyőt. A druzsbások döntötték s vágták. Négyméteresre vagy hatra, ahogy kérte a rendelés. De én ötven méterről behúztam a pályára, ha kellett. Vót a drót-kötél s a húzó-vonó köté. A brigád gépészből, druzsbásból, utánadókból, kötözőkből és leoldókból állt. A kocsi pedig úgy ment, mint az üli, kereken, én eresztettem s húztam. Sokszor kiszökött, s akkor elé kellett menjek derékcsinturával [biztonsági öv], mint a holló a fák tetején, hogy kibontsam. Ott csüngtem negyven-ötven méter magasságban, ahogy a köté ki vót feszítve az élőfák közé. Az utolsó kocsival érkezünk mü es: mint a madarak, mikor a hajót megszállják, úgy ültünk a rönkökön, s jöttünk le a havasról.

Kell az ács Bukarestben

– '76-ban öt mérnök érkezett a faluba. Kellenének valami ácsok Bukarestbe. Ők valahonnan kiszedték az iratokból, hol laknak azok az ácsok, akikkel ők dogoztak Craiovában meg Borzești-en. Mert egy nagyon-nagyon jó csoport vótunk mü vagy nyócvanan-kilencvenen, mentünk, mint az óra kereken. Azt mondotta nekem Stănciulescu – régi ismerősöm vót –: „Gyere, s mindenkinek mindent adunk: lakást, buletint [azaz fővárosi személyazonossági igazolványt], s mehet külföldre, ha akar.”

A korabeli viszonyok ismerői előtt nem titok, ez volt a legfejedelmibb ajánlat, ami létezett, a főváros ún. zárt városként, bár sok

ingázót vonzott, letelepedés dolgában csak kivételezett személyeknek nyílt meg, a külföldi munkavállalás lehetősége pedig a legnagyobb keresetet jelentette. Ennél többel nem is kecsegtethették volna a gelencei ácsokat. Az ígéret jórészt szép szó maradt.

(*A feleség:* Annyira fölbiztatta, hogy jól fizetnek – jól is fizettek kezdetben, ötezer lejen fejjel keresett –, hogy lejöttünk Bukarestbe. Én kiköttem, hogy a gyereket iskolába kell adni. Erre ő megérdeklődte, hogy van-e magyar iskola Bukarestben, adhatom-e őket oda. A nagyobbik lányom iskolába vót Szentgyörgyön, azért maradt otthon, mert nem tudtuk, hogy líceum is van itt. De a másodikat bérírtam itt a hatodikba. A férjem, amíg ezt a lakást meg nem kapta, közös szálláson vót.)

– Én tizenhét emberrel jöttem el a faluból, mind fiatal és ügyes, tisztelem és becsülöm az egészet. Vót házas, vót nőtlen. Mind szakképzettek. Ha nem ács vót, akkor asztalos vót. De ha kellett a földvágó csákánt vagy a lapátot épp úgy a kezibe vette. Mikor megérkeztünk, s meglátták a bandámat – hát én se vótam még üdös –, azt mondták: „Ez igen!” A direktornak a szeme ragyogott. Jó, de mi történt: mü legénybarakkot rögtön kaptunk, de avval a feltétellel jöttünk, valami jármű az embereket egyszer egy hónapban hazaviszi, hogy a családot látogassák, váltsanak ruhát, nem tudom, miféle. Én legelőször nem tudtam menni, mert abban az üdőben nekem rendeztek egy kocsit, hogy a családot hozzam le. Hát mondtam. „Né, megadták a lakást, nem tudok veletek menni, dolgom van itt. Menjete, s jöjjetek vissza.” Vissza es jöttek. Mikor megérkeztek, nekiálltunk dolgozni. A Drumul Taberei-en [bukaresti lakótelep] a 18-as és 17-es blokkot [tömbház] csináltuk. Másodszor es hazamentek a fiúk. Akkor előleget kaptunk: hát abból lehúzták mind a két út árát. Ezért osztán, mikor harmadszor kocsit adtak, harmadszor a fiúk nem jöttek vissza. Otthon es építkezések folytak, akkor már ott jobb vót. Mikor észrevették, nekem ideadtak két kulcsot, hogy tartsam meg egyiknek vagy a másiknak. Én hordoztam egy hétig, s akkor visszaadtam. Már késő vót.

Lakást tehát végül csak a vállalkozó-toborzó csoportfelelős kapott, a többieknek már akkor kínálták volna fel, mikor azok, elégük

lévén az ingázásból és szószegésből, háromszéki munkahelyet kerestek maguknak.

– Nekem belékerült a költözés tízezer lejembe. Eladtam otthon az állatokat, nyulat, báránt, mindent, a család es itt vót. Maradt még vagy hat emberem, nem tölünk valók. Simon András, egy másik csoportfelelős kisegített, hogy végezzük el azt a blokképületet. Amikor elvégeztük, azt mondja: „Na, ha akar velem jöni, velem jő, s ha nem, békességgel távozzék!” Mondom: „Hát mit csináljak? Pár emberem van csak, maradok.” Osztán úgy vele maradtam. Dolgoztunk két évet. Két év után a régi csoportfelelőst kihelyezte a direktor mesternek, az újjal – csak székely – pedig esszeszólalkoztunk. Mert bármi történt – nappal csináltuk a kofrágot, s éjjel öntöttek – , ha elszakadt a drót, mert nem jól kötték, s megdagadt a beton, vagy nem tudom, mi, minden reggel én vótam az első, akit elővett. Szól, megnézem. Mondom: „Aki dolgozott, az nézze meg! Én itt dolgoztam, itt nem dagadt meg.” Jó, eltött. Másnap reggel csak: „Gyere, Szigeti!” Mert hát így hínak. Megyek, hát esment nem én vótam a hibás. Csak így ment. S osztán egyszer csak kifordult minden. Mondom: „Itten nincs mit csináljak.” Mondom: „Melyik jön velem?” „Én es...én es...”, vagy haton. Elindultunk ki a Băneasára [fővárosi lakótelep]. Akkor kezdődött meg a hídtól kifelé az új negyed. Vót egy ismerős mérnök, mondom, jöni akarok ide. „Hány autót küldjek?” – azt kérdi. „Né, hogy állunk – mondom – , esszeszólalkoztunk...” „Nem baj! – azt mondja. Mikor meghallotta ezt egy régi főnököm, hívott magához. Mondom: „Megígyérkeztem Marcunak, megyek Marcuhoz...”

– Miért hívott? Mert ismert münköt. S tudta, hogy nekünk a fészink vág. Mü a fészivel a ceruzát meghegyezzük. Ez csak annyit jelent egy ácsnál, hogy akkor ács. S ha a fűrésszel egyenesen megyen – akkor az ács. Azt a szerszámot, ami a mienk, nem tudta bárki átvenni. A legfontosabb a feje az embernek. A fészivel amikor faragok, például csinállok egy kofrágot, hogy a pad jobbról van vagy balról, mindegy. A kezemmel így es tudok faragni, úgy es. De mán egy vasrudat nem tudok a jobb vállamon vinni tíz métert. A másikon elviszem egy kilométert. Pedig egy helyt eszik, s egy

test hordozza, de ez valahogy kényesebb – vagy tudja a fene, hogy lehet ezt elképzelni. Hát a szerszámokról annyit, hogy vigyázni kell, s ha az a gerenda betonos, jobb ha a fészi fokával ütsz reá, mert másképp élit veszi. Borzești-en naponta vagon deszkával dolgoztunk. Naponta! De ott, amikor a padra letettük azt az anyagot, s a vonalzóval és ceruzával lehúztuk – fele vót az enyém s fele az anyagé. Mű azt mondjuk: a ceruzajegynek, amit lehúztál csak a fele a tiéd. Amikor én azt lefaragom, a másik fele a jegynek ott kell hogy maradjon. A vonal közepin kell haladni

– Bukarestben sokfelé dolgoztam. Csináltunk egy aggmenházat București Noiban [lakótelep], akkor a 20-as blokkot a tejgyár mellett, a Militari-ban egy emeletest, onnat békerültünk a Sevastopol-ba. Megint jött a főnök: „Gyere, blokkot kell csinálni a Bujoreni-ben” Onnat osztán kijöttünk a Hotel Bulevardhoz. Ott szakadt vót le a hüvelykujjam. Lecsípte a lift. Megvan né, de hiányzik belőle a csont. Dógoztam még a Dristorban, Băneasán, esmént a Militari-ban, most pedig az új központot építsük. Itt a csoportnak egy nagyon-nagyon szép munkája van. Az én elgondolásom szerint, több éves munka. Találkoztam egyik nap a mérnökömmel, s azt mondja: ha a főd fenekiből es, de legalább negyven ácsot hozzak. Hát én azt mondtam: „Nem tudok fészivel ácsot faragni, hozzanak maguk, s ígérjenek pénzt nekik. Én heába mondom, hogy hétezer vagy hatezer ötszáz lejt keresek, nem hiszik el! Hozzák maguk, s én elvállalom. Ha százat hoznak, százat válllok!”

A piramis

A nyolcvanas évek legambiciózusabb, torzóban maradt építkezési vállalkozása a főváros új központjának felépítése lett volna, ehhez előbb buldózerrel letörölték a föld színéről Bukarest legrégebbi negyedeinek javát. A példátlan rombolás híre bejárta a világot. A diktátornak szívügye volt az új központ, ennek monumentalitása kellett volna hirdesse személyes hatalma nagyságát is, nem utolsósorban emiatt nevezték el a kommunizmus utolsó romániai

szakaszát „fáraó-szocializmusnak”. Szigeti Andrást mindez kevésbé érdekelte, nagyon praktikus okokból törekedett arra, bekerülhessen a „Nagy Ház” (Casa Republicii – a parlament és kormány székhelyének szánták, és végül, miután befejezték – az új hatalom némi „szemérmes” ódzkodása után – 2000-ben valóban az lett), a piramisokra ezek szerint nem véletlenül hasonlító, kihívóan ízléstelen, neosztalinista kolosszus építőmunkásai közé.

Első találkozásunkkor került volt a Nagy Ház építőtelepére, akkor még nem sokat mesélhetett róla. Folytassuk, ahol akkor abba maradt.

– *Miért hagyta ott a Militari-beli blokkokat?*

– Nem fizettek jól. Kollégák mesélték, a nagy háznál másképp van. Előbb megkérdeztem a direktort – csoportfelelős vótam –, emel-e valamit. Megígérte, de nem tudta bétartani. Ha mű megcsináltuk a kofrágot, nem vót beton. Mert mindent vittek a Casa Republicihoz. Hetekig vártuk a betont, nem jött. Nem vót mit csinálni, esszebeszélünk Bara Karcsival, régi craiovai kollégával – csíki fiú vót –, ő es ad 15 embert, én es, s átmegyünk oda. A direktor a transzfert megtagadta. De Bara Karcsinak nagy leltára vót, vasoszlopok, minden, azokat nem tudta leadni, hiánya vót, s azt mondták, ha eljön, megfizettetik vele. Én már készültem, szépen sorra leadtam mindent, s végül eljöttem 32 emberrel. Aztán fölszapordott a csoportom százon fejjel. Magyarok? Legalább harminc csoportfelelős magyar vót. Felinél több. Kivel kellett tárgyalni? Szekusok vótak mind, azok vezették az egészet. Négy ezredes, a mienk inginer colonel I., tartozott alája vagy nyóc-kilencezer ember. A többi három alá es annyi. Örökké azt mondta nekem: „Măi, bozgore [idegen ill. magyar csúfneve], vino încoace!” De ez olyan szekus vót, hogy úgy gyűlölte a Ceaușescu-szekusokat, kész lett volna, hogy keresztüllője őket.

– *Miből gondolja?*

– Nem szerette őket. Mérnök vót, de úgy sikerült, hogy oda békerült ő es, mint mű. De osztán ment a munka. Lenn a földbe olyan munkálatokat csináltunk, hogy a proiectant [tervezőmérnök] azt mondta: amikor készen lesz, abból a sok betonból, ami beléjön,

egy olyan várost, mint Brassó cementgyárostól, lehetne építeni belőle. Gyűlések vótak, esszedolgoztunk, ő magyarázta a rajzot, nehogy tévedjünk. De ő megcsinálni nem tudta vóna.

– *Mi van ott a föld alatt?*

– Negyven méter mélyből indultunk. A kóta zérótól negyven méter lefele és negyvenkét méter felfelé. Legalol megcsináltuk a falakat, belé vasakat tettek, s töltötték meg betonnal. Amikor megvót, arra tettek homokréteget, arra öntöttek hetvencentis betont. Arra tettek vasat, azt beléfogatták harminccentis betonba. Akkor azt felvasalták, s öntöttek még egy olyan 170-180 centis betont. Abba belé ólomlemezeket, de akkorákat, hogy 304 daru emelt fel egyet-egyet. Két méter vastag falak és oszlopok, de a közepük tömör vas. U-vasak, H-vasak. Azok esszehegesztve, esszezsavarozva! Azokra T-vasak, gerendák...Nem lehet kimagyarázni!...

– *Baleset nem történt?*

– Ott vót elég. Egyszer mindenkit le kellett hajtani, jött Ceaușescu, nem szabadott dógozni. Egy fiatal csóró ment kukucsálni, futott, s beszakad alatta. Mikor Ceaușescu olyan hat méterre vót az autótól, akkor esett le az az ember. Bé se ment! Szinte megölte az egész vezéreket.

– *Az ember meghalt?*

– Hogyne. Béesett elébb a lyukba, s aztán ki a földre. A betonra. S a szekusok örökké, hogy takarítsunk. Sepregettünk, mindenféle. Ők tudták, hova vezetik Ceaușescut, ott kivillanyozva minden. Az újságírók, tévések futtak elől, s ő egyszer félretért. Egy másik szobába. Pontosan egy ganyéba belé. Valaki otthagya. Belélépett. Mikor meglátta, tovább nem ment. A cipeje tele vót, a lába fején keresztül es. Egy szekus a zsebkendőt kikapta a zsebiből, avval törölte le. Avval megtért. Tovább mint egy hétig senki semmit se csinált, csak sepert, takarított. Felmostunk mindent. Kiadták: minden szobába körte legyen. Ahova ő akar, oda menjen bé. Este, mikor mentünk haza, mindenki eltakarította maga után a piszkot.

– *Mennyit keresett?*

– Itt küjje! 2000-2200-at, ott három ezertől négy ezerre, majd 5-6 ezerre ment fel, egyszer nyolc ezerre. Olyan három-négyszerese

annak, amit másutt adtak. Kézdivásárhelyen akkor 1500-2000 leje-
ket fizettek. Dolgoztunk 10-12 órát. Bényomtak egyszer két va-
gon fosznideszkát; makétát [makett] kellett csinálnunk a lépcsőről.
Olyan bútornak való fosznideszka! Három-négy cirkula aprította
essze. Szombaton jött Ceaușescu. Meglátta messziről, kikerülte. Ar-
rafelé se ment. Vasárnap kellett menjünk dolgozni, el kellett bontani.
Pazarlás! S csak betonból amennyit elpocsékoltak, abból Kézdi-
vásárhelyt fel lehetett vóna építeni. Jöttek a betonkeverők, nem vót
kész a kofrág, s a mezőre ürítették le.

– A kolonel mint a tigris, úgy viselkedett. Egyszer jönnek, hogy
hívat. Szemüveges ügyes ember. „Măi, bozgore!” „Da, tovarășu
colonel!” [Parancsoljon, ezredes elvtárs!] „Deschide frigideru și adă
sticla de votcă!” [Nyisd ki a hűtőszekrényt, és vedd ki a vodkásü-
veget!] Tilos vót inni, ha megfogtak, ki is vettek. Aszongya: tölts
egy pohárral. „Ști pentru ce am chemat pe tine?” [Tudod-e, miért
hívtalak?] Mondom magyarul: „Holnap jön két szekus. Négyes ka-
tegóriás ácsok. Mondd meg az embereknek, mindenki vigyázzon a
szájára. Nehogy a főnökről s a naccságáról valaki valamit beszél-
jen.” Mert – csúnyát mondott –, kivetik. Másnap jöttek, hozta oda
hezzám. De mindenüve küldtek belőlük, a vasasokhoz, kőműve-
sekhez es. S aszongya: „Ha ezek egy héten belül nem tűnnek el, te
mész! Téged vetlek ki.” Úgy kellett bánni velük. Minden éjjel ön-
töttek. Nappal mi vettük le s vittük feljebb, mert addig megkötött a
beton. Nem kellett tíz napot várni, mint a blokkoknál. Rapidce-
ment. „Ezeknek – aszongya – ha megnézed, nem járt kalapács a
kezikben. Jönnek, hogy hallgassák, az emberek ócsárolják-e a főnö-
köt.” Na, hozta őket, bemutatja. Négyes kategóriások, osszam bé,
de előre bé kell tanítani. Nem értettek semmihez, de olyan helyre
tettem, ahol nem kellett a rajzot nézzék. Lebontottuk a kofrágót.
„Na, mondom, még adok két embert, ezt fel kell hordani az eme-
letre s elrakni, mert éjjel jó a beton.” Továbbmentem, másokat is
béosztottam a helyükre. Visszajövök, hát ketten fognak egy vaspa-
nót. Mondom: „Măi, băieți, nu așa. Așa!” [Fiúk, nem úgy. Hanem
így!] Megfogtam, felvettem a vállamra, felvittem, s letettem. Mire
jövök vissza, hát egy háromméteres montantot – sasfának nevezhes-

sük –, hoznak esment ketten. Mutattam, azt egy is elbírja. Megfogtam, talpra állítottam, s fel a vállamra. „Ahogy kinézel, kettőt is fel-emelhetsz” – mondtam az egyiknek. „Én kicsi vagyok és mégis elbírom!” Na, akkor nap fel es hordták. A többieknek meghagytam, inkább kapnak egy nap szabadot, de úgy dógozzanak, lássák ezek, hogy itt kemény a menet. Így ment három nap. Hát negyedik nap nem jönnek. Viszem bé a pontázst I. ezredesnek. Aszongya: „Az este el vótak fáradva. Azt mondták, kegyetlen vagy. Mondtam nekik, így dolgoznak a Casa Republicinál, így keresik meg a sok pénzt!” Ő tudta kivel beszél. Szóval neki bésúgták, hogy ezek direkt azért jönnek. Még behívat, s akkor két pohár vodkát ittunk: „Să fii băiat bun si n-ai nici o problemă” [Légy szófogadó fiú és semmi gondod nem lesz!] Úgyhogy örvendett. A vasasoknál könnyebb vót a munka, ott még maradtak a szekusok. De az enyém, a kettő úgy elment, soha nem jöttek vissza. Még a pénzükért se, amit megkerestek. Mikor kezet fogtam velik, olyan vót a kezeik, mintha vajat fogtam vóna.

– Addig ment jól, amíg ’88-’89-ben meg nem jöttek a koncment-rások [munkaszolgálatosok]. Mü vártuk, csinálják ők – ők várták, csináljuk mü. A munka ment, mert kellett, hogy menjen, de nem úgy, mint előbb. Hogy bé lettek vóna zárva? Dehogy. Az szeredán jött, s csütörtökön ment haza. Hozta a pálinkát, a házi kenyeret, hordta Bukarestből a szalámit [csak ott lehetett kapni szabadon, másutt fejadagra osztották], és ment haza. S még katonákat es hoztak, de mindenki más, a mesterek es szekusok vótak s az összes igazgatók. Osztán már odáig kerültünk, hogy kezdték a márványt a falakra rakni. Mikor a kétméteres oszlopot béburkolták márványlappal, Ilona [Elena Ceaușescu] bėjött, és ha meglátott egy fekete csíkcokskát, ha a közepin, ha a tetejin, ha a fenekibe, azt le kellett bontani. Milliárdokba került a márvány pedig! Azt úgy reafogatták, levenni nem lehetett. Négy-öt pikámer [légkalapács] dolgozott egy-egy oszlopon, míg leszedték. Két nap megcsinálták, egy hétig bontották. S kezdték újra.

– ’89 decemberére már készen volt a ház, úgy emlékszem, a közfalak hiányoztak csupán.

– Dehogyan hiányoztak. A közfalakat es bétették, a teteje es készen vót. Alól a szobák, a garázsok, egy egész kórház, a metró bévezetve. Ha Ceauşescu ne helikopterrel vigyék el, hanem oda béeresztik – még most es ott vóna. Alagút vezetett a Központi Bizottsághoz. Onnan kihajtani nem tudták vóna. Ahogy készült el egy emelet, festették ki es rendezték be. Vastag hidraulikus páncélajtók. A rak-tárakba pakolták be a konzerveket, mindenfélét, s zárták le. Leg-lább százszemélyes kórház, élelem es gyógyszer tíz évre! A vizet sem a városból kapja, saját kútja van, de olyan víz, hogy olyat más bukaresti nem iszik. Olyan perzsaszőnyegek, hogy daruval emel-ték fel. Csillárok – azokat es daruval szerelték be.

Bányászjárta főváros

Szigeti András utolsó bukaresti évei nem úgy alakultak, ahogy elgondolta.

– December 22-én reggel [1989-ről van szó] nem mentem munkába, hallottuk ugye, hogy Temesváron kitört a forradalom, s lő-nek s gyilkolnak. A Szabad Európából, a rádióból tudtuk. A szom-szédom pont nálam volt délelőtt, mikor jó a felesége: „Gyertek, a tévé bémondta, Ceauşescu gyűlést tart.” „Nicu – mondom –, Bukarestben is kitört, biztos, ha ma gyűlést csinál!” Mire megyünk, már integetett a balkonon. Hát hujjogtassák!... Azt hittük, ott halunk meg!... Másnap bementünk ketten a feleségemmel, nézzük meg, ott belől mi van. Mikor a metróra megyünk, ott ordítottak. Mikor megyünk ki, ott zászlókkal mindenki. Féltél, ha félreállasz, ellen-ségnek néznek. Valaki fejbe üt.

(A feleség: A tüntetőkkel tartottunk. Az Egyetem térről felfelé a Magherun. Nem lehetett félreállni.)

– Mikor szökött meg a Központi Bizottság tetejéről, es a heli-kopter vette fel, mi akkor jöttünk ki a metróból. Ott ordítottak, hogy „elszökött!” Röpcédulák szotyogtak le. „Emberek! Menjetek haza, térjete vissza a munkahelyetekre!”... Már heába. Hát annyi

boldog ember vót! S mü mondtuk: hej, ez a nagy boldogság megkeseredődik!

(*A feleség:* Ibolyához, a lányunkhoz akartunk eljutni, az Obornál laktak, s telefonált, hogy a munkahelyét körülfogták, nem tud hazamenni, s hogy a négyéves kisfiával csak a húga maradt. A két gyerek magára volt, ezért siettünk.)

– Az Intercontinentálón fejfel kérdem az egyik polictól: át szabad-e menni? Tessék! Így kijöttünk a sorból. A mellékutcákban felborított, tank elnyomta kocsik, autóbuszok. Mire odaértünk Ibolyához, már a gyárakból jöttek az emberek Jöttek szembe az autók. A tömeg hujjogtatott: „Elszökött Ceaușescu!”

(*A feleség:* Csüngtek az autókon az emberek.)

– Másnap (23-án) úgy lödöztek, dörgött még a föld es. Ahol laktunk, a Berceni-ben [bukaresti lakótelep], pedig az távol van a központtól. Az ablaknál a színes golyók röpültek. Gondoltuk, ne-hogy vajegy ágyúgolyó bėjőjön. Harmadnap bémentem a leánkával, a legkisebbel. Akkor futott el! [Ceaușescu Snagovról Târgoviște fele menekült, ahol letartóztatták és még aznap, 24-én kivégezték.] Sebesülteket, halottakat hoztak a Romana tér felől, és vitték a katonakórházba. Az autók ablaka bélődözve. Egyszer elkezdenek az Egyetem téren löni. Előre a metróba akartam a leánkával beszaladni, de annyira teli vót, derékig fértünk csak bé. S szólott a géppisztoly a metróban odale. Az Intercontinental negyedik emeletéről es lőttek. Na, ahogy a golyózapor szünetelt, ölembe vettem a leánkát, hamar befutottunk a Colțea Kórház mellett a kápolnacska felé. Az égett, oda félrehúztunk, s kivártuk, amíg hazamehetünk. Magam előtt fogtam, úgy szaladtunk, ha ér a golyó, találjon engem, ne őt. Tizennégy éves vót.

– A forradalomnak vége lett, a koncentrációk hazafutkároztak, münköt, a régieket felvittek a televízióhoz, a bélődözött ablakokat rakjuk bé. Amikor elvégeztük, felhoztak a bibliotékához [Egyetemi Könyvtár, a Központi Bizottsággal és a királyi palotával átellenben állt, mint amolyan forradalmi kulisszát, felgyújtották volt a felfordulás napjaiban és leégett]. Mellette vót az ötös szekuritáté székháza. A bibliotéka közepén vót egy terem, az megmaradt, szőnye-

gestől, minden, körbe teljesen elégett. Nekifogtunk, s már a tetejin a kupolát csináltuk, mikor egy kolléga jó, hogy megy nyugdíjba. „Bolond vagy? S hát én mehetnék-e?” Megkérdeztem az irodán. Nyugodtan – mondták. Három napja vót, s már küldtek a nyugdíjosztályra. 34 éves régiséggel. Ha utánajárjak, a negyvenet es meghaladta vóna. 58 éves vótam. Aztán tovább dolgoztam még kollégákkal... hogy es hívják azt a falut?... ahol szekus iskola vót. Ott vízbazint [medence] csináltunk ezeknek a hátramaradottaknak. Egyszer megyek, hát a főnököm kisegítője jön. Megáll: „Ce faci, mări?” [Hogy vagy, te?] Én: „Am gândit, ai murit! Au impuşcat pe teroristi”. [Azt hittem, meghaltál. Meglőtték a terroristákat.] Kacagott. Osztán két kolléga: kell menni Németországba. Esszejártuk magunkat. A mesterek mérnökök vótak. Magánfirma [cég] vót, a patronunk pedig Nagyvárad legnagyobb szekus főnöke. Akkor tudtuk meg, kicsoda. Münchenen túl, villákat építettünk. Hat hónapig tartott, napjára 50 márkát fizettek. Akkor hazajöttem, s Szentgyörgyön egy lakodalomba meghűtöttem magam, tüdőgyulladást kaptam. Másnap jó a telefon: „Mâine mergem la Germania!” [Holnap indulunk Németországba.] Azt hittem, megbolondulok. Három nap nem tudtam beszélgetni. Így osztán kicsomagoltunk, s nem menék vissza. Hazajöttem, s itt kezdék javíthatni a régi házon.

Szigeti András végül azért hagyta ott Bukarestet, mert kellett a lakás a legkisebb lányának, aki közben férjhez ment. Utóbb felesége is csatlakozott hozzá. Nyaranta az egész család Gelencén nyaral. A külföldi munka hasznát egyik mészáros veje élvezi. De a bukaresti emlékek, a felfordulás napjai még valamit eszébe juttatnak:

– Akkor bėjövének a bányászok. Ott dolgoztunk pont a bibliotékánál. Annyi agyonvert embert életemben nem láttam. Úgy ütték a liberálisok székházában, akit találtak. [Az épület a könyvtár közelében áll.] Câmpeanu [liberális pártelnök] irodájából mindent kitakarítottak, kihánytak. Akkor Coposuék [parasztpárt] székházát es. Xeroxon nyomtatott pénzeket mutogattak: né, fals pénzek! A liberálisoktól egy fehérnépet hoztak ki. Egyéb nem vót rajta, egy bugycska félig leszakadva s a melltartó. Úgy csórén rúgták s ütték, amíg a policia autóra feltették. Azt mondtuk. „Istenem...” Amelyi-

ket megfogták, ha vót hibás, ha nem: üssed! Ott mellettünk egy férfi: „Hagyjátok abba, állatok! A fehérnépet kíméljétek!” Úgy megverték azt az embert! Miért mondta, hogy hagyjanak békít neki. „Te es velük vagy!” Akkor másodszor, amikor a diákokat hajtották. Az autókat döntögették fel. A buszt, ami eleikbe került, dőttöttek fel! A civileket hajtották vissza. Ott álltunk az út szélén. Munkaruhában vótunk, velünk nem foglalkozott senki.

(*A feleség*: Szóval átéltünk két földrengést Bukarestben s a forradalmat.)

– Ez még a forradalomnál es csúfabb vót, ez a két bányászjárás, amit ott értünk

Bukarest, 1985 nyara – Gelence, 2003 januárja

„'90 UTÁN SENKI KEZE NEM VOLT MEGKÖTVE”

A 72. évébe lépett *Deák Dezső* ma az Étfalvával egyesített, vagy inkább összenőtt Zoltán talán legtekintélyesebb gazdája. Amit ma jó módnak neveznek, az a hat komondorral őrzött, hívatlan vendég által csak kockázat által megközelíthető portáról messziről lerí: a fűzfák szegélyezte Olt-partra kihúzódó gazdasági udvaron traktor, pótkocsi, egyéb mezőgazdasági gépek állnak – tulajdonképpen minden munkálat saját gépparkkal végezhető el –, hátul hatalmas csűr, szín és istálló, a két nagy lakóház által közrefogott elülső udvaron pedig legalább tíz fényes alumínium tejeskanna szárad a napon, jeleképpen annak, mit is termel piacra e gazdaság. („Van 34 fejőstehén, kérem.”) A hátsó nyári konyháról áttessékelnek az első ház lakókonyhájába, ahol városi bútorok, kanapé társaságában fehér zománcos aragáz kályha, egy kisebb és egy magas jégszekrény, automata mosógép áll a falak mentén, a kagyló fölött szabályos vízvezeték. A legtöbb, amit mifelénk a mai vidéki ház komfortban megengedhet magának.

Nos, amit a gazda elért, az utóbbi tíz évben érte el. Emiatt nem nevezhető szokásos sikertörténetnek az övé: amikor más nyugdíjba készül vagy vissza is vonult már, ő akkor látott neki az egyéni gazdálkodáshoz, s ha így vagyonnak vetette meg az alapjait, csak javára írható. Ha pár évet késik a fordulat, soha ki nem derül, mi szunnyadt benne – és vajon hányakról, még életben lévőkről, mégis eltemetettekről nem tudjuk meg soha, mire vihették volna, ha életerejük teljében virrad rájuk a lehetőség.

– Legalább 40 évvel hamarabb jöhetett volna a rendszerváltás, tudja, mert a kommunizmusból az első tíz év is elég lett volna – szentenciázik, amolyan előzetesként *Deák Dezső* ahogy leülünk beszélgetni. Igaz, nem panaszkodhat, teszi hozzá, mert ő négy világot ért meg: a régi románt, a magyar négy évet, a kommunizmust és '89-től errefelé „ezt az új demokráciát”. '931-ben született Zoltánban, nagy-

apja Kálnokból vándorolt volt be az Olt termékeny lapályán fekvő kisfaluba, ezzel magyarázható, hogy e túlnyomórészt református közegben mindössze négy családot számláló unitárius felekezetéhez tartozik ma a házigazda.

– Voltunk mi huszonvalahányan is valamikor. Ma én, a fiam, a tanító néni, Étfalván az öcsém...Összesen haton.

– *Érdekes falu ez, alig pár utca s ahogy a kocsmá előtt hallottam, mindössze harminc házzal.*

– Többecke, van olyan 40 körül.

Ennyi elég is lesz bemelegítőnek és riporter „háztűznézőnek”. Letelepszünk az asztal mellé, a házigazda némi mentegetőzéssel felteszi sebesült lábát a kanapéra – „pihentetni kéne, az lenne a gyógyszer, de nekem muszáj ott lennem, ha a mezőn valami munkálat épp folyik, ma is megjártam a határt” – s nekilátunk a beszélgetésnek.

Dicsekedő kis Zoltánka

– Gyermekkoromban Zoltán ügyes kicsi, jómódú falu volt. Szegény ugyan akadt vaj egy, de a zoltáni határhoz fogható – azok mondják itt körül, akik ismerik – egy nagyközségnek sincs. Egy bodoki közmondó embertől hallottam: „Dicsekedő kis Zoltánka erdejével, mezejével” – szóval a legjobb minőségű földek, na, és könnyű művelősök. Hogy kinek mennyi jutott belőle: Tóth Ödönnek volt 60 holdja, akkor a jegyző úrnak olyan 35-40, a többi közepegazdának számított 10-20 holddal. Egyeseknek csak az alatt jutott, olyan 3-4 hold, a földtelen szegényrendűek pedig napszámba jártak. Megéltünk valamennyien. A szüleim mezőgazdasággal foglalkoztak, én abba születtem, nem es mentem soha sehova, nem es akarok. A borozdában haljak meg, ne az ágyban – ezt szoktam mondogatni.

– Édesanyám alsócsernátoni származású, nagy családból. Tizenhaton születtek, nyolcan éltek meg. Nagyapámnak 30 holdja volt, de az nyolcfelé oszlott. A jussát édesapámék ott műveltették felébe

a testvérekkel, aztán eladták, és vettek helyette itt mást. Jött a Czirjék-birtok eladása. Ősi család, valamikor azokkal kezdődött Zoltán. Nemeseik talán, a gyerekeik úriemberek lettek, a leányok Udvarhelyre s Budapestre mentek férjhez, a föld maradt a zoltániaknak. Azoknak az összes földjét a gazdaemberek megvásárolták, édesapám is köztük. Úgy gyűjtögették tojásból s csürkéből a pénzt, hogy vegyenek egy fél holdacska földet! Édesapám még örökölt is. Ahol most vagyunk, ez nem a szülői ház, hanem a nagynénjéé, aki örökbe hozta őt ide. Édesapámék tizenketten születtek, s heten maradtak meg. A hét felnőttből három bátyám Zoltánban lakott, András bátyám nagy ember lett, mozdonyvezető, ő Brassóban élt, de a magyar világban Szentgyörgyön vett lakást. A leánytestvérek közül az egyik ide ment férjhez, a másik Gidófalvára, a harmadik egy brassói mozdonyvezetőhöz, azok Marosvásárhelyre költöztek a bécsi döntéskor.

– Én '38-ban mentem első osztályba, két évet jártam a román elemibe. Románul? Tudogatok. Nem perfekt, de annyit, hogy 60–70 százalékot megérték belőle. A tanítónk magyar vót, de rossz magyar, mert román érzelmű vót. Miért? Hát hogy ne tegyék ki a tanításból, azért. Itt román persze nem lakott egy se. De akkoriban másként vót. Én a fiamat Dezsőnek írtam a keresztleveliben, de édesapám 1901-ben született, s mikor a román világban új keresztlevelet adtak neki, abban *Samuil*nak írták, másokat *Iosif*nak, *Andre*inak. Nagyban folyt a románkodás a Károly király idejében.

A legnagyobb sokadalom

– '40-ben, mikor jött a bécsi döntés, kinn vótam gyermekül a nagyútra a magyarokat fogadni. Megvót a díszkapu csinálva a bodoki állomással szemben. Édesanyámmal, édesapámmal, az egész község, aztán Zalán és Oltszem – ott annyi nép vót, ha elmaradtam vóna az apámtól, lehet, meg se kaptam vóna akkor nap! Reggel kimentünk s a magyarok úgy délután kettő tájban jöttek, elől egy magyar zászló, utána a csendőrök, katonák lóháton. Nem az egész had-

osztály, hanem az előőrsök, akiket foglalni küldtek. Következett a szomorú-rövid magyar világ. Négy évet magyar iskolába jártam. Más tanítót kaptunk, hogyne. A régi hazaköltözött Bodokra. Ő a premilitárokkal is – azoknak parancsnokuk vót – vadul bánt. Szerkérozta őket, a 19–20 éves fiúkat. Az iskola fölött jelölték ki a gyakorlóterületet, ide jártak Angyalosról, Fotosról, Gidófalváról és Étfalva-Zoltánról is a legények. Augusztus 30-tól, a bécsi döntés napjától 13 napon át tartott, amíg helyreállt a rend. Őt az ablakon kiszöktették a legények. Megfogták, kapott es eleget. Kútra vitték, s a csigás kútból addig itatták vele a vizet, amíg csak le tudta nyelni. A 13 nap alatt lesütött fejfel el es költözött.

– Magyar világban szép gazdakör működött nálunk. Esténként jártunk – én még csak 12–13 évesen – édesapámmal gazdatanfolyamra. Két előadó vót: egy állattenyésztési és egy növénytermesztési. Én is hallgattam, amit mondtak. Nagyon hasznos vót! Újat? Hogyne hallottam vóna. Hát ha az a magyar világ még tartott vóna, most nem ott állanánk, ahol állunk. Mi kedvezményes áron vettünk vetőgépet, felét kellett kifizetni, a többit részletre. Íratni lehetett a szakekét, így nevezik. Azelőtt fagerendájú faekével dolgoztunk, annak a szarvát kellett fogni. A vaseke mellett zsebre dugott kézzel lehetett menni, a föld végén kellett csak kidölni s beakasztani – neveti el magát. – Szóval lehetett vóna, mert nem dőlt ki magára. Vettünk még boronát, a gazdakörnek szecs kavágót küldtek, hogy silózni lehessen. Rövid volt a négy év, mással nem győzték. Közben folyt a háború, édesapámat is elvitték hídőrségbe Málnásfördőre. A frontra nem, mert a régi vizes mejhártyagyulladás után, ami maradt a tüdő alatt, azt az orvos felismerte s kiszuperálta. Szerencsére, mert korabelijeik közül sok odaveszett.

'44 szeptemberében jöttek az orosz katonák s keresték a lovat nálunk. Édesapámra egy a puskát reafogta. Látták a szekeret, s nem akarták hinni, hogy ló nincs. A valóságban akkor ökröket tartottunk. Bejött az orosz a szekérszínbe, megrúgta a szekeret, s felkapta a puskát: ha nem árulja el, hol a ló, meglövi! Közben pittyig-patogtattak. Még korábban, a német megszállás alatt a kert teli vót német autóval. Vaj tizenkettő vót béállva a kertünkbe. Szentgyörgy-

ről meg két család idemenekült, nem mertek otthon maradni. De ahogy az Úz völgyében áttörték a frontot az oroszok, innen pucolniuk kellett. Két héttel az oroszok bejövetele után egy este vacsoráltunk. Itt a vízen, ahol korábban malom állott, gyalogszerrel át lehet jönni. Két német katona az ablakot megkoppintotta. Édesapám ki-megyen. Adjunk valami ennivalót! Valami húsfélét vacsoráltunk, s csinált édesanyám mákos puliszkát. A maradékot odaadta. Azok hogy elkapták szegények! Mint a tyúk, ahogy egy lehullott morzsikát felveszen. Hogy abból hány ért haza, nem tudom. Hát hol van a Székelyföld Németországtól! Már az oroszok ott dőngettek Gyergyóban.

– A családban nevelkedtem, nyolc osztályt jártam, az utolsó két évet '45-'46-ban. Én három törvény alatt jártam iskolába. A román világban két évet, a magyarban négyet, a kommunizmusban még kettőt. Nem nélkülöztünk, de éltünk nehezebben is. A szüleim annyi pénzzel nem rendelkeztek, mint amennyit én most kapogatok. Akkorjában piacoltak az emberek. Vitték a tejet, tojást, vaját, pityókát, hagymát, zöldséget, almát – kinek mije vót. Apám szekérrel járt Szentgyörgyre, s a szomszédasszonyok, kik gyalogszerrel vótak, megkérték, vigye ezt is, azt is. „Elviszel-e, ugye, Samuka?” S végül apám felülni sem tudott, hogy a lovat hajtsa. A pénzlehetőség szűkös vót. De nagy zöldségesek nem léteztek, annyi vót, amennyit a házi-asszony megtermelt a bennvaló melletti kertecskében. Mi a mezőn es termesztettünk, mert vót egy olyan földünk, hogy abban megtermett vóna a gyémánt is. Finom föld, réti föld! Ott murok, hagyma nőtt, s milyen hagymák! Mint az öklöm! Nem, öntözni nem öntöztek, de az Olt ki-kiöntött, a kertünket megöblítette, a ház hátát megmegmosogatta...

Csupa bál! S egy kis zendülés Étfalván

– Ahogy akkorára nőttünk, az ifjúsággal vegyültünk. Egyéb se vót az ötvenes években a kommunizmus elején, csak bál! Hogy a figyelmet elvegyék, hogy a fiatalat csábítsák, legyen ellensége az öreg

papnak. Minden vasárnap bál vót. Ha kellett, ha nem. Hol a szak-szervezet szervezte, hol a párt. Vótak itt helybéli magyar kommunis-ták. Igen, igen, olyan erős vót a kommunizmus, hogy egy nagyobb faluban sem olyan! Azok már korábról kommunisták kellett hogy legyenek. Igen, igen, egyet tudok én! Nevet nem mondok. Mit csináltak? Szervezkedtek, s örvendtek, mikor az oroszok bévonultak, hogy most az övéké jön. Gazdaember? Dehogy, gazdaember nem vót egy se, hanem rongyos, szegény! Idősebbek vótak; belőlük nem, inkább a fiatalokból lett brigádos, elnök a téeszben... Egy kis láza-dást is megértünk a kollektivizálás ellen. Nem a gidófalvira gon-doltam, az halálos vót, meg es lőttek kettőt. Azzal egyidőben, nem egyszerre, de egyazon héten talán. Csírája megvót már a kollektív-nek, de még olyanok nem léptek be, akikkel dolgozni lehetett vóna. A lázadás miatt nem sikerült, s így '60-ig kívül maradtunk, akkor alakult végül meg a téesz.

– A lázadás: két asszony eljárt a falut, hogy este minden fejrép bėjőjön a községházához. Az elégedetlenség onnan száрма-zott, hogy a vezetésbe került rosszféle kommunisták kezdték járni a gazdákat, előljárókat, s kit ezért, kit azért elővettek. Akiket le akartak vetkeztetni. Megnézték, hogy tartja az állatokat. Tudták, a gabonájukat elhordták, a pityókát bé kellett szolgálatni. S akkor egy párttag Benköéknél Étfalván a disznyók alatt ganyét kapott. A trá-gya nem vót kipucolva. Az öreg Benkőnéhez – úgy hívtuk „kicsi nagysága”, szép gazdaságuk vót – hozzávert, hozzataszigált az a kommunista. Miért nincs kipucolva, miért nincs rendbeszedve? Hát mert nem hagyták alkalmazottat tartani, s egyetlen szolgáljuk vót az azelőtti hat-hét helyett. Eggyel maradtak, mert levetkeztették őket. Ebből kifolyólag beszéltek össze az asszonyok: „Mi lesz, ha kollektívet csinálnak? Lássátok, még kollektív sincs, de már a kicsi nagyságát megverték!” Erre minden asszony megígérte, ott lesz. „Amelyik nem jó, annak az ablakját béverjük!” Én is mentem, mert 18–19 éves vótam, nehogy hozzáverjenek az édesanyámhoz. De akadt köztünk olyan is, akinek vót *ránkora* a másikra. Hogy ki-kapjuk a többi közül, s jól megsapkázzuk. Na, akkor be a község-házára. Ők es meg vótak híva, a három kommunista. De az asztalt

keresztültették az ajtó előtt, s ők belülről beszélgettek. A nép vót küjjel. „Gyertek ki!” S így, s úgy! De milyenek az asszonyok? Mikor egy elkezdte, mindenki kiabált, nem értetted, ki mit mond. Kezdték közel menni a legények, s a szolgál, a Benkőéké, az is hogy rea vót, hogy a kicsi nagyságához hozzavert ez a... nevet nem mondok, élnek még. S akkor egy szegény asszony, tiszta birtoknélküli, az asztalról leverte a lámpát, az kialudt és sötét lett. Akkor mi fiatalok nekirontottunk. Az asztalt elvették. A három embert megrakták, egyet jobban. El es futott, de az Olt mellett is megfogták, pedig bébújt a bokrok közé. De nem úgy, hogy kórházi kezelés legyen belőle. Rendőrség: nem vót senki sehol. Utána se jöttek, csak három asszonyt hívtak bé a szigurancára: édesanyámat, egy étfalvi indítványozót s innen a földnélküli szegény asszonyt. Az szembe-csapott valamelyikkel. Egy nap bent vótak a szigurancán Szentgyörgyön. Vallatták őket, nem verték meg. Estére hazaengedték. Megleckéztették: „Aztán otthon maga semmit sem tud, akárki akármit kérdez, maga hallgat!” Egy fiatal leány látta meg elsőnek itt a szomszédban: „Na, Zsuzsika néni, mit csináltak?” „Nem, nem – azt mondja édesanyám – semmit se!...” Úgy kacagták később: „Nem, nem, nem! – mondta Zsuzsika néni...” Engem pedig munkaszolgálatra vittek, lapátos katonának. Nem a kulákság, hanem a lázadás miatt. Kulák? Vagy tizenkettő vót belőlük Étfalván s vagy kettő-három Zoltánban. Úgy biza! A 156 házszámából !

Lapátos katonák

A százezreket érintő kitelepítés, bebörtönzés, kényszermunkára ítéelés mellett a diktatúra első kemény évtizedében a kötelező katonai szolgálatot is repressziós eszközként használták fel. A megfélemlítendő-megfenyítendő osztályokból, rétegekből és csoportokból származó fiatalokat ezáltal vonták ki három évre a civil életből. A világháborús hadifogságoktól alig különböző rabszolgamunkát ma munkaszolgálatnak minősíti törvénykezésünk is, melyért szerény kárpótlás, pótnyugdíj jár. A néphumor *dombelhárítóknak* ne-

vezte a százezreket, akiknek e sziszifuszi sors jutott. A zoltáni *Deák Dezső*, akire a kollektivizálás elleni zendülésben való részvétele miatt, illetve inkább amolyan bűnbakként mérték e büntetést, úgy fogalmaz : „lapátos katona voltam”. A három év tömény formában ismertette meg vele és sorstársaival az új társadalmi viszonyok lényegét, az új alá és fölérendeltségi relációkba való erőszakos bevezetés és integráció – miként a közhely szépítőleg állítja – valóságos iskolája, azaz amolyan javító (átnevelő) intézete volt, egyúttal mintegy felkészítő az új ipari mentalitásmódokra, normarendszerre, szakmákra. (Mesélőnknek hiába kínálták pályaválasztási lehetőség- vagy a reperesszió előli menekülés kiskapujaként, neki nem akaródzott elmozdulni a barázda és állatai mellől, s ahogy tehette, rögtön viszatért hozzájuk.)

Merre is hordozta meg Deák Dezsőt a munkaszolgálat a kötelező *állami robot* telepeinek hálózatává átalakított országban?

– Bevittek a Regátba repülőteret építeni. Ott vót román, cigány, szász, magyar mindenféle, persze sok kisebbségi. A cigányokat viték, mert analfabéták vótak, minket, mert igen „jó” vótunk, s a pap fiát, mert pap fia vót. Kiválogattak, na! Nehéz? Nekem nem, mert meg vótam szokva a munkával. Nehezebb vót a pap fiának vagy az irodabelieknek és egyetemi hallgatóknak, azoknak a tenyere meghólyagosodott. De nekünk, falusiaknak – zoltániak négyen is egyszerre – nem jelentett nagy problémát. Megcsináltuk a normát. Lapátoltunk, a vagonokból cementet ürítettünk, hordtuk a betonkeverők alól kocsival a betont a repülőtérrre. Magyar civilek és mesterek is dolgoztak velünk, pedig Fetești-től tíz kilométerre, Cocargea állomás közelében, a Bărgănonon készült a repülőtér, mégpedig az orosz hadseregnek. Május 25-től pontosan november 25-ig tartott a munka, s vittek egy új „sántérre” [építőtelep]. Hogy ingyen ne adjanak enni. Akkor nyáron 4200-an dolgoztunk ott munkaszolgálatosok. Hány lapátos ezred és zászlóalj! Még ott vótunk, az orosz katonák már foglalták el a blokkokat.

– Aztán Brassóba helyeztek – közelebb –, ahol húsz hónapot húztam le. A gyáraknál ástuk a kábeleknak az árkot, csatornáztunk, betont kevertünk – új „hálákkal” [csarnokokkal] bővítették az üze-

meket. Végül elvittek Arad megyébe, Pankotára. Nem, nem lett könnyebb! Nekünk elment a hírünk ugyanis. Engem előléptettek, *caporal in productie* lettem, munkavezető tizedes – magyarul így jön ki. Az én csoportom végezte mindig a legtöbbet, minket tartottak a legjobbaknak. Még Pankota előtt, március-áprilisban Zernyesten dolgoztunk a papírgyárban. Fenyőrönköket kellett vágni kétméteresre harcsafűrészszel. Az ment be a gépbe, forgácsolták szét, s küldték a főzőbe. Mi azt nagyon értettük. A szárazajtai barátom a fűrész is meg tudta fenni betyárosan, s mi annyit csináltunk egy nap tízen, hogy mások húszan se annyit. Magyarok? A fele. Vót még négy román, de nagyon jó dolgú legények. S egy cigány, dolgozott az is, pedig kicsit löcsös vót. Engem ott május elsején a csoportvezetők cserélésekor megtettek tizedesnek. Úgy mentünk ki május 9-én Pankotára.

Azon a bizonyos magas hőfokon

Deák Dezső végül szakmát tanult a munkaszolgálat alatt, miközben a katonai szervezet teljesen az ipari nagyüzemi termelés rendjéhez és szükségleteihez idomult.

– Jött velünk a „plutonér” [törzsőrmester], aki 150 embernek a parancsnoka vót. Összeültek a gyárigazgatókkal a mérnökökkel, s megbeszélték, melyik milyen ember és csoport. Az igazgatók kezdtek mondani: ebbe a szekcióba [részlegre] keményebb emberek kellenek, abba kitartóbbak. Künn a fityegők is jól elvannak. Az én csoportom így került legelőre. Mikor megcsinálták a gyűlést, ott az igazgatók, a plutonér, a mesterek, mérnökök előtt egyszer csak szólítanak: *Caporalul Deák!* S azt mondja az igazgató magyarul – magyar vót, akárcsak a mérnök s mindkét mester –: „Deák öcsém, fogd azt a tíz embert, akivel Zernyesten dolgoztál, vagy válassz mást. Neked most jogod van a 150 emberből azt választani, akit akarsz, mert újraszervezik az összes szakaszokat. Aki nem tetszik – félre! Ha ismersz jobbat, azt vedd magadhoz!” Na én csak kettő

helyett választottam mást, a cigányt kihagytuk, s vót még egy igen okos román. Jó, ez megtörtént, de nem tudtuk, mi vár ránk.

– Hát amikor bévíttek a főzőbe! A székekhez a ráamákat ott hajlították a száklábakat és a hátakat szintén. Kifőztük a fát, s akkor a formákba beléhajlítottuk. Azt sínecskén járó kis „kerucsorokon” [kocsi] a kamarákba taszítottuk bé, s ott száradtak meg. Legalább 24 órát benn kellett hogy maradjanak. Nehéz? Nem is az, de erőst meleg vót! Úgy megsápadtunk, úgy megsoványodtunk! A jó levegőről mentünk el, s nem vótunk hozzaszokva a gyári élethez. Na, aztán nekünk lett rosszabb, mint vót előre a papfiúknak. Mert a dolgot ki lehetett vóna bírni –, de irtózatos meleg vót! Januárban rövid nadrágban jártunk. És egy „majóban” [izoming]. Mert ott legalább ötven kazán alatt égett a tűz. Pénzt? Adtak, hogyne. A norma-teljesítésért, azért. Ha többet dolgoztál, mint amennyi ki vót írva. A többiért csak ellátás járt. Én, áruljam el, olyan szépen kerestem, hogy tele kofferrel jöttem haza. Rend ruhára való finom szövetet vettem. Igaz, kicsit soványabb lettem, de nem túl nagyon. Megszoktuk aztán. A 150 katonával dolgozott még vagy 100 lány s fiatalasszony. A gyárba majdnem mind magyar nők jártak, a kollektívben pedig románság dolgozott. Közben még udvarlások is kerültek, úgyhogy nagyon jól tött odafelé! Jól ment dolgunk.

– *Az már nem is számított katonaságnak!*

– Nem, mert dolgoztunk. Gyakorlatozással, képzéssel nem ölték meg. De három hónappal megtoldották mindenkinek a munkaszolgálatát, így '55 szeptember 1-én szereltem le.

Irányítottak összevissza

Deák Dezső 24 évesen nyerte vissza szabadságát; még három évet legénykedett, majd megnősült.

– Normálisan legénykedtem, nem volt senkivel semmi zavar. Szín-daraboltunk, minden. Édesapám nem panaszkodott, hogy három évig hiányoztam otthonról. Eggyel több vagy kevesebb, nem mindegy, de azért a dolgot elvégeztették. Kerülgetett mindig, aki se-

gített, napszámosok és mások is. Ha azelőtt a gazdaember adott egy szekér fát a szegény embernek, az nyáron eljött három nap kapálni.

– *Szabad a párválasztásáról kérdezni?*

– Nagyon jól sikerült. Eljött az ideje, hogy meg kell nősulni, mert édesanyám betegeskedett. Hogyan választottam? Hát... erre több ajánló vót, hogy ez neked való. Nem úgy fogtunk hozzá akkor, mint most, hogy a diszkóból... Azt néztük, olyan asszonyka legyen, aki belé van a gazdaságba szokva. Ő azelőtt is azt csinálta, mert gazdaságuk vót, s a családot jól ismertük, jó család! Nem idevalósi, szentiván-laborfalvi. Igen, rendesen kaptam vele hozományt is. Hogy ugyanolyan módúak voltak-e? Azok, nekünk egy hektárral több vót, nekik olyan hét hektár és valami. A fiútestvérei mind tanult emberek: a nagyobbik, Ferenc villanyos mester, a gépészeti iskolában tanított, a másik Hermányban vót könyvelő az állami gazdaságban, s a legkisebb villanyszerelő, mesterember. A kollektívben egy se dolgozott, idejében taníttatta őket apósom. A feleségem is bé vót adva Kézdire a líceumba, csak béjöttek az oroszok, amikor '44-ben első évre kellett vóna menni neki. Abbamaradt, jöttek a nehézségek, a szekiázások. Két legény tanult, s otthon is kellett valaki. De nem is baj, hogy nem lett belőle tanítónő, így legalább megkaptam én!

– *Együtt laktak a szülőkkel?*

– Egy kenyéren éltünk, egy kemencében süttünk, egy asztalnál ettünk. Megértés vót. Édesapám egy nagyon-nagyon engedelmes ember vót. Innentől le Gidófalváig tessék megkérdezni, milyen ember vót. Engedelmes! Én nem láttam haragudni, csak mosolyogni, akárkivel beszélgetett. Én fel-fellobbanok, odamagyarázok. De azt az embert én nem hallottam veszekedni soha. A pisolygás vót a tendenciája. Máskülönben még vagy két testvére is hasonlított hozzá, de a mozdonyvezető, az nem, az megmondta a szemedbe, hogy a kutya egyen meg!

– Na, '60-ban jött a kollektív, irányítottak összevissza. Én a mezei brigádba kerültem, ott szerettem. Állattenyésztésbe nem, nem is vótam annyira betörve, s nem is akartam minden reggel ötkor felkelni. Ott álló vasárnap s délután s este! Egy keresztelőbe nem lehet

elmenni. Nem akartam éppen béállani térgyig a ganéba. A mezőn tisztább a munka, s mikor érkezett az ember, akkor ment. Édesanyám sose dolgozott a kollektívben, édesapámmal s a feleségemmel jártunk. Hogy ment? Dolgoztunk tavasztól ősziig, s ősziig tudtuk meg, mit kapunk. Eleinte menegetett, de a felinél több vót a rossz! Sok gyenge hegyi föld van, nem termettek. Jaj, az itteni talaj kiváló, de egybecsapták Zoltánt Fotosmartonossal, Gidófalvával és Angyalossal. Azt is kitalálták! Okosak vótak a kommunisták is. Hogy a zoltáninak ne legyen kétannyi, s ne dolgozzék könnyebb helyt. Mentünk a fotosi határba, az ottani gyenge termés hozam összevágódott a mienkkel, s a földet levitte a mienknek a sok rossz. Zoltán a 40 házszámával s százvalahány hektárjával nem vehette fel a versenyt a gidófalvi és angyalosi 800 házszámmal és ezer hektárokkal. Én már biztos sose sírnám azt vissza. Inkább mennék munkaszolgálatos katonának.

Álmunkban se gondoltuk volna

Tisztes jólét jelei mindenütt a mai Deák-portán. A kérdés az, sikerül-e ezt a munkamorált áthagyományozni, a gazdálkodás szeretetét átörökíteni? Erről meséli a házigaazda.

– Ezt a második házat még a kollektív időben építettük. A juhok szépen hoztak már akkor. Gyerek? Három. Az egyik lányom könyvelő az Erpék cégnél, a másik főnöknője az Erpék üzleteknek Szentgyörgyön. A vejem a bodoki malom igazgatója. A fiam maradt itthon, jó dolgú, rendes gyerek. 12 éves korában megkezdte a munkát, és húsz éve nem hiányzik a marhák mellől; az se újév reggelén, se karácsony délutánján nem marad el az istállóból, az alkalmazottakkal vagy szolgálkakkal együtt dolgozik. Ha eljön az öt óra és asztalnál ül a barátokkal, koccint még egyet, és eljön, elvégezni, amit kell.

– *59 évesen érte meg a fordulatot. Hogy fogott hozzá az önállósodáshoz?*

– Jaj, előre még álmunkban se gondoltuk, hogy ebből mi lesz. Nem hittük, hogy visszaadják a földeket. Ha édesapám felébredne, lehet, el se hinné, hogy a földek ott vannak, ahol voltak, s én húzom meg a borozdát, és én aratom le. Nem tartom a zsákot a kollektív rongyos gabonájának, hanem ami terem, az enyém. Hogyan bomlott fel a kollektív? Egyszerűen, szépen, hogy le a kalappal. '90-ben még a régi módon dolgoztunk, de jött felülről a törvény, s '91-re már vége volt. A földeket kezdték széjjelszedni. Én legelőbb mérnököt hoztam, kimérettem a földemnek azt a részét, amelyben nem vót vetés. Egy vasárnap délelőtt jött a mérnök – nekem egyedül. Kimérni, ahogy én mondtam: innét méri ettől az úttól s ettől a kőtől le addig! Nagyon jól emlékeztem rá. Én most is megmondom, kinek hol volt a birtoka. Hányat kisegítettem, akinek az öregjei elhaltak, és nem volt kihez fordulni!

– *Mivel művelte meg? Felszerelést nem kapott...*

– Eleinte fennállt a SMT [gépállomás], pénzzel műveltették. De a házvakolást is elhalasztottuk, csak saját gépet tudjunk venni. Különben nincs haszna a gazdálkodásnak. Előbb ekét s traktort, utána tárcsát s vetőgépet, aztán kaszálógépet. Pénz az eladott pityókából került s a juhokból. Felszaporítottam, jelenleg 260 juhom van. Aztán bírok földet még árendába azoktól, akik Szentgyörgyre költöztek vagy már öregek a műveléshez. Van traktoristám, most is szánt, ilyenkor dolgozni kell reggeltől estig, nem tarthatom honn. Holnap trágyázunk; jön három trágyaszóró kalákában Bodokról. Mi is dolgoztunk nekik. Van saját földem nyolc hektár, a vejem vett húsz hektárt, azt is én művelem, s még béreltünk vagy húszat. Harmincon fejjel van a fejőstehenek száma, marhám a borjúkkal és növendékkel összesen vagy 55 darab. Ló és csikó hét darab.

– *Szép. Hány alkalmazottja van?*

– Öt. Az egyik traktoristát csak időszakosan foglalkoztatom, nincs annyi munka. Fizetni? Főleg pénzben s kalákában... Terveim? Még nyomjuk előre. Tavasszal építék egy húsz férőhelyes tehénistállót, mert disznóistálló, az van. Benne tizenkét anyakoca s eladó vagy 30 süldő. Hirdetem az újságban. Esős volt a nyár, nem

tudtuk az istállót felhúzni, ezért árendás istállót kell hogy keressek télire.

– *Maguknak a rendszerváltás...*

– ... arany volt! Aki melléje állott, az ki tudta használni. A múltkor vitatkozott velem egy ismerős mondta, hogy *ekkora s akkora emberek lettetek!* Mondom: '90-től a keze kinek volt megkötve? A tied se jobban, mint az enyém! Ha nem tudtad kitalálni, mit tegyél? Idejében föl kell ülni a vonatra, nem akkor, mikor már elindult. Mert könnyen leesel, s lábad vágja le a kerék!...Máskor poharazás mellett mondtam, mikor lejárt az a világ: most válik meg ki a legény a csárdában! Nem úgy: irányítok összevissza, elküldöm az embereket a mezőre, s én beülök a kocsmába estig inni. A brigádosok ezt tették!

– *Unoka?*

– Négy!

– *Ezek a városi gyerekek gazdálkodni már nemigen fognak...*

– Abból egy lehet, hogy igen! Szereti erősen. Itt van télen-nyáron minden vakációban. Nagy segedelmem volt ezen a nyáron. Fiú, 17 éves. De olyan kemény legény, akkora, mint a fiam, ha nem magasabb.

2002 ősze

TISZTA KÍN

Milyen lehetett az, amikor az ember gyöngédségét kriptaépítés formájában élhette csak ki, oly hamar elszakították szerettétől? Hát az, ha valakinek asszony létére a férfiakkal kellett versenyt kaszálnia, mert a helyzet és a létküzdelem rákényszerítette? – ilyen és ehhez hasonló kérdéseket tesz fel magának az ember, míg a *gidófalvi Fejes Ida* néni történetét hallgatja. A hajlott hátú, de viszonylag fürge mozgású, tökéletes szellemi épségnek örvendő 85 éves anyóának a Csukás utca egy szerény bennvalóján áll a házikója. Az udvaron meglátszik, hogy a gazda hosszabb ideje hiányzik, a néni fia ugyanis afféle törekvő emberként németországi vendégmunkán van, édesanyja és felesége vezeti otthon a gazdaságot. A nénike aprócska szobájában, egy főzőkályha és az asztal közé szorultan, összezúfolt régi bútorok, falon függő félévszázados, még annál is régebbi megfeketedett katona meg esküvői fényképek társaságában pergetjük az emlékeket. Fejesné Dobri Ida 1917-ben látta meg Szentivánlaborfalván a napvilágot. Az első világháború akkor már sokgyerekes, mégis bevonultatott édesapjának nem szibériai fogságot, nem harctéri sebesülést, hanem létbiztonságot adó ismeretséget hozott.

Táncoltam, énekeltem

– Felnőni Oltszemen nőttem fel, 1921-ben, hároméves koromban költöztünk oda, mert édesapám tisztilegénye volt Zathureczky Gábor nagygazdag úriembernek. A katonaságnál ismerkedtek meg, s odahívta kocsisnak Oltszemre. Az úrnak sok földje, szeszgyára vót, édesapám ott rendezett mindenfélét, tisztartó-féleség lett a végén. Két lovat befogott, s elhajtotta Szentgyörgyre s haza. Azelőtt nem vót annyi kocsi (autó), mint most. Én vaj másfél évig az istállóban aludtam, apám reggelenként vitt odabé, mert ott bent csak a na-

gyobb testvéreim férhettek. Kilencen vótunk testvérek A férfiak mind a szeszgyárba vótak munkások A gyár a falu végén állt, egy kis házacska vót az irodája.

– *Ida néni hányadik gyerekként született?*

– Kilencedik. Nem az utolsó, de mégis, mert édesanyám a tizedikkel meghalt. Árván maradtam háromévesen. Ott éltünk édesapámmal Oltszemen, s én mentem előre a konyhára, s ott ettem, a szakácsnék adtak, s ott vót a két kisasszonyka, azokkal játszottam. Bémentem a szobába, s jöttek a vendégek, táncoltam és énekeltem nekik, s adtak pénzt, s mentem a boltba, vettem édesapámnak cigarettát.

– *A többi testvére?*

– Mind elszegődtek cselédnek. Oltszemen egy Király nevezetűhöz, aztán Zalánba Sérához...16 éves korban már mentek cselédnek. Addig édesapám nevelte őket. Ő járt munkába, s a legnagyobb testvérem, Róza rendezett minket. Aztán egyszer megharagudt rá édesapám, mert nem adta oda a kabátját. Szentgyörgyre kellett vóna menjen. Én nem mertem leszállani az ágyról, azt mondták, a patkányok megeszik a lábamat, ha leszálok. Nem mertem. S édesapám elhajtotta a háztól. Nem foglalkozott velünk, na! Gyuri ugye egy évvel nagyobb volt, mint én... „S na, ha nem: menj s szolgálj egyebütt s dolgozz!” Béállt ő es Zalánba Sérához. Aztán a Csukás utcában szembe lakott velem. Jól vót sora.

– *Ki lett a pótanya?*

– Került egy mostoha, s attól lett még két testvérem, Klári s András. Klárika még él Szeredában, óvoné, András meghalt. Ő gazdálkodott. A többiek? Egyik Tusnádra nősült, kettő Oltszemre, egy ide Gidófalvára. Ezek fiúk vótak. Három leány is lakott itt Gidófalván, én lettem a negyedik.

– *S mi volt az édesapja dolga?*

– Sok földje vót az úrnak, s egy egész hegy erdő. Rendezte, fizette a napszámosokat. Az úr a szeszgyárral dolgozott.

– *Akkor jó dolga volt, jó keresete..*

– Jó dolga volt, jó keresetje pénzben, de adott az úr annyi gabonát es, amennyi kellett. A legelső ház, ahogy megyünk bé a faluba,

az vót a miénk. 15 évet ott laktunk. Aztán az úr ahogy meghalt, a kisasszonyok elmentek Magyarországra, menekülés lett, háború, s a nagysága elment velük.

– *S mikor került el otthonról?*

– Én 14 vótam, mikor elszegődtem. Előre Szentgyörgyre egy családhoz, hol volt egy beteg kisfiú. Olyan hat-hétéves lehetett, s az egyik lába gipszben vót. Két évig én rendeztem a gyermeket. Mosogottam, a gyermek eltörölte az edényt. De mosóné járt bé, takarítóné járt bé – én csak a gyermeket sétáltattam, taszítottam a kocsit, mentünk a katolikus templomba, imádkoztunk, hazajöttünk. Az történt szegénnyel, hogy egy szolgáló sétáltatatta az ölében, s egy katona elakasztotta, az reaesett, s a kicsinek eltörte a csípőjét. Az a seb nem akart bégyógyulni, gipszbe tették. De úgy megszeretett, újévkor mindent megvettek, csak ne jöjjenek el. Erősen szeretett. Csak kemény vót a gipsz, s ahogy emeltem, a mejjem kikelt, az a friss, fiatal mejj, mert akkor szökött ki, s azért kellett hogy eljöjjenek onnét. Azután nem es láttam. Ahogy megnősült, még igen, de azután nem. Akkor két évig itt laktam Erdős tiszteletes úrnál Gidófalván. A konyhán mosogattam, takarítottam. Egy cseléd vót csak. Gyerekik nem, az meghótt nagyleány korában. Erősen búsult utána a nagysága.

– *Szabadideje volt-e?*

– Igen. Mentünk mindenüve. Este ha mentek valahova, Oltszemre vagy Martonosra a paphoz, vittek engem es. S még örökbe fogadtak egy leánykát, de az aztán kilőtt velik, elment Kolozsvárra, s otthagya őket. Pedig az a nagy kúria, ami odaki áll, mind az övéké, most adta el az örökös több száz millióért.

Ingyenpénz az uraktól

– *Udvaroltak-e már magának?*

– Nem még. Még két évig laktam Szentgyörgyön, a koporsó üzletben Nagy Györgynénél. Temetkezési üzlet. Emeletes ház a Csíki

utcában, s mellette a sarokház, amit a doktor úr építtetett. Azzal a nagyságám összeállott vót. Mert az özvegyen maradt.

– *De hogy ment az elszegődés?*

– Előre Zathureczky vitt el Szentgyörgyre, mikor a hét osztálylyal végeztem Oltszemen. Abszolváltunk. Nem vót az a nagy bolondság, mint most. Magyarul tanultunk a falusi iskolában, Fazakas Bélának hitták a tanítót. S kellett egy leánka Szentgyörgyre a kisfiú mellé. Én akkor konfirmálódtam, mehettem. Aztán Erdős papék hittak ide, evvel kecsegtettek, avval kecsegtetettek... Ígértek pénzt s trinkgeltet... mindenfélét. Nagy Györgynénél? A koporsó üzletben laktam, a nagysága főzött. Én mosogattam, töltöttük a halotti párnákat. Nem vót nehéz. A port kellett végig letörölni. S vinni a cédulákat, hogy mit íratnak reájuk. Akkor kaptam pénzt. Úgyhogy újévkor hétezer lejem vót, annyi pénzt kaptam. Ingyenpénzt az uraktól.

– *Fizetése volt-e?*

– Hogyne, 350 lej egy hónapra. Ha nem kellett, nem kértem ki a nagyságától, ha kellett, kiadta. Mikor valamit akartam venni. Kimentünk a nagyságával a piacra, vásároltunk szalmazsákot, paplananyagot, lepedőnek valót, párnahuzatnak valót.

– *Stafirungot?*

– Igen. S édesapám jött a szekérrel s hazavitte, hogy nekem is legyen valamim. Bútort is vettem. Édesapám megőrizte.

– *Törődött magával az édesapja?*

– Hát hogyne törődött vóna az édesapám!... (Elérzékenyül.) Itt volt a képe a falon, nagyított kép, most hasogattam ösze a télen, s eltüzelttem.

– *Nagylánynak számított: találkoztak Szentgyörgyön a többi cseléddel?*

– A piacon. A parkban. De én nemigen jártam. Én kézimunkáltam. Köttem. Horgoltam a csipkéket. Ezelőtt nem mentünk annyit keringeni, leányokul nem vót szabad annyit menjünk. Barátnőm nem vót. A nagyságámmal megegyeztünk. Kiültünk a kapuba s néztük, kik járnak vasárnap. Hétköznapi délután es. Este 8-kor zárta a kaput, s ment bé s feküdtünk le. Nem vót televízió, nem vót sem-

mi. Néném ott lakott Szentgyörgyön, hezzájuk néha el-elmentem. Cseléd vót, aztán a Csíki utcában laktak házbérben a férjével. Ide-oda jártak munkába, nem es tudom, hova. Ezelőtt nem vót állandó állás s hivatal.

Hazahoztam

– Az uram gidófalvi vót, a szentgyörgyi piacon üsmerkedtünk meg, nem is tudom, hogy. Igaz, azelőtt Erdős papni itt laktam, s üsmert már Gidófalváról. Telt az idő, s megkért, jöjjen oda hezzik s úgy kerültem ide. Ők a piacon árultak, ugye, minden héten. A képje itt van a falon...

El kell ismernem, jóképű férfi volt.

– Állandóan odavót koncsentrára Buzăuba, Bákóba. Vitték Tusnádfürdőre. Kitört, a háború s úgy vót, viszik ki Oroszországba. Családfenntartóként onnét eleresztették, de 1944-ben megkapta a béhívót, bevitték Barótra, elment hétfőn – s szerdán este meg vót halva. Egy nagy tisztet kísért, s meglőtték... De hazahoztam Barótról! Mentünk szekérrel. Az olaszteleki határban vót elesve. Az erdész mondta, hogy ott van. Ő temette el, mert kálnoki vót, s üsmerte a nevünköt. Ott vót egy kicsi földdel betemetve. Rajta a katonaköpeny, s amibe vitte a csomagot. Ott kaptuk meg... De hogy félttem én, mikor jöttünk keresztül a Hatodon! Hogy mi hogy érünk haza! Háromszor kellett utána menjek. Egyszer nem kaptam honn az erdészt, csak másodszor. Akkor megmutatta az olaszteleki határban, hol van eltemetve. Korporsót vittünk, s abba tettük, mert nem vót szabad hazahozni. Áltahoztuk a bibarcfalvi határba, oda eltemettük, s december 5-én üzent a jegyző innét a tanácstól, hogy ha akarom, most menjek, mert nincsen törvény, s lehet hozni. Akkor a tusnádi bátyám s a másik oltszemi testvérem átalmentek, s a lovakkal elhozták, este 12-re itthon vót. Itt van eltemetve – kripta van csinálva! Jó uram vót – négy évet éltünk együtt. Éppen hogy a két gyermek meglett, az egyik vót hároméves, a másik kettő.

Fejes néni nem maradt özvegyen, nevet sem kellett cserélnie újbóli férjhez menetelekor. Hogy a levirátust, az ezeréves jogszokást mi élteti tovább ma is, némileg megvilágítja, amit mesél:

– Nem maradtam özvegyen, mert itt vót a testvére. Hétévi orosz fogság után jött haza. Nem hagyták, hogy elmenjek, s elvigyem a gyerekeket. Azt mondták, ezek nekik rokonjaik, s nem hagyták, hogy elvigyem. Anyósommal hét évig laktunk együtt, ő 1953-ban halt meg. Még azelőtt apósomat hóttan találták meg a vasútoldalban. A bedeházi malomba járt, s ahogy jött bé a szekérrel, egy haragosa ütötte meg, vagy mi, sose tudtuk meg. Másnap jött a hír, hogy halva találták. S hezzamentem ehhez. Az első uram testvéréhez – mutatja a kissé koromlepett képet; hiába, füstöl a főzőkályha! – De ez úgy jött haza, fájt a lába erősen, s le kellett vágassuk a lábát szárközépen előbb. Utóbb combközépen. S akkor annyit kínlódtam mellette, hogy csupa kín vót az életem. Tiszta kín. Fél lábbal mentünk az erdőre – mert ezelőtt ugye fát hoztunk s eladtuk. A száraz fát lehetett, nem szólt senki semmit. Abból élt az ember. Fődünk is vót, hét hód. S ló, tehén, disznyó. Reggel ettünk, a disznyóknak enni adtunk, megfejem a tehenyeket, kicsaptam a csordába, s a lóval mentünk a mezőre dógozni. Kapálás vót a legtöbb. A férjem a falábával kaszált. De én es úgy, mint a férfiak. Két közös gyerekünk es lett. Azt a nagy emeletes házat vakolatlan [valóban mutatós épület, megnéztem, a család kiemelkedési vágyának szimbóluma lehetne] itt a szomszédban, 24 éve hogy felraktuk. Nincs család benne. A fiamé, aki éjjeliőr Szentgyörgyön a vízpompaháznál [a vízművek szivattyútelepe]. Reggel jön haza, s gazdálkodik, megfeji a tehenyeket, s csapja ki a csordába. A másik – itt lakik, egy udvaron – most Németországban van. Az első két fiam meg odale lakott, anyósom vett házat nekik. Az útügynél dolgoztak, az egyik meghalt, a másik Szentgyörgyre költözött blokkba. A férjem? Dehogy kapott rokantsági nyugdíjat! Éjjeli és nappali őr vót a kollektívben. Én a mezőn kapáltam, takartam, arattam. A legkisebb fiamat, nyolchónapos vót, beadtam a napközibe Tóth Bandinéhez, az rendezte, én men-

tem a mezőre, s este hoztam haza. Ennek kicsi szekere vót, nem feküdt az ágyakba, mint a többi gyerek, ő csak a szekeribe. Gyerek-kocsi. Abban szerette. A fiúk megnőttek, mentek munkába. Jöttek haza négy után, s ha nekem kapálóm vót a mezőn, jöttek ki, segítettek. Unokám? Hány is? Meg kell gondolkodjak. Hat. Sanyikáéknál ketten, Domokoséknál hárman s itt egy. „Capu mare, minte n-are” – neveti el magát. [A közmondás értelme itt : Hiába, feledékeny az ember!]

– *Tud románul?*

– Megértem, amit mondanak, de mindenre nem tudok felelni. Én olyan helyt laktam Zathureczky úréknál, hogy télen sok vót a bács, mind román emberek. Ahogy azok beszélgettek, én felszedtem. Én az iskolát is könnyen végeztem. Úgy tudtam, hogy! Románul is sokat.

– *Most látom – itt a félhomályban is –, milyen szép kék a szeme!*

– Mondta az unokám, akinek nemrég született kicsi leánykája, hogy annak – ő megnézte – épp olyan a szeme, mint az enyém. Mint a máamáé – azt mondja.

2002 június

NÉVMUTATÓ

1. Szöllősi Ferenc József, Szentiván, szül. 1911-ben, megh. 2004-ben – *Zitával és Záporral a zivatarban*
2. Fazakasné Molnár Anna, Bodok, szül. 1906-ban, megh. 2003-ban – *Füstpénz*
3. Incze Gergely, Fotosmartonos, szül. 1914-ben – *Incze Gergely tekintélye*
4. Varga Vilmos, Réty, szül. 1943-ban – *Tulajdonlopás*
5. Simonné Deák Júliánna, Mikóújfalu és Gidófalva, szül. 1922-ben – *A kollektív napszámosai*
6. Csoma István, Zágon, szül. 1933-ban – *Egy iparos balszerencséje*
7. Módi Ferenc, Réty, szül. 1909-ben – *Egy szabólegény átkel a Kárpátokon*
8. Dónát Dénesné Fákó Mária, Bikfalva, szül. 1909-ben – *Hogyan tették tönkre szegény Ceaușescu*
9. Ördög Imre, Étfalva, szül. 1926-ban – *Egy csomó hány kereszt?*
10. Nagy András, Kökös, szül. 1931-ben, Nagy Andrásné, Köhös szül. 1938-ban – *Például egy favágógép*
11. Nagy Róza, Szentiván, szül. 1909-ben – *„Álmomban ma is kapálok”*
12. Sigmondné Plugor Ibolya, Kökös, szül. 1932-ban – *A harmadik gazda lánya*
13. Tankó János, Gyertyános és Esztelnek, szül. 1937-ben; Timár Péter, Gyertyános, szül. 1911-ben; Timár Béla, Gyertyános; Molnár Fülöpné, Gyertyános, szül. 1920-ban; Bálint Ibolya, Esztelnek, szül. 1935-ben – *A csángótelepi kísérlet*
14. Szigeti Kocsis András, Gelence, szül. 1933-ban – *Andráskötések*
15. Deák Dezső, Zoltán, szül. 1931-ben – *„’90 után senki keze nem volt megkötve”*
16. Fejesné Dobri Ida, Gidófalva, szül. 1917-ben – *Tiszta kín*

KAZETTÁK

Falvakról – dióhéjban

Mikóújfalu A falut gróf Mikó Miklós alapította, hogy 1763-ban épített üveghutáját (üvegcsúr) német, cseh, magyar és román munkásokkal láthassa el. A hutát az erdők letarolása miatt 1782-ben Sepsibükszádra költöztette. Közigazgatásilag a falu 1968-ban az általános reform során került át Felső-Fehér vármegyétől Háromszékhez, a zsellérfalvak csoportjához tartozott. Ma községközpont, négy további település tartozik hozzá. Magának a falunak 1992-ben 1975 lakosa volt, ebből 23 románnak és 1952 magyarnak vallotta magát. A római katolikusok száma 1540, a reformátusoké 279, az ortodoxoké 114, a görög katolikusoké 31 volt. A lakosság részben a valamikori iparosok (még olaszok is dolgoztak a kőbányákban), részben a betelepült földművesek leszármazottja. A telepítvényeseket (volt zselléreket) 1873-ban szabadították fel (rájuk a korábbi jobbágyszabadítás nem vonatkozott, őket nem az állam váltotta meg), önmegváltásuk feltételeit ezt követően szabták meg, szabályosan elismert földtulajdonhoz — bár önhatalmúlag már 1848-ban mértek ki 56 családnak földparcellákat — a század végén jutottak. (Mikóújfalu tehát népessége szociális eredete tekintetében elüt a kötetünkben szereplő többi településtől, melyek valamennyien az ún. határőr-jobbágy típusúhoz sorolhatók).

Nemzetiségi, felekezeti változások a század folyamán:

	össz- lakosság	magyar	román	egyéb	refor- mátus	kato- likus	orto- dox
1910	1570	1557	6	7	133	504	–
1930	1672	1013	489	167	159	549	7
1966	2073	2031	42	–			
1977	2101	2004	72	25			
1992	1975	1952	23	–	279	1540	114

Sepsibodok Ma községközpont, magának a falunak a lakossága 1992-ben 1332 főt tett ki, ebből 1275 volt magyar és 61 román nemze-

tiségű, zömük református (1055), 159-en római katolikusok és 55-en unitáriusok, 53-an ortodoxként szerepelnek. (Összehasonlításképpen: 1910-ben 965 lélek lakta.) Ősi székely település, a kötetünkben szereplő helységek zöméhez hasonlóan a vegyes határőrkatonajobbág falvak típusához tartozott. 1332-ben Buduk néven említik az oklevelek. Határában a Mikó grófok bírtak hatalmas uradalmat, itt alakult ki a Mikók egyik allodiális közponja, s az 1731-es falutörvény szerint a katonarendű székelység elismerte az udvar azon jogát, hogy minden döntés az ő tudtával történjék. 1795-ben a konfliktus a két fél között lázadás és véres leszámolás formáját öltötte, a tét az ún. „kilenc falu erdeje” (erdő-legelő közbirtok) fölötti rendelkezési jog volt, melyet az udvar a magáénak kívánt kisajátítani. A 18. század elején a faluközösség fele jobbágycsoportból és zsellérekéből állt. Imreh István történész bodoki szociológiai felmérése az 1940-es években bizonyította, hogy a valamikori határőrkatonajobbág és szegényebbrendű (jobbág és zsellér) családok közti különbségek száz év múltán is továbbélnek nem csupán a szemléletmódban, földszerzési szokásokban, viselkedésben, de a ruhaviselet és étkezés terén is.

Nemzetiségi, felekezeti változások a század folyamán:

	össz- lakosság	magyar	román	egyéb	ref.	kat.	unit.	ort.	g. kat.
1910	965	965	–	–	844	40	64	1	3
1930	1078	1050	2	21	901	77	78	6	1
1966	1241	1206	32	3					
1992	1332	1275	57	–	1055	159	55	53	1

Kökös A Szépmező déli csücskén, az Olt és a beletorkolló Feketeügy által határolt szögben fekszik, rajta túl a Barcaság kezdődik. Kewkews néven 1461-ben tűnik fel először egy oklevélben, a középkorban nemesek, lófők, kispapok, fejedelmi katonák, gyalogosok jobbágycsoportok, zsellérek laktak, gróf Kálnoky Sámuel román zselléreket telepített a ma Brassó megyéhez tartozó Farkasvágó (Lunca calnicului) helyén elterülő egykori árterületre. 1910-ben 1207 lélek lakta, 1992-ben 938 magyart és 125 románt írtak itt össze, a falu ma központ.

Nemzetiségi, felekezeti változások a század folyamán:

	összla- kosság	magyar	román	egyéb	ref.	kat.	unit.	ort.	g. kat.
1910	1207	1038	169	–	405	47	328	414	5
1930	1194	882	306	6	505	47	382	244	8
1966	1333	1190	137	8					
1992	1067	938	125	8	573	96	229	151	3

Étfalvazoltán 1899-ben Sepsizoltán és Étfalva egyesülése útján keletkezett, 1992-ben 380 lakost írtak össze a két településen, ebből 375-ön magyarnak, 5-en románnak vallották magukat. Zoltán az Olt jobb, Étfalva a bal partján települt, előbbi neve először 1353-ban, utóbbié 1567-ben bukkan fel az írott forrásokban. A zoltáni Czirjék család széki királybíró és főkapitányt is adott a 15. században, utóbb is több főtisztviselőt. Végig a középkoron mindkettő színmagyar falu volt. Zoltán a legkisebb lélekszámú települések közé tartozott, de egyaránt lakták szabadrendűek és jobbágyok, valamint zsellérek. A két falunak valószínűleg mindig közös iskolája volt.

Étfalva Zoltánhoz hasonló addigi gyér lakossága a 18 század elején hirtelen megugrik, pár családról 40 fölé nő ezek száma. 1910-ben már 477 lélek lakja, majd mindenik református. Étfalva is tagja volt a „kilenc falu erdeje” vagyonszövetségnek. Bodokkal, Fotossal, Martonossal, Zoltánnal, Gidófalvával, Angyalossal, Besenyővel és Eresztevénnel együtt.

Nemzetiségi, felekezeti változások a század folyamán:

	összla- kosság	magyar	román	egyéb	ref.	kat.	unit.	ort.	g. kat.
1910	477	477	–	–	433	32	11	1	–
1930	495	481	13	–	414	42	18	14	7
1966	500	490	9	1					
1977	471	446	25	–					
1992	380	375	5	–	305	65	5	5	–

Gidófalva Ma községközpont . Az Olt bal oldali teraszán fekvő települést 1992-ben 1113 lélek lakta, ebből 1106-ot magyarként írtak be. A vidék legnagyobb lélekszámú cigányközössége itt él. Református templomkastélya talán 1236-ban épült, még a tatárjárás előtt. A középkorban a grófoktól kezdve a szabadrendűeken át a jobbágyokig és zsellérekig az egész székely társadalmi skálát fel tudta mutatni. 1910-ben 925 lakosa volt. A faluban 1903-ban megalakult a Gidófalvi Vidéki Hitelszövetkezet, mely a környező falvak beszállító gazdái hasznára is, fellendítette a tejfeldolgozást, valamint a malomipart, a korszerű termékraktározást és kereskedelmet a környéken, melynek hagyománya máig érződik

Nemzetiségi, felekezeti változások a század folyamán:

	össz- lakosság	magyar	román	egyéb	ref.	kat.	unit.	ort.	g. kat.
1919	925	879	–	46	836	67	18	3	1
1930	934	827	31	76	818	62	16	26	9
1966	1040	896	28	116					
1977	1098	1085	6	14					
1992	1113	1106	7	–	900	173	9	6	–

Fotomartonos Egymástól másfél kilométerre fekvő ikerfalvak, 1899-ben egyesítették őket, községközpontjuk Gidófalva, nevük az 1400-as, illetve 1500-as években említetik először írásban, 1910-ben 432-en lakták a két települést, 1992-ben pedig 380-an, zömükben reformátusok. Martonoson a kis lélekszám mellett a falu birtoka is szerény, erdeje ugyan volt, de szántója már csak 170 hold, legelője 372 hold, kaszálója 72 hold, ehhez 11 hold zöldséges társult egy 1899-es összeírás szerint, határában a terméketlen terület pedig 145 holdra rúgott.

Nemzetiségi, felekezeti változások a század folyamán:

	össz- lakosság	magyar	román	egyéb	ref.	kat.	unit.	ort.	g. kat.
1910	432	430	1	1	411	11	7	2	1
1930	420	415	3	2	397	14	1	1	7

1966	460	460	–	–					
1977	439	439	–	–					
1992	380	380	–	–	356	24	–	–	–

Szentivánlaborfalva 1899-ben egyesült a két falu, Sepsiszentivány az ősi (már 1332-ben említik), községközpontja Uzon, a Fekete-ügy jobb partján fekszik. A 16. században református, majd unitárius hitre tért lakosság egy részét 1725-ben a báró Henter és az alsó-csernátoni Kálnoki Mihály erőszakkal téríti vissza a katolikus hitre, mégpedig szentiványi temploma karhatalommal való megszállása, elkobása útján. 1910-ben 889-en lakták a két falut, 1992-ben 808-an, ebből 798 volt a magyar, 7 a román, 1 a német és 2 a cigány nemzetiségű. A Szentiványi család tanárokat, írókat, országgyűlési követeket, al- és főispánokat adott az idők folyamán a 17. századtól kezdve. 1869-ben Szentiványban 187 katolikust, 286 unitáriust és 80 reformátust írtak össze.

Nemzetiségi, felekezeti változások a század folyamán:

	össz- lakosság	magyar	román	egyéb	ref.	kat.	unit.	ort.	g. kat.
1910	889	879	2	8	206	307	234	127	4
1930	918	817	91	10	261	367	186	90	6
1966	1010	993	15	2					
1977	937	927	5	5					
1992	808	798	7	3	270	399	116	20	–

Bikfalva Szokatlanul nagy számban (közel húsz) fennmaradt kurtanemesi udvarházáról nevezetes, Háromszék és a Barcaság határán fekszik, községközpontja Uzon, 1992-ben 429 lakosa volt, ebből 411 magyarnak és 18 románnak diktálta be magát. Először a 16. században említik, de akkor már 54 család lakja, a késő középkorban nemesek, lófők, gyalogosok, kismemesek lakták, kisebb számban jobbágyok és zsellérek, utóbb, 1802-ben például 83 katona és 42 civilrendű családot írtak itt össze. 1910-ben 1854-en lakták, ennek felét az ideiglenesen hozzácsatolt Tálpaták román népessége teszi ki.

Összehasonlító demográfiai táblázat – változások a század folyamán:

	összla- kosság	magyar	román	egyéb	ref.	kat.	g. keleti	g. kat.	más
1900	911	910	–	1	725	14	156	8	8
1910	1854	828	1026	–	680	16	1129	22	7
1966	631	621	10	–					
1992	429	411	18	–	394	11	19	–	5

Réty Községközpont a Feketeügy jobb oldali teraszán, a homokbuckás természetvédelmi terület, Rétyi Nyír közelében. A falunak, melyet 1334-ben már említenek a pápai tizedjegyzékek, 1992-ben 1417 lakosa volt, ebből 1392-öt magyarként, 17-et románként, 4-et cigányként és 4-et más nemzetiségüként vettek nyilvántartásba. 1910-ben 903-an lakták, mind magyarok voltak. Rétyen a lakosság nagyobb hányada került feudális függőségbe, mint a többi környező faluban, a 18.században két harmada süllyedt jobbágyi vagy zseléri sorba s csak a többiek maradtak szabadrendűek, akiket aztán határőrkatonaként lehetett besorozni.

Nemzetiségi, felekezeti változások a század folyamán:

	összla- kosság	magyar	román	egyéb	ref.	kat.	unit.	ort.	g. kat.
1910	903	903	–	–	826	51	10	9	2
1930	905	889	2	14	803	76	7	9	3
1966	1017	1008	7	2					
1977	1486	1408	12	66					
1992	1417	1392	17	8	1286	92	11	26	–

Zágon Háromszék egyik legnagyobb települése, határa is ilyen léptékű, a polgárosodásban, művelődésben, gazdasági erőben messze megelőzte a környék apróbb falvait, már a 19. században az élen járt állattenyésztésben, fakitermelésben és – feldolgozásban, iparúzóinak számában stb. 1992-ben 4092-en éltek benne, ebből 2237

volt a magyar, 1849 a román és 6 a cigány. A román Bodza-vidék szomszédságában fekszik, három ottani község is az ő határából vált ki. A 16. században már említik az írásos források. 1910-ben népessége 5135 főből állott, közülük 2650 magyar, 2108 pedig román volt.

Nemzetiségi, felekezeti változások a század folyamán:

	összla- kosság	magyar	román	egyéb	ref.	kat.	unit.	ort.	g. kat.
1910	5135	2984	2108	43	2569	414	8	2118	9
1930	4037	2779	1206	52	2492	339	3	1163	20
1966	4171	2602	1562	7					
1977	4301	2440	1749	112					
1992	4092	2237	1849	6	1945	274	1	1848	3

Gelence Felső-Háromszék legnagyobb és legnevesebb települései egyike, régebben ácsmestereiről volt híres. Az 1992-es népszámláláskor 4380 lakost írtak össze itt, ebből 4320 volt a magyar, 58 a román és 2 a német. Európai-hírű műemléktemploma a Szent László-legendát megörökítő falfreskókkal az 1200-as évek közepén épülhetett. A reformáció idáig nem hatott el, 1910-ben 3663 lakosából 2988 volt katolikus, 262 görög katolikus, 236 református, tíz-husz között váltakozott az evangélikusok, zsidók, görög keletiek és unitáriusok száma. Akkor magyarnak 3357, németnek 44, tótnak 38, románnak 93 vallotta magát s 223 volt a más nemzetiségűek száma. 1992-re tehát népessége tovább nőtt – ebben is Háromszék-szerte a ritka kivételekhez tartozik. Mindig több fűrészüzeme, malma volt, mesterembereinek száma jelentős. A fakitermelő telepei csúszdát, vízi csatornát, sodronypályát, majd iparvasutat, külön fűrésztelepi állomást építettek, utóbb kőolajat bányásztak határában. Történelmileg a szokatlanul erőteljes eljobbágyosodásra példa, már a 17–18. századokban a népességének felénél nagyobb hányada került zsellér- és jobbágysorba, ebben is elűt a megye falvainak zömétől.

Nemzetiségi, felekezeti változások a század folyamán:

	összla- kosság	magyar	román	egyéb	ref.	kat.	unit.	ort.	g. kat.
1910	3669	3357	93	213	236	2988	19	27	362
1930	3395	3049	167	179	135	2885	2	13	348
1966	3414	3379	35	–					
1977	4023	3951	55	17					
1992	4380	4320	58	–	93	4218	4	60	–

Megjegyzés: Demográfiai forrásunk Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Teleki László Alapítvány. Pro Print Könyvkiadó. Budapest, Csíkszereda. 1998. című műve volt.*

TARTALOM

Sorsok könyve (Nagy Pál)	5
Zitával és záporral a zivatarban	9
Füstpénz.....	34
Incze Gergely tekintélye	41
Tulajdonlopás.....	54
A kollektív napszámোসai	67
Egy iparos (bal)szerencséje.....	83
Egy szabólegény átkel a Kárpátokon.....	100
Hogyan tették tönkre szegény Ceaușescut	113
Egy csomó hány kereszt?.....	120
Például egy favágógép.....	127
„Álmomban ma is kapálok”	147
A harmadik gazda lánya	153
A csángótelepi kísérlet.....	171
Andráskötések	184
„'90 után senki keze nem volt megkötve”	222
Tiszta kín.....	236
Névmutató.....	243
Kazetták	245

Szerkesztette Nagy Pál
A szöveget gondozta és a tipográfiát tervezte Kuti Márta
Borítóterv és számítógépes tördelés Biblia Attila
A kiadásért felel Káli Király István
Megjelent 16 nyomdai ív terjedelemben
Nyomta a Lyra Kiadó Kft. Marosvásárhelyt

ISBN 973-599-101-2

Ahogy mondani szoktuk: minden emberi életről regényt lehetne írni. A könyvben megnyilatkozók sorsa valóban egy-egy regénybe illő élettörténet. Döntő többségükben olyan idős férfiak és asszonyok vallanak itt személyes élményeikről, tapasztalataikról, hányattatásairól, kiútkereső kísérleteikről, akik felnőttekként élték át, szenvedték végig a romániai kommunizmus gyötrelmeit, a székely falu hagyományos világának pusztulását az 50-es–60-as esztendőkből, az erőszakolt kollektivizálás viharai közepette. És azokat is megismerhetjük ezeknek a vallomás-beszélgetéseknek az olvasása rendjén, akiket a legkegyetlenebb intézkedések, önkényeskedések sem tudtak letéperni: akik felismerték a túlélés módzatait bármilyen helyzetben, s aszerint cselekedtek; akik töretlen székely leleménnyel és szorgos munkával képesek voltak talpon maradni a legvadabb viharokkal szemben is. Róluk szólnak ezek a dokumentum értékű, hiteles tudósítások.

Nagy Pál

